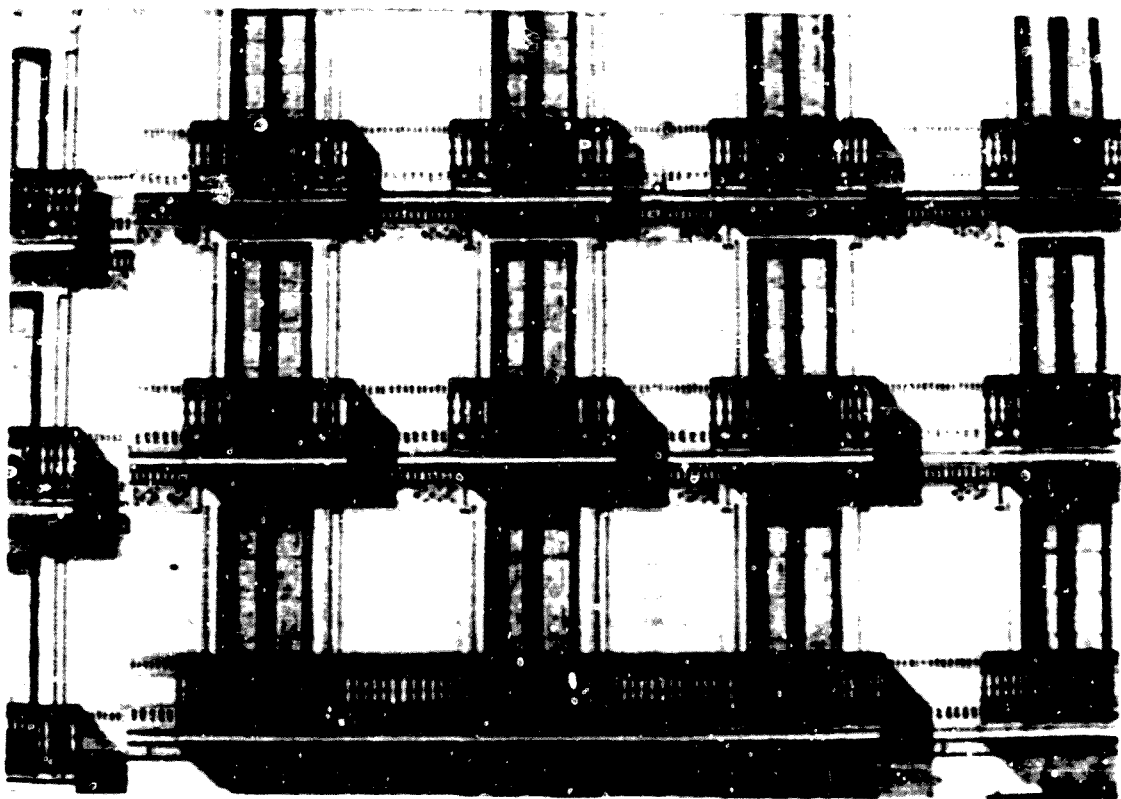

**Barcelona entre l'enderroc de les muralles i l'Exposició Universal:
arquitectura domèstica de l'Eixample.**

Tesi per a optar al títol de Doctor en Història de l'Art
Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona

Pla de doctorat: "L'anàlisi de l'obra d'art" (1991-95)

Nom del Doctorand: Joan Molet i Petit

Nom de la Directora: Dra. Mireia Freixa i Serra

III.2. Aspectes arquitectònics: l'herència de la primera meitat del segle XIX: els historicismes.

Un cop fixat el marc urbanístic en el qual s'anaren inserint els edificis de l'Exemple, ens proposem fer un repàs de la *gran arquitectura* per a copsar fins a quin punt aquests en són dependents. No està en el nostre ànim escriure una història exhaustiva de l'arquitectura catalana del segle XIX, sinó que el que ens interessa és donar uns punts de referència que ens seran útils a l'hora d'establir comparacions entre l'obra pública i la privada. Així, el que vegeu ara no és cap compendi, sinó un repàs, força esquematitzat, del que es realitza al Principat durant aquell segle.

Javier Hernando¹¹¹ diferencia el classicisme acadèmic del neoclassicisme "pur" que identifica amb l'anomenada "arquitectura de la il·lustració", de caràcter revolucionari, definida per Kaufmann¹¹². Segons el primer autor, a Catalunya, ben allunyada dels cercles il·lustrats de Madrid, es troba ben poca arquitectura neoclàssica pròpiament dita, amb exemples solts com ara la nova façana de l'Ajuntament de Barcelona, obra de Josep Mas i Vila, construïda entre 1831-47. El que predomina a Casa Nostra durant gran part del segle XIX és l'academicisme d'arrel francesa, introduït per l'irrupció de la monarquia borbònica al 1714, difós per l'obra dels enginyers militars i consolidat per la fundació de la Real Academia de San Fernando, a Madrid, al 1757, que dictava el gust oficial¹¹³.

Els primers exemples importants d'aquesta tendència els trobem ja a la segona meitat del segle XVIII amb l'edifici de Llotja, projectat al 1764 per Joan Soler i Faneca (i realitzat a partir de de 1772), i amb l'anomenat Palau de la Virreina, bastit a partir del mateix any, seguint els plànols dibuixats per Manuel Amat, virrei del Perú. A les dues realitzacions trobem elements de caire encara barrocs que els confereixen un regust francès: escales de línies retorçades, voltes parabòliques, arcs i voltes elíptiques, patis de cantonades arrodonides, halustrada amb gerres (en el segon cas)...¹¹⁴

---

¹¹¹ Vid. Hernando, J. *Arquitectura en España 1770-1900* Madrid: Catedra, 1989, cap. III.

¹¹² Vid. Kaufmann, E. *La arquitectura de la Ilustración* Barcelona: Gustavo Gili, 1974.

¹¹³ Vid. Navasques Palacio, C. "Sobre arquitectura neoclásica en España", a *CAU* n.º 77, 1982, pàgs. 50-64. Pel que fa a la problemàtica concreta de Catalunya veieu Martinell, C. "Influència francesa en l'art català del segle XVIII" al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* Barcelona, n.º 471, 472 i 473, sp. 1934.

¹¹⁴ Vid. Bassegoda Nonell, J. *La casa Llotja de Mar de Barcelona* Barcelona: Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, 1986. Vid també Floreana, A. *El Palacio de la Virreina del Perú de Barcelona* Barcelona: Publicaciones del Ayuntamiento de Barcelona, 1961.

L'activitat constructiva s'aturarà a la Península amb la Guerra del Francès, reprenent-se un cop acabat el conflicte bèl·lic al 1814. L'inauguració de les Classes d'Arquitectura a l'Escola de Nobles Arts de Llotja, al 1817, significarà la consolidació del classicisme, amb una arquitectura sobria alliberada dels excessos barrocs, que sintonitzarà amb l'ideal d'ordre de l'aleshores ascendent burgesia catalana. Els dos principals representants d'aquest moment inicial serien Antoni Cellers (1775-1835) i Antonio Ginesi (1789-1824). El primer, que es formà a l'Acadèmia de San Fernando de Madrid i que inicià les classes a l'Escola de Llotja, fou un aferrissat defensor del gust oficial, amb obres com l'església dels Escolapis de Sabadell (1831-32), avui del Cor de Santa Maria, amb una gran serliana a la façana, i l'església de les Carmelites Calçades de Barcelona (1832), enderrocada al 1894, amb una planta ovalada que derivava de San Andrea al Quirinal de Bernini.

Ginesi, d'origen italià, és conegut sobretot per la construcció del Cementiri del Poble Nou, al 1818. Aquí s'atreu a introduir elements nous, afegint a la Capella, d'ordre dòric, elements aliens a la tradició greco-latina, com són ara relleus d'origen egipci que fan referència a la mort. Això provocà un gran escàndol i l'enfrontament amb el gust oficial, establint una forta polèmica amb Cellers.

Segons Fontbona ¹¹⁵ l'any 1835 va tenir una especial significació en l'evolució de l'arquitectura catalana. D'una banda mor Cellers i de l'altra es produeix l'anomenada "crema de convents" acompanyada de la Desamortització de Mendizábal, decretada l'any següent. El primer fet va comportar una pèrdua de severitat en l'arquitectura i la introducció d'un decorativisme, a través de la popularització en les façanes, sobretot a partir de 1840, d'elements decoratius en terra cuita d'arrel manierista i rococó: putjis, caps, bustos, caràtules, frontons, garlandes, gerros, balustres... i fins i tot gòtics i orientalizants. Aquesta nova tendència, qualificada com d'"Estil Isabelí" s'inaugurà oficialment amb l'edifici anomenat "Porxos de'n Xifré" (1836-40), primer bloc de vivendes de lloguer construït a Catalunya, del qual en parlarem més abastament en tractar l'arquitectura domèstica.

La "Crema de Convents" i la Desamortització proveeixen a Barcelona i a Catalunya en general dels espais on es desenvoluparà amb més magnificència aquesta nova tendència

¹¹⁵ Fontbona, F. Del Neoclacisme a la Restauració (1808-1838) Barcelona. Edicions 62, Història de l'Art Català, vol. VI, 1983, pàg. 56

arquitectònica, a través de la creació d'una sèrie de places regulars porticades. El millor exemple el tenim en la Plaça Reial (1848-60), obra de Francesc-Daniel Molina bastida en el solar del convent dels Caputxins, que tot i recollint el model dels "Porxos de'n Xifré", per als edificis que l'envoltaven, esdevindrà, al seu torn, el model per tot una sèrie de realitzacions molt similars arreu de Catalunya. Així, tenim la Plaça de Sant Agustí de Girona, obra bastida entre 1855-57 per Martí Sureda i Deulovol, al solar del Convent dels Agustins; la Plaça del Gra (1861), a la mateixa ciutat, obra de Bru Barnoya, als terrenys de l'antic solar del convent de Sant Francesc d'Assís; la Plaça de la Vila (1854) de Vilanova i la Geltrú, o bé la Plaça Clara (1863) d'Olot.¹¹⁶

Els terrenys alliberats a través de la Desamortització també serviren per instal·lar teatres, bastits la majoria d'ells a partir de 1840 i participants del més amunt definit "estil isabelí". Així, caldria citar el teatre d'Olot (1845), el de Valls (1844-46) d'Ignasi Jordà, el de Figueres (1848-50) de Josep Roca i Bros i el de Girona, iniciat al 1850 per Lluís Barnoya i remodelat sumptuosament per Martí Sureda Deulovol entre 1858-60. La majoria d'ells es basaven en el model de façana que va crear Francesc-Daniel Molina, quan al 1845 va reformar l'antic Teatre de la Santa Creu de Barcelona, després d'un incendi. Molina introdueix el motiu de cos central amb dos pisos d'arcades, amb àtic i coronament semicircular sobre l'arcada central, i profusa decoració en terra-cuita, el qual serà repetit arreu de Catalunya.

Molt aprop, la façana del Teatre del Liceu, projectada al 1861 per Josep Oriol i Mestres, després del primer incendi, reprén el tema de Molina, amb un cos central amb dos pisos d'arc de mig punt, àtic, i coronament semicircular sobre l'arc central. Aquí però, ja han passat quinze anys i la composició trenca totalment amb l'ortodòxia classicista superposant dos parells de columnes en l'espai d'un únic pis; a més, el tamany de les columnetes, que no té res a veure amb les grans columnes clàssiques, i la repetició d'aquestes, els arcs i les pilastres fan que Hernando¹¹⁷ situï aquest edifici en l'àmbit de l'arquitectura eclèctica.

El classicisme, més o menys pur, s'allargarà durant tot el XIX, amb edificis com els habitatges al voltant del Parc de la Ciutadella que projecta Fontseré al 1874, seguint un model encara proper a les Cases de'n Xifré, en l'àmbit domèstic, o el Museu Martorell, molt sobri,

---

¹¹⁶ Vid. Bonet Correa, A.: "Las plazas regulares porticadas del siglo XIX en Cataluña" a Simposio Urbanismo e Historia Urbana en España, Madrid, 1982, págs. 1065-1104.

¹¹⁷ J. Hernando, op. cit. pág. 410.

que edifica Antoni Rovira i Trias al propi Parc entre 1878-82, per citar dos exemples; la seva pervivència, però, serà deguda a l'anomenat "eclecticisme tipològic" que definirem més endavant.

La recuperació dels estils medievals a Catalunya va íntimament lligada al desvetllament del sentiment nacional català. Aquesta nova consciència que donà lloc al moviment d'arrel típicament romàntica conegut com La Renaixença, s'inicià amb la publicació al 1832 de l'òda "La Pàtria" de Bonaventura Carles Aribau. Aquest sentiment, que culmina al 1859 amb la restauració dels Jocs Florals, propicia múltiples estudis històrics, amb un fort caràcter literari, que descobreixen i reivindiquen l'importància que l'Edat Mitja havia tingut en la història de Catalunya, adonant-se que havia estat el moment de màxim esplendor, no només econòmic i polític, sinó també artístic i cultural, la qual cosa féu que s'atorgués als estils medievals el caràcter d'"estil nacional", tal i com havia passat a Alemanya o Anglaterra.

D'altra banda, i en connexió amb aquest sentiment, la destrucció dels convents, molts d'ells peces valuossíssimes del gòtic català (com ara el Convent de Santa Caterina) féu pendre consciència de l'existència d'un ric patrimoni arquitectònic d'origen medieval. Així, els estaments acadèmics (representats a Catalunya per l'Escola de Llotja) reconegueren aquest valor quan alguns professors decidiren de recórrer les ruïnes dels convents, intentant salvar el que quedava i aixecant-ne plantes i alçats, la qual cosa els féu reflexionar sobre el valor d'aquells edificis que fins aleshores havien estat despreciats.

La concienciació de la importància, tan artística com ideològica, del patrimoni arquitectònic medieval queda reflectida a nivell oficial en la creació de la Comissió de Monuments Històrics i Artístics de Barcelona, fundada per la Diputació al 1844. Aquesta iniciativa va anar seguida de diferents campanyes de restauració dels principals monuments medievals, iniciada modestament als anys seixantes als monestir de Poblet i de Sant Pere de Gallicants i continuada amb més empenya, als anys vuitantes, en conjunts de primera magnitud artística i històrica, com ara els monestirs de Santa Maria de Ripoll,¹¹⁸ Montserrat, Sant Cugat del Vallès, ... La restauració d'aquests edificis sintonitzava, a més, amb una campanya de catolització de la societat llençada des de l'església catòlica amb el

¹¹⁸ El primer projecte de restauració data de 1865, però les obres s'inicien al 1886

vist-i-plau dels partits polítics conservadors com la Lliga i la Unió.

A banda d'això, els propis artistes, imbuïts de l'esperit romàntic de la Renaixença també van pendre consciència d'aquest patrimoni arquitectònic perdut, la qual cosa quedà magníficament reflectida en la sèrie de gravats i pintures que Lluís Rigalt inicia al 1842 documentant gràficament les ruïnes dels monuments catalans, primera de moltes que crearan diversos autors.

La mort de Cellers fou un altre factor que facilità la introducció de la sensibilitat medieval en l'arquitectura, car el seu successor a les classes d'arquitectura de l'Escola de Llotja, Josep Casademunt, era un home que valorava l'arquitectura medieval, havent estat l'autor al 1837 dels plànols de l'aleshores desaparegut convent de Santa Caterina. La seva tasca docent fou molt més important que la seva producció arquitectònica, prou desconeguda, car inculcà en el seus deixebles un gran respecte per l'art medieval. Entre ells hi havia Miquel Garriga i Roca, Josep-Oriol Mestres, Francesc-Daniel Molina i Elies Rogent.

Les primeres realitzacions foren però encara modestes, car els arquitectes romàntics no s'atreïen a adoptar formes medievals en les seves construccions. Així, podríem citar dos d'aquests exemples modestos: una font gòtica a la Plaça del Rei (1853), obra de Francesc-Daniel Molina i la remodelació del Palau dels Virreis, una operació cos mètica, canviant totalment l'aparença externa d'un edifici que havia estat originàriament gòtic, i que s'havia reformat als segles XVII i XVIII. L'actuació de 1846, que no pot considerar-se restauració, va consistir en afegir elements gòtics coma ara pinacles, arquacions, tribunes i falsos finestrals a la façana de l'edifici. No serà fins a l'erecció a partir de 1862 de l'edifici de la Universitat de Barcelona, que els estils medievals prendran protagonisme en l'arquitectura catalana.

Elies Rogent, autor de la Universitat, pertany, segons Hernando¹¹⁶ a la primera generació post-classicista i juga un paper decisiu en l'apertura nacionalista de l'arquitectura. Estudià a partir de 1840 a Llotja i continuà a Madrid al 1845, mostrant-se en ambdues escoles contrari al classicisme i orientat cap el medievalisme. A Barcelona, va mantenir estretes relacions amb el grup nazaré de Pau Milà i Fontanals, que havia importat les doctrines medievalistes dels alemanys afincats a Roma. Al 1871 es fundà l'Escola Provincial d'Arquitectura de Barcelona i al 1874 Rogent n'esdevingué director fins al 1889. Des d'aquí

---

¹¹⁶) Hernando, op.cit. pàg. 200

va difondre el medievalisme e i les noves generacions d'arquitectes catalans, que ja no havien d'anar a Madrid a revalidar el títol, de manera que s'aconseguí una autonomia arquitectònica que va permetre que l'arquitectura catalana prengués el seu propi camí.

Rogent participava dels ideals nacional-conservadors de la burgesia catalana, però alhora cercava la modernitat en la seva obra, substituïnt el classicisme acadèmic per els medievalismes de caire nacionalista. Amb tot, no serà arqueologista, sinó que adaptarà els estils de l'Edat Mitja a les noves necessitats del segle XIX, aplicant un repertori medieval a esquemes compositius bàsicament clàssics.

L'obra més important d'aquest autor és, sens dubte, la Universitat de Barcelona, primer edifici públic bastit a l'Eixample. La seva construcció s'inicia al 1862 (tot i que comença a projectar-la al 1860) i s'acabà el 1871. Amb aquest edifici, d'aspecte bàsicament neorromànic que segons Fontbona esdevé "el símbol corpori de la Renaixença"¹²⁰, Rogent demostra que era factible l'aplicació dels estils medievals a l'arquitectura contemporània, en edificis no-religiosos, ratificant la teoria de Viollet-le-Duc que identificava racionalitat i modernitat amb aquests estils. D'altra banda veiem com Rogent tracta els repertoris estilístics amb gran llibertat, fugint d'un medievalisme arqueològic i acostant-se al Rundbogenstil alemany, que havia conegut en un viatge realitzat al 1855 a aquell país, tal i com assenyalen Hereu Payet i David Mackay¹²¹. Del conjunt en destaca el Paraninf, en estil neomudèjar, barreiant obertament elements cristians i musulmans, cercant de representar la barreja de cultures de l'Espanya medieval. Segons Cirici¹²² representa un canvi ideològic en Rogent, passant del catalanisme a l'hispanisme, produït pel triomf de la Revolució de 1868, la Gloriosa. La nota de modernitat de l'edifici la posen les claraboies de ferro i vidre que situa sobre la biblioteca i l'escala d'Honor, dotant-les de llum zenital.

Rogent va participar a la majoria de restauracions d'edificis medievals que hem citat anteriorment. En aquests casos esdevé totalment arqueologista, cercant un purisme estilístic.

D'altres obres neo-medievals de la dècada dels seixantes serien l'Escola Pia de la

¹²⁰ F. Fontbona, op cit. pàg. 116.

¹²¹ Vid. Hereu Payet, P. L'arquitectura d'Elies Rogent Barcelona: catàleg de l'exposició celebrada a aquesta ciutat el 1986, pàgs. 16-20. Mackay, D. L'arquitectura moderna a Barcelona (1854-1939) Barcelona: Edicions 62, 1989, pàg. 20.

¹²² Cirici, A. La Universidad de Barcelona. Estudio histórico-artístico Barcelona: Universidad de Barcelona, 1971, pàgs. 149-165.

Ronda Sant Pau (1866) de Modest Fossas Pi, molt semblant a la Universitat; l'Asil de les Germanetes del Pobres del carrer de Casp (1869) obra de Geroni Granell, amb una església gòticista, ambdues obres a Barcelona; l'església de Sant Pacià (1869-91), a Sant Andreu de Palomar, de Joan Torras Guardiola, purament neogòtica; l'immens seminari de la Seu d'Urgell, iniciat al 1860, de Tomàs Samsò, amb una façana central neorromànica; i l'església parroquial de Sant Martí, al Clot (1863-82) d'alta nau neogòtica, de Josep Simó i Fontcuberta, incendiada definitivament al 1936. Tant durant aquesta dècada com durant les dels setantes i vuitantes, veurem que com neorromànic i el neogòtic acaben essent reservats principalment per a l'arquitectura religiosa, entrant amb força a la dècada dels norantes i durant el període modernista en l'arquitectura domèstica¹²³

Com exemples d'edificis religiosos neorromànics podriem citar els Escolapis d'Olot (1877) de Fra Manuel Roca, l'església de Sant Joan de Gràcia (1878-88) de Magí Rius Mulet, l'Hospital del Sagrat Cor (1879) a la Carretera de Sarrià, de Geroni Granell Mundet amb l'església a la cantonada; la Capella del Sagrament de Santa Maria de Mataró (1884), d'Emili Cahanyes; l'Escola Pia de Sabadell (1881-85) de Miquel Pasqual Tintorer, on s'adopta la tipologia de la Universitat; els santuaris de la Salut (1882) i de la Puríssima Concepció (1879-85), ambdós a Sabadell; i l'església dels Jesuïtes de Casp, de Camil Oliveras, (1883-85) amb tendència al bizantinisme.

Amb tot, l'estil que triomfaria en l'arquitectura religiosa seria el neogòtic, amb realitzacions tan emblemàtiques com l'inici de la Sagrada Família (1882, Francesc de Paula del Villar i Lozano) o l'acabament de la Catedral de Barcelona (1887-1913, Josep Oriol Mestres i August Font). Però l'autor més significatiu del neogòtic anterior al Modernisme és Joan Martorell i Montells (1833-1906)¹²⁴. Martorell representa la introducció del gòtic nòrdic i centreeuropeu, molt utilitzats durant el Modernisme, i la seva unió amb la tradició gòtica catalana, barrejant diversos llenguatges dins d'una unitat d'estil, acostant-se cap a l'eclecticisme. Tot i les seves importants intervencions a Catalunya, de les quals en destaquen l'església de les Salesses (1882-85), on incorpora el maó i elements ceràmics, demostrant una gran modernitat en l'ús dels materials, i l'església parroquial de Castellar del Vallès,

---

¹²³ També hi ha algunes mostres d'arquitectura domèstica neogòtica a l'Exemple edificades entre 1860 i 1890, les quals però són molt raries si les comparem amb l'estat d'edificis neogòtics del Modernisme. A tall d'exemple citem les cases Gibert (cat. 39), Estruch (cat. 38), la del Marqués de Cistadilla i la del Marqués de Carnos.

¹²⁴ Sobre la figura de J. Martorell vegeu la Tesi Doctoral duta a terme per Jaume Aymar.

anomenada la "Catedral del Vallès" (1885-92) pel seu tamany i magnificència; el seu conjunt més important d'obres el trobem a la localitat càntabra de Comillas, on actua durant els anys vuitantes. Allí treballa per a Antonio López, primer Marqués de Comillas, per a qui edificarà el Palau i la Capella-Panteó (1881-88), el Seminari de Pobres (1883-89) i la Universitat Pontificia. La significació d'aquestes obres radica en què a través d'elles i tal i com assenyala Javier Hernando, "s'aprecia amb gran claredat l'avenç des de l'historicisme neogòtic més pur fins als inicis del Modernisme"¹²⁵. En aquest sentit és altament significatiu que al costat de Martorell hi trobem com a col·laboradors personatges com ara Antoni Gaudí i Eusebi Domènech i Montaner.

El Neoàrab va tenir una gran repercussió a Catalunya a partir dels anys setantes. Segons Revilla¹²⁶ la tria d'aquest estil, sempre reservat a l'arquitectura privada, respon a un desitg romàntic de les classes burgeses d'evadir-se de la lletjor de la societat industrial que els envoltava a través de l'evocació de mons exòtics i sensuals, decorativistes, tot recreant l'ambient del "Conte de les mil i una nits". A més, els temes orientalistes de Fortuny i la intervenció dels catalans en la guerra del Marroc entre 1859-61 a les ordres del General Prim, van popularitzar aquesta moda. Així, trobarem arquitectura neoàrab en els edificis de caràcter lúdic de la burgesia, principalment en palauets i torres d'estiu, com ara la coneguda com "La Giralda" a l'Arboç; es tracta d'un edifici quadrat amb un pati central inspirat en el dels Lleons de la Alhambra i amb un torrassa que copia la famosa construcció sevillana¹²⁷.

Aquest estil també va impregnar bona part d'edificis de caràcter públic relacionats amb el lleure; així el trobem en places de braus, on el tema musulmà enllaça amb la tradició hispànica, com Les Arenes de Barcelona d'August Font (1899); en balnearis, com el de Caldes de Malavella de Gaietà Buigas i Monràvia; en edificis de banys, com els Banys Orientals (1892) d'August Font a Barcelona o fins i tot en prostíbuls, com l'anomenat "Xalet Moro" a la façana marítima d'aquesta ciutat. També el Palau d'Arquitectura de l'Exposició Universal de 1888, de Pere Falqués, seguia aquesta tendència, com molts d'altres pavellons

¹²⁵ J. Hernando, op. cit. pàg. 216.

¹²⁶ Revilla, S. "Una interpretacion psicológica de la arquitectura neomusulmana en Cataluña" a *RIE* n°126, 1974, pàgs. 127-34.

¹²⁷ Vid. Akolén, S. "Aspectos de la arquitectura neoárabe en Cataluña (s. XIX-XX)" Actes del XXIII Congrés Internacional d'Història de l'Art, Ginebra, 1973, Vol. 71, pàgs. 22-34.

d'exposicions relacionades amb l'agricultura.

Per contra, el neomudèjar, fortament lligat a l'arquitectura amb maó, no triomfa com a "estil" pròpiament dit. A l'article que Lluís Domènech i Montaner "En busca de una arquitectura nacional" publica al 1878, reivindicant aquest estil com el més genuïnament hispànic, ho fa des del punt de vista de la modernitat, situant-se en el debat suscitat per la recerca d'un estil propi del segle XIX. Del neomudèjar, així com de la resta dels estils del passat, Domènech en reivindica aquells aspectes de modernitat que podien ajudar a superar els historicismes a través d'un nou estil. Així, s'explica que de l'arquitectura mudèjar el que s'agafi a Catalunya no sigui tan el repertori formal, sinó la tècnica del maó vist que serà molt important en l'arquitectura posterior a 1888.

L'altre material protagonista de la renovació arquitectònica del segle XIX, el ferro, no tindrà a Catalunya la importància que va tenir a països molt més industrialitzats com Anglaterra o França, on trobem obres tan emblemàtiques com el Crystal Palace (1851), de Paxton o la gran Galeria de Màquines de l'Exposició Universal de París de 1889. A Casa Nostra fou adoptat puntualment per molts d'aquells arquitectes que com Domènech i Estapà en van comprendre els avatges sobretot per a elements de cubrició de grans espais opacs o translúcids, a través de claraboies, o per a elements de sustentació com columnes. Les grans construccions en ferro es limiten bàsicament a mercats, monuments i a alguns petits passatges¹²⁸. Així, podríem citar com a pioner, el gran saló de ball dels Camps Elisis (1853) de Barcelona, vora el Passeig de Gràcia, en l'àrea on després s'edificaria l'Eixample, de Josep Oriol Mestres, cobert amb una gran estructura metàl·lica. També són importants els monuments a Galzeran Marquet (1849) i a Ferran el Catòlic (1849) (aquest darrer inacabat i desaparegut) amb sengles columnes de ferro, preconcintzant el monument a Colom, projectat entre 1882-86 per Gaietà Buigas i Monravà. En l'àmbit dels mercats, Barcelona compta amb nombrosos i magnífics exemples, dels quals destaquen el del Born¹²⁹, iniciat al 1873 i acabat al 1876, obra de Josep Fontseré i Mestres, i el de Sant Antoni, bastit entre 1872-82. Ambdues estructures segeixen la tipologia iniciada pel mercat de Les Halles de París (1853-58) de Víctor Baltard, i en elles s'abandona tota preocupació estètica historicista, amb

---

¹²⁸ No inclouem les estacions de ferrocarril perquè en aquell moment encara eren molt simples. Així recordem que l'Estació del Nord de Barcelona no va rebre la gran coberta metàl·lica fins a les intervencions dutes a terme al 1912.

¹²⁹ Vid. Tarragó, S. "El mercat del Born, una catedral de ferro i vidre" a *En defensa de Barcelona* Barcelona: Aedos, 1978, pàgs. 150-154.

elements decoratius molt estilitzats, cercant una funcionalitat perfecta¹³⁰.

Els passatges de Barcelona van ser obres més aviat modestes, que res tenen a veure amb les grans realitzacions europees com les Galeries Vittorio Emanuele de Milà, iniciades al 1860 per Mengoni. Els primers projectes daten de 1844 quan l'empresa del Gran Coliseo y Bazar de Isabel II va proposar la creació de carrers amb coberta de ferro i vidre en els solars que havien quedat lliures després de l'enderroc del convent dels Caputxins, lloc on més tard s'urbanitzaria la Plaça Reial, desbancant el projecte. Fins al 1856 no es construirà el primer passatge, el de Bacardí, precisament a un costat de la citada plaça. De tots els que es construïren posteriorment, destaca el del Crèdit (1879) de Magí Rius qui emprà el ferro no només en la coberta del passatge, sinó també en les dues plantes d'edifici que el flanquejaven¹³¹.

Al darrer quart del segle XIX trobem a Catalunya un panorama arquitectònic dominat per l'anomenat eclecticisme. Aquesta tendència, que havia anat sorgint lentament durant el segon terç del segle, era el fruit de l'obertura de l'arquitectura acadèmica a d'altres estils, permetent la incorporació d'elements aliens al món clàssic en edificis d'aquest talant i admitint la recuperació dels estils medievals, que mai no havia tingut un sentit tan arqueologista com havia passat amb el món clàssic, i que s'interpretava amb molta més llibertat. Però al costat d'aquest "estil eclèctic", calaix de sastre en que s'hi encabeixen totes les realitzacions decimonòniques difícilment etiquetables amb un "neo", trobem dos fenòmens que Hernando¹³² defineix com a *eclecticisme tipològic* i *eclecticisme professional*. El darrer fa referència a la capacitat que van arribar a tenir els arquitectes de l'època per a realitzar edificis en qualsevol dels estils que el promotor els demanés. Això fou necessari donada "l'assignació" d'un estil concret que van rebre les diferents tipologies d'edificis, és a dir, justament el primer fenomen. Així, s'arribà a un acord "tàcit" en què els edificis religiosos havien de ser neogòtics (o dins d'un eclecticisme d'arrel neogòtica, Col·legi de la Companyia de Jesús a Sarrià, bastit per Joan Martorell i Montells a partir de 1893), que els edificis

¹³⁰ Sobre el tema dels mercats a l'Estat Espanyol Esteve Castanyer ha realitzat una Tesi Doctoral.

¹³¹ Sobre l'arquitectura del ferro a Catalunya, vegeu el número 4 de 1946 dels *Cuadernos de Arquitectura*. Hi destaca l'article de Cirio Pellicer, A.: "Visión retrospectiva de la arquitectura en hierro" a les pàgs. 16-26. Una visió de conjunt per a l'Estat Espanyol la tenim a Navarrodón Palacio, P.: "La arquitectura del hierro en España en el siglo XIX" a *CAU* 1980, n.º 65, pàgs. 42-64.

¹³² Vid. J. Hernando, op. cit. Capítol XI.

oficials havien de ser "neoclàssics" (o dins d'un eclecticisme d'arrel clàssica, "Borsí", edificat entre 1881-83 per Tiberi Sabater) i que els edificis destinats a l'esbarjo havien de ser de caire exòtic...

Amb tot, juntament a aquests eclecticismes de clara voluntat historicista, trobem una altra postura dins de l'arquitectura catalana que recolza l'eclecticisme com a una solució, com a una via per a superar els historicismes i arribar a l'anhelat "estil propi del segle XIX" que molts arquitectes d'arreu d'Europa intentaven trobar. En aquest sentit és importantíssim el ja citat escrit de Domènech i Montaner en el qual defensa l'eclecticisme com a eina que comportarà la consecució del buscat estil, sempre guiat per la voluntat de modernitat. La plasmació física d'aquesta recerca es podria exemplificar en l'obra primerenca d'Antoni Gaudí (Casa Vicens, projectada al 1878) i sobretot en les obres que realitzen els arquitectes Josep Vilaseca (1848-1910)¹³³ i el propi Domènech i Montaner (1850-23) fins a 1888. En aquestes obres se cerca la síntesi entre tradició autòctona i modernitat, aplicant els estils històrics, o millor dit, elements solts dels estils històrics, a un projecte racional. La fusió d'ambdós conceptes, historicisme i racionalitat, crea uns edificis totalment eclèctics, amb elements de diverses tradicions artístiques, interpretats tan lliurement que es fa difícil d'adscriure'ls a un "neo" determinat. Són edificis que, a més, inclouen elements d'artesania diverses (forja, rajola, vitralls...), iniciant-se així la recuperació de les diferents tècniques que després prendran el protagonisme amb el Modernisme, i alhora incorporen els darrers avenços quan a materials: ferro colat, vidre i maó, combinant els elements tradicionals amb els materials més nous. Com exemple d'aquestes realitzacions que Rosemarie Bletter¹³⁴ qualifica d'"estil Renaixença" i que Mireia Freixa inserí posteriorment en el "Protomodernisme"¹³⁵ podríem citar la casa de Francesc Vidal (1879-84) de Josep Vilaseca, i l'edifici per a l'Editorial Montaner i Simon (1879) de Domènech i Montaner.

Aquesta tendència culmina amb l'Exposició Universal de 1888. Els edificis que s'hi realitzen ens mostren la situació de l'arquitectura catalana en aquell moment. D'una banda tenim el Palau de Belles Arts, d'August Font (enderrocat al 1942), com a mostra de

---

¹³³ Cal assenyalar que Vilaseca ja havia introduït idees molt allunyades dels historicismes convencionals, jugant amb elements d'inspiració egípcia en edificis com la casa Agustí Pujol (1882-85) de Lloret de Mar, o la casa Bruno Quadros (1885-95), a Barcelona.

¹³⁴ Bletter, R. El arquitecto Josep Vilaseca i Casanovas. Sus obras y dibujos, Barcelona: La Gaya Ciencia, 1977, pàg. 19.

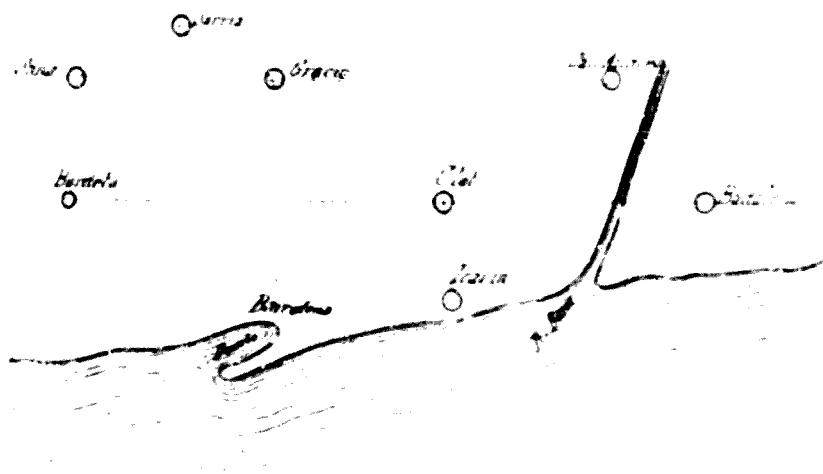
¹³⁵ Freixa, M. "El protomodernisme en l'arquitectura i les arts aplicades" a Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari 1888-1988, Barcelona: L'Avenç, 1988, pàgs. 490-497.

l'eclecticisme d'arrel classicista, seguint el gust oficial, tot i incorporant una gran armadura metàl·lica; el Palau de la Indústria, de Gustà, que tot i ser construït principalment amb ferro, presenta encara el típic revestiment historicista amb un embolcall neorromànic que el relacionava amb l'edifici de la Universitat; el pavelló d'Agricultura, de Falqués, menys important, de caràcter neoromànc, ... Però hi ha dos edificis que ens indicaran ja el camí que seguiria l'arquitectura catalana de les properes dècades: l'Arc de Triomf, de Vilaseca i el Café-Restaurant, de Domènech i Montaner. En tots dos s'hi pot observar una adopció decidida dels nous materials, el maó, revalorat, seguint el que havia iniciat Joan Martorell i Montells, i el ferro, utilitzat sense cap pudor, combinat amb el vidre (gran coberta del Café-Restaurant); també hi són presents les diverses artesanies que tot just s'estava començant a recuperar, així com s'hi palesa una total absència d'elements del passat (només en el cas de l'Arc de Triomf, la tipologia té caràcter històric): l'eclecticisme havia donat pas al Modernisme, iniciant-se una nova i important etapa en l'arquitectura catalana.

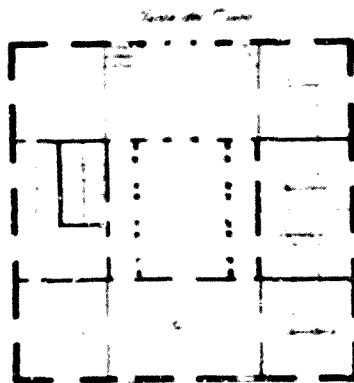
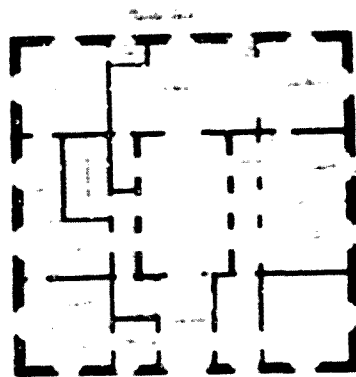
Com hem vist, el període que ara estudiarem ve marcat per l'auge dels historicismes de tota mena i per llur transformació, gràcies a una gran llibertat compositiva, en un eclecticisme cada cop més acusat. En mig d'aquesta voràgine dels estils, a la darrera dècada veurem com al costat d'un eclecticisme per l'eclecticisme, sorgirà un moviment nou, amb una formulació ideològica coherent que introduirà la modernitat en l'arquitectura catalana, la qual cosa imprimeix un interès especial aquest període inicial (1860-88) de l'arquitectura de l'Exemple.

III.3. Il·lustracions

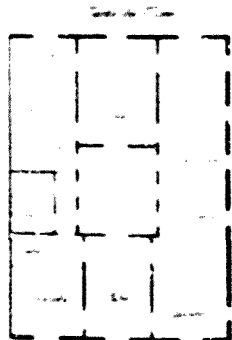
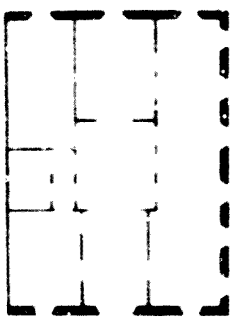
Figura 1: Esquema viari de l'Eixample. Avantprojecte del Pla Cerdà (1855)

Distribució de les cases que se proposen para el ensanche de
Barcelona.
Casas de 1º orden.

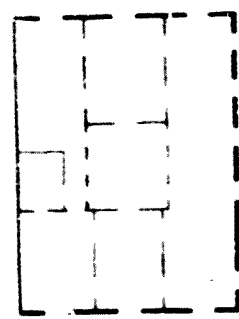

Figura 2: Ildefons Cerdà: *Distribución de las casas que se proponen para el ensanche de Barcelona. Casas de 1º orden.*

Plano de un bloque de casas de 2º orden

Plano de un bloque de casas de 2º orden

Figura 3: Ildefons Cerdà: *Distribución de las casas que se proponen para el ensanche de Barcelona. Casas de 2º orden*

Figura 4: Ildelfons Cerdà: Distribució de les cases que se proposen per a l'ensanche de Barcelona. Cases de 3° orden.

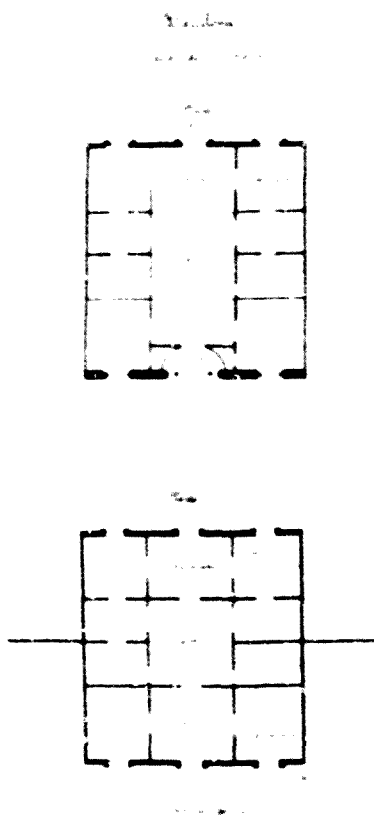
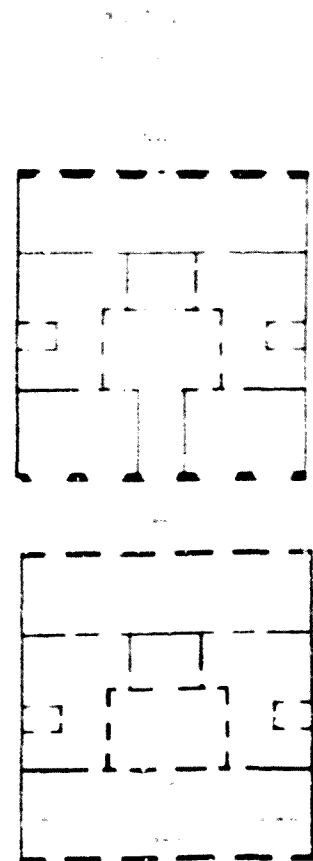
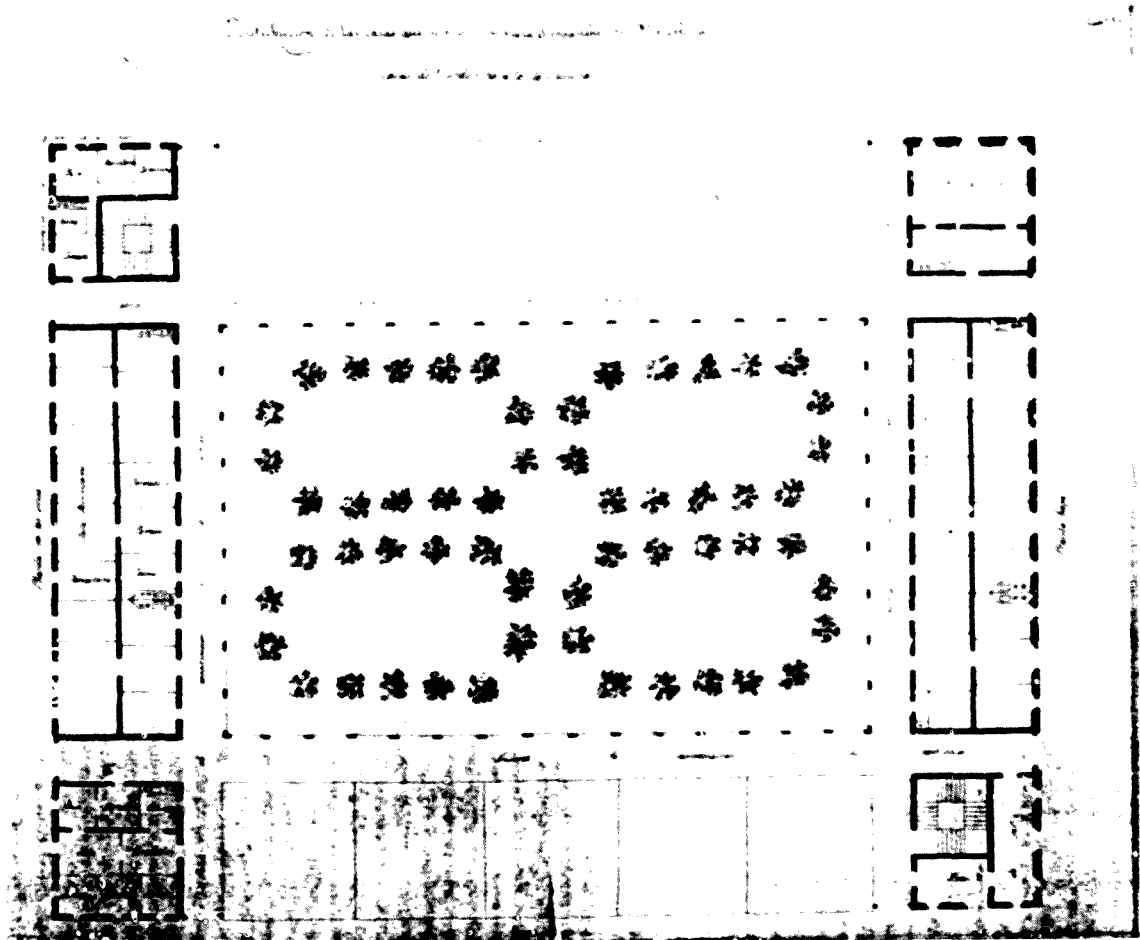

Figura 5: Ildelfons Cerdà: Distribució de les cases que se proposen per a l'ensanche de Barcelona. Cases de 4° orden.

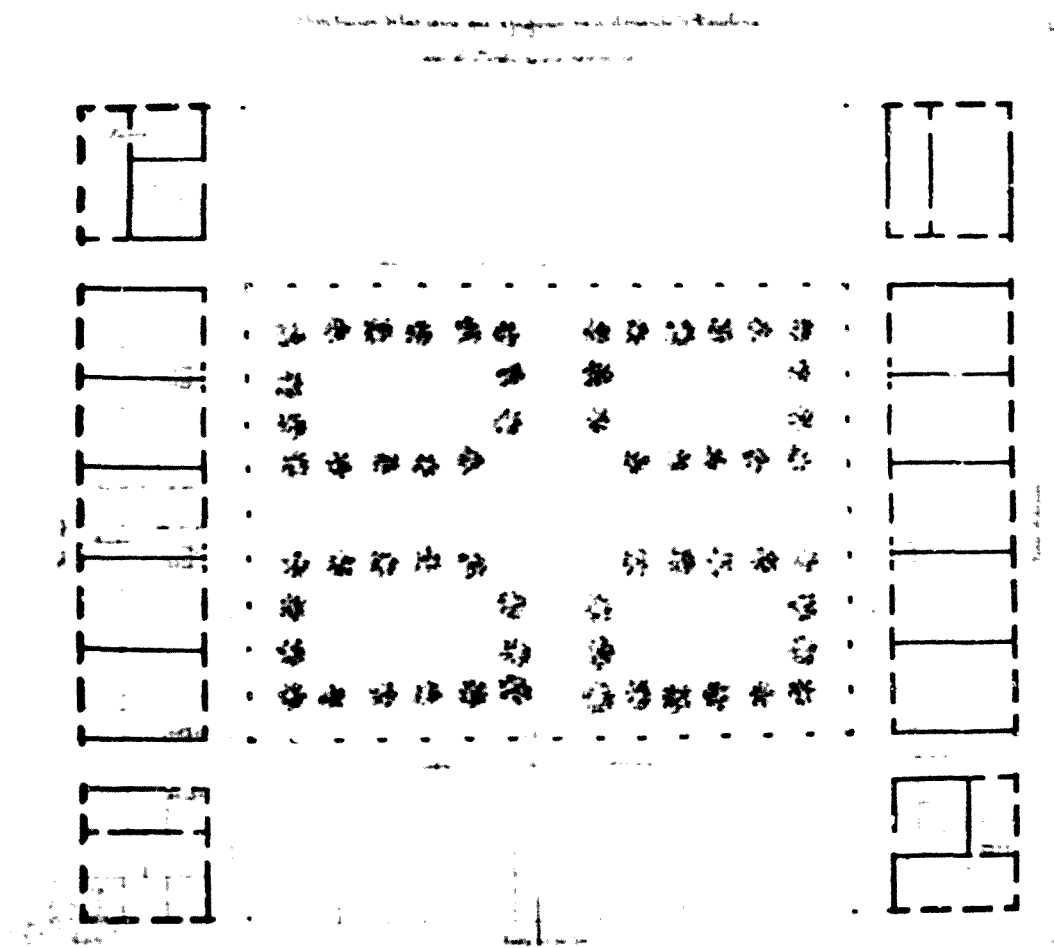

Figura 4: Ildelfons Cerdà: *Distribució de les cases que se proposen per a l'ensanche de Barcelona. Cases de 3° orden.*

Figura 5: Ildelfons Cerdà: *Distribució de les cases que se proposen per a l'ensanche de Barcelona. Cases de 4° orden.*

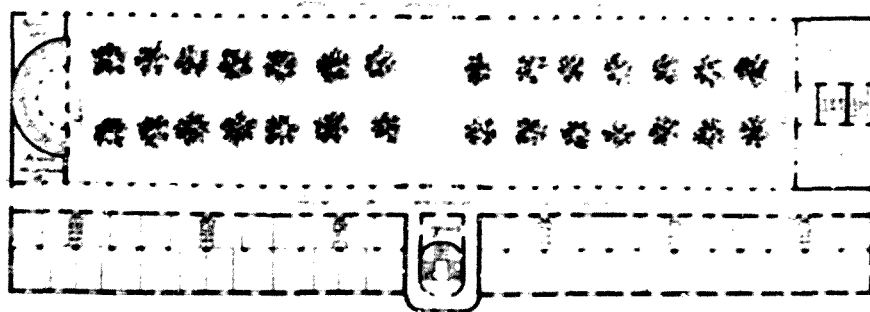
Figura 6: *Ildefons Cerdà: Distribución de las casas que se proponen para el ensanche de Barcelona. Casas de 1º orden para la clase obrera.*

Figura 7: Ildefons Cerdà: *Distribución de las casas que se proponen para el ensanche de Barcelona. Casas de 2º orden para la clase obrera.*

Distribución de las casas que se proponen para el ensanche de Barcelona.

Casas de 3º orden para la clase obrera.

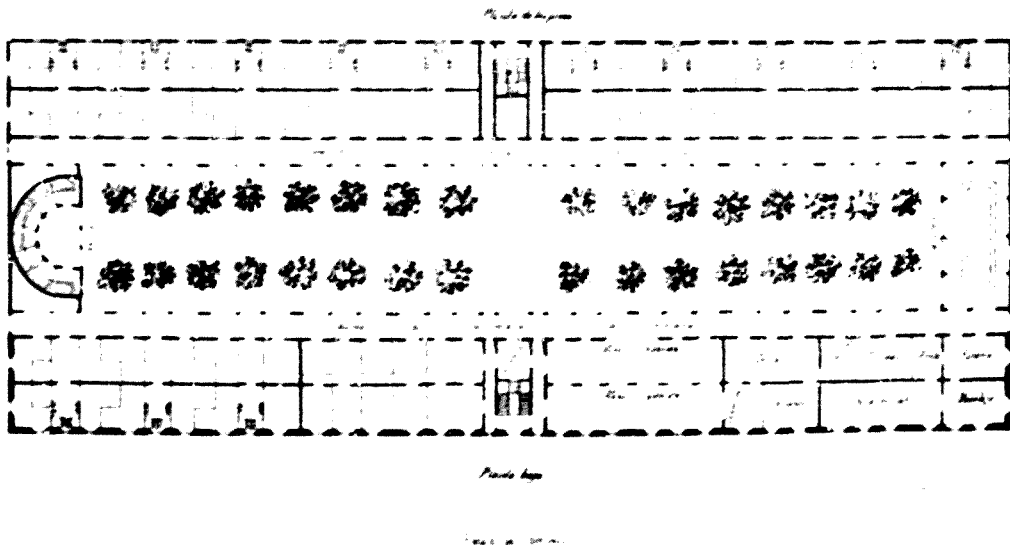

Figura 8: Ildefons Cerdà: *Distribución de las casas que se proponen para el ensanche de Barcelona. Casas de 3º orden para la clase obrera.*

Distribució de les cases que se proposen para el ensanche de Barcelona

casas de 4º orden para la clase obrera

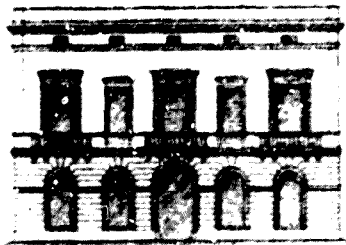
Figura 9: Ildefonso Cerdà: *Distribución de las casas que se proponen para el ensanche de Barcelona. Casas de 4º orden para la clase obrera.*

L'11

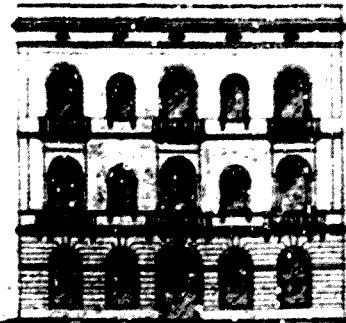
L'11

Façades principals corresponents a les plantes de la Llança 10

Façana

Façana

Façana

Façada principal corresponent a les plantes de la Llança 11

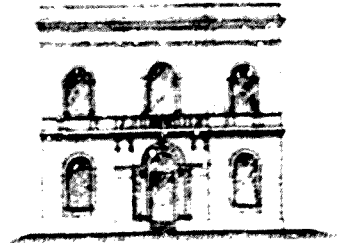

Figura 10: Idelfons Cerda. Models de façana per als edificis de l'Eixample.

IV. L'arquitectura domèstica de la Barcelona enmurallada

IV. L'arquitectura domèstica de la Barcelona emmurallada

Abans d'introduir-nos en l'arquitectura domèstica de l'Eixample ens interessa, com a primer pas per al seu estudi, donar una pinzellada sobre l'arquitectura domèstica que es construïa a Barcelona abans d'enderrocar les muralles. Per a què sigui prou contrastada, hem cregut interessant recórrer a diverses fonts. Com a punt de partença intentarem, a través dels pocs però interessants estudis duts a terme sobre el tema, arribar a una definició general de les tipologies de l'època. Després estudiarem, de manera sucinta, alguns dels exemples d'actuacions més rellevants dutes a terme durant la primera meitat de XIX (i també durant el darrer quart del XVIII); i, per últim, ens remeterem als estudis que féu el propi Ildefons Cerdà abans de redactar el seu projecte d'Eixample, i que, sens dubte, hi influïren poderosament.

IV.1. Les tipologies més habituals

IV.1.1. El pas de la casa artesana a la casa de veïns

Com a primera aproximació ens basarem àmpliament en els estudis realitzats per Josep Maria Montaner, Pere Hereu Payet i Antoni Ramon¹.

J.M.² Montaner² defineix la casa artesana unifamiliar com a punt de partença de l'evolució que ens portarà al naixement de la casa de veïns. Aquesta era una tipologia adaptada totalment a les necessitats d'una estructura productiva de caràcter gremial, en què s'unia la residència i el lloc de treball i on vivien tots els membres d'un tipus de família ampli i tots aquells que participaven del procés productiu. Es tractava d'un edifici d'una sola crugia perpendicular al carrer, entre mitgeres, amb façana estreta, organitzat verticalment: a la planta baixa s'hi situava el taller, magatzem o botiga amb accés directe des del carrer; al pis principal s'hi trobava la planta noble, on vivien els membres més importants de la

¹ Vid. Montaner, J.M.² "Escaleras, patios despensas y alcobas. Un análisis de la evolución de la casa artesana a la cara de vecinos de Barcelona" a Arquitectura his Barcelona, n.º 51, setembre de 1985, pàgs. 2-12. En aquest article se'ns descriuen molt clarament els processos que conformaren el sorgiment de la nova tipologia de cases de lloguer.

Hereu, P.; Montaner, J.M.² i Ramon, A. "Sobre els processos d'urbanització i construcció a la zona del Palau Reial Menor de Barcelona" a Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona celebrat a l'Institut Municipal d'Història de Barcelona els dies 6 i 7 de desembre de 1985. Barcelona: Institut Municipal d'Història Ajuntament de Barcelona, 1986. Vol. II pàgs. 145-65. Aquí no només es recullen algunes de les conclusions de l'article precedent, sinó que a través de l'estudi d'una àrea concreta de Ciutat Vella s'arriben a definir les tipologies més habituals de l'habitatge de lloguer d'aquesta àrea.

² J.M.² Montaner, op.cit., pàgs. 2-3.

família composta, amb la sala, on es realitzaven les funcions més importants; i als pisos superiors s'ubicaven peces d'usos més indefinits dedicades a magatzems i a estances dels criats, aprenents, oficials...

Tot i que sembla que aquesta estructura d'habitatge hauria d'haver prevalgut fins a l'inici de la industrialització a Barcelona, el problema de la manca d'habitatges va arrinar ja al segle XVIII³, de manera que la casa de lloguer plurifamiliar es féu necessària molt abans que es desenvolupés la indústria. Exemples d'això són alguns dels palaus urbans que es subdividiren i compartimentaren, essent llogats per crugies, tal i com passà amb el Paiau Meca⁴, així com amb algunes cases artesanes en les quals es començà a llogar les estances a partir del segon pis, trencant la intimitat familiar i les relacions de caràcter gremials en cobrar lloguer als aprenents i oficials. Les incomoditats que aquesta promiscuitat va comportar féu que a partir de 1770-80 s'introduïssin tot una sèrie de canvis que paulatinament van anar conformant la nova tipologia de cases plurifamiliars entre mitgeres, desenvolupades en profunditat, en parcel·la ampla, amb planta baixa i tres o quatre pisos.

El mateix autor⁵ ens explica aquests canvis: En primer lloc va caldre situar una escala de veïns amb accés directe des del carrer que permetés entrar a les vivendes sense haver d'entrar en el taller artesanal, botiga o magatzem de la planta baixa, la qual cosa va propiciar l'aparició d'un nou buit, és a dir, el de la porta de l'escala. L'augment del nombre d'habitants de l'edifici, va obligar a què aquest creixés en alçada i en profunditat, ocupant els jardins que solia haver a la part de darrera. Aquesta major profunditat i la desaparició dels jardins feren necessària la presència de celoberts per dotar els edificis de la llum i ventilació que abans obtenien del jardí, així com es propicià el desenvolupament d'una segona façana orientada a l'interior de la mansana, alhora que es crearen els patis interiors d'illa. L'eliminació del jardí comportà també l'utilització del terrat, que des d'aleshores seria pla, com a àrea comunitària d'esbarjo dels veïns.

L'espai residencial de la família va deixar de ser vertical i esdevingué horitzontal, les diferents plantes de l'edifici ja no tenien una divisió funcional, sinó social de manera que els pertanyents a les classes benestants ocuparen els pisos baixos, i les classes inferiors els pisos

---

³ Ibidem, pàg. 4

⁴ Ibidem, pàg. 4

⁵ Ibidem, pàg. 4

alts. Dins de cada pis també es produí una diferenciació i especialització, amb la tendència a que cada habitació tingui una funció concreta, desapareixent la promiscuitat de la casa artesana. Això també va comportar una jerarquització d'espais horitzontals car se situaren les millors peces vora la façana i les pitjors vora els celoberts.

Tot aquest procés va originar la recerca d'un model de vivenda de planta regular i ordenada com a garantia de creació d'un espai funcional amb una façana uniforme i simètrica; per a això va caldre edificar les cases en parcel·les de tamanys majors i formes regulars, forçant una nova estructura parcel·laria.

IV.1.2. Les cases de veïns de la Barcelona Vella

Els primers exemples de la nova tipologia aparegueren durant el període 1830-59 en els carrers urbanitzats en aquell moment al Raval i en els que s'obriren a través del vell teixit de la Barcelona antiga⁶. El fet, però, que anessin adreßades a classes socials diferents, provocà l'existència de diverses variants dins de la casa de veïns entre mitgeres: les primeres, destinades al nou proletariat industrial, tenien poca superfície i poc nombre de peces, amb major indiferenciació d'aquestes i insuficient ventilació. Les segones, en hi residiria la burgesia i les classes artesanes, foren més àmplies, amb façanes simètriques i homogènies i amb plantes regulars i funcionals. Una tercera variant va ser la casa de veïns amb acres de palau urbà, que s'ubicà en la segona de les àrees esmentades.

Naturalment, la implantació del nou tipus d'edifici no fou ni immediata ni homogènia, sinó que primer es van haver de vèncer alguns esculls, provocats sobretot per la dificultat d'aplicar els nous esquemes a l'antiga parcel·lació medieval, força irregular, de manera que es construïren alguns edificis a mig camí, amb una primera crugia força regular, paral·lela a una façana de tall acadèmic, i un fons de distribució totalment caòtica, situant l'escala i els celoberts de manera forçada i incoherent. Amb tot, hi haurà una natural tendència a corregir aquestes irregularitats aconseguint edificis que s'han definit amb les següents característiques generals⁷: a) funcionament horitzontal de cadascuna de les cèl·lules de vivenda familiar, a

⁶ De les cases Xifres, considerades com a primer edifici de pisos de lloguer, se'n parlarà més endavant.

⁷ J.M. Montaner, op. cit., pag. 2.

diferència del funcionament vertical típic de la casa artesana preindustrial. b) organització de l'edifici segons la circulació vertical a través de l'escala de veïns, col·locada al centre de la planta per a facilitar l'accès a dos habitatges per replà i a totes les peces de cadascun d'aquests. c) col·locació en l'eix central i en les parets mitgeres dels celoberts, que juntament amb l'escala de veïns constituïren les dues peces arquitectòniques bàsiques per a estructurar aquesta nova tipologia edificatòria. d) establiment en l'eix de simetria de la planta de vivendes de la connexió entre l'escala de veïns i el celobert, com en els palaus urbans, solucionant així la ventilació de l'escala i disposant d'un desenvolupament més escenogràfic. e) sistema estructural basat en parets de càrrega, de maó, generalment paral·leles a la línia del carrer, completat amb les parets dels celoberts i de les escales, tot configurant una crugia doble, de major amplada i ordre que dona a la façana principal i on s'hi situen les peces més importants de la casa. f) duplicitat de façanes. g) especialització de les diferents peces de la vivenda, contra la indiferenciació típica dels espais de la vivenda preindustrial. Aquesta especialització s'articulà de manera linial segons el mecanisme dels passadissos que donaran accés a cadascuna d'elles.

En els edificis que agafaren trets del palau urbà hi destaca l'organització a l'entorn d'un pati central de considerables dimensions, al voltant del qual es desenvolupà una façana de cert interès estilístic. Al pati s'hi situà una gran escalinata descoberta que menava al pis principal, seguint el model dels palaus gòtics barcelonins, mentre que l'escala de veïns quedava amagada. Això comportava la constitució d'un edifici mixt en el qual conviuen propietaris i llogaters segons unes certes relacions de segregació: un palau per al propietari en el pis principal, al qual se sobreposaven tres pisos de cases de lloguer. No cal dir que són els edificis d'aquesta variant els que presenten un tractament més pretensiu de la façana.

Pel que fa al tractament d'aquestes s'han distingit quatre tipus⁸, que si bé són contemporanis en el temps ens permeten d'intuir una certa idea evolutiva. Així, el primer model correspon al tipus de façana "neoclàssica" (fig. 1) àmpliament divulgat després de la construcció dels Porxos de'n Xifré al 1836, utilitzat amb la intenció de donar unitat a conjunts arquitectònics concrets. Aquestes façanes solien dividir-se en tres zones verticals, amb una zona de sòcol que abarca la planta baixa i l'entresol; la zona intermitja amb pilastres d'ordre gegant, interpretant molt lliurement els ordres clàssics, que abarquen els dos pisos

---

⁸ Vid. P. Hereu et aliter, op. cit. pàgs 155-62.

que la formen; i la zona alta amb l'entaulament que conté el pis superior. La presència d'aquest ordre gegant, n'és potser el tret més característic, i és l'element que permetia l'articulació vertical de les façanes així com la integració dels diversos elements. Entre aquestes pilastres se situava tot un seguit de balcons, distribuïts regularment i simètricament, formant una composició clara i equilibrada, a través de l'alternança de buits i plens. Tot això quedava relligat per l'aplicació de detalls ornamentals, repetits per tota la façana.

Pel que fa als tipus d'edificis que segeixen la tipologia dels palaus urbans (fig.2), aquests presenten un model de façana que cerca singularitzar la construcció donant-li el caràcter representatiu que mereix la importància o riquesa del personatge que n'ocupava el pis principal⁹. També s'estructuren en tres zones verticals: una de baixa que abarca la planta baixa i l'entresol i que fa la funció de sòcol amb carreus rústics; una de central amb tres pisos separats per cornises, flanquejada per pilastres pedres cantoneres encoixinades rústiques que arriben fins la cornisa; i la zona alta ocupada per una cornisa de gran voidada i els espiralls de les golfes. A la planta baixa hi destaca la gran portalada d'accès, d'arc de mig punt, que comprén l'alçada de l'entresol i que es destaca de les portes de les botigues, més baixes i allindades, esdevenint l'element principal de la façana. Per demunt, la planta noble es remarca per la seva major alçada i pel tractament més emfatitzat dels brancals de les obertures. Aquest tipus de façana simètrica i perfectament acotada, sense cap referència al món clàssic, deriva dels models de palaus florentins, a través del Rundbogenstil alemany, ben conegut a Casa Nostra per Elies Rogent.

A mig camí entre aquest "pseudo-palaus urbans" i la casa més típica de lloguer, hi ha una tercera tipologia que participa de les característiques d'ambdues (fig.3): són edificis que, d'una banda, presenten un sòcol rústic, una portalada monumental, un pati de caràcter "gòtic"... mentre que, de l'altre, la llargada de llurs façanes obliga a basar la composició en la repetició d'elements i esquemes compositius. Per exemple, podríem trobar un edifici¹⁰ amb un mòdul bàsic compost per tres eixos verticals d'obertures, delimitat per pilastres de carreus. Aquestes es conserven simples en els extrems de la façana, però s'aixamplen a les

⁹ El tema del palau urbà fou tractat amb especial interès per Elies Rogent. Veïl *ibidem* pàg. 158.

¹⁰ *Ibidem*, pàg. 159. S'hi cita la casa Serrat, d'Elies Rogent.

àrees de contacte dels mòduls, donant cabuda a un nou eix vertical d'obertures, que encabeix, a la planta baixa, els accessos a l'edifici, la qual cosa l'hi dona protagonisme. La resta de la composició de la façana es basa en la repetició d'elements iguals seguint la lògica que ja hem vist en la primera tipologia, revestint-la amb els elements del palau urbà.

Per últim, la casa de veïns més modesta (fig.4) presentava uns trets que fan evident la renúncia total a qualsevol intent de representativitat i/o singularització. Les portes d'accès s'acostaven formalment a les de les botigues, amb la mateixa forma i alçada, confonent-se i perdent la posició central. Desapareixeren totalment els patis d'accès, i els elements de limitació lateral de façanes, imposant-se la racionalitat tipològica, que féu que les façanes esdevinguessin totalment racionals, amb l'únic alicient constituït per l'aplicació d'elements decoratius de terracuita, que donaven caràcter a l'edifici.

Les diferents variants que acabem de veure són només una síntesi de tot el ventall d'edificis diversos que s'edificaven a Ciutat Vella durant la primera meitat del segle XIX. Per acabar de dibuixar aquest "paisatge", parlarem tot seguit d'alguns edificis i realitzacions concretes i rellevants, que van participar en aquest procés relatat i que hi van influir decisivament.

IV.2. Algunes realitzacions rellevants

Iniciarem aquest repàs situant-nos en el darrer quart del segle XVIII i parlarem, en primer lloc, del Palau Moja, exemple de palau urbà. Després seguirem en el que s'ha considerat primer edifici d'habitatges de lloguer de Barcelona, és a dir, els "Porxos de'n Xifré", i seguidament continuarem amb els edificis aixecats amb motiu de les intervencions urbanístiques més importants de la primera meitat del segle, com és l'obertura de l'eix transversal i l'urbanització de les places sorgides dels convents desamortitzats.

No cal dir que la quantitat d'estudis realitzats sobre aquest tema és tan o més petita que la que se n'ha fet sobre l'Eixample¹¹. Per això, i donat que no és el nostre tema central, les referències seran necessàriament breus, intentant copsar tot i *només* allò que pugui ser interessant per a la nostra recerca.

IV.2.1. El Palau Moja (Josep Mas i Dordal, 1774-90)

Segons Santiago Alcolea¹², aquest edifici es pot considerar una derivació de la gran arquitectura francesa dels segles XVII i XVIII, adaptada al marc de la Rambla barcelonina. Així, es possible de veure-hi la divisió funcional de l'alçat, típica d'aquestes construccions: a la planta baixa se situa l'accès principal, i les estances derivades de les necessitats d'aquest, després, la planta noble, o pis principal, dedicada a la vida dels senyors i al desenvolupament de llurs activitats socials; al demunt, el segon pis que estatjava habitacions dedicades a l'administració de la casa, a guarda-roba, arxiu i a habitatge del servei, i al capdemunt el tercer pis, que acollia les golfes.

Així, a la planta baixa trobem el gran vestíbul d'accès que ens mena a un pati, de dimensions no massa grans, on se situa l'escala principal. Al voltant del pati hi havia d'altres dependències relacionades directament amb el transport com ara les cotxeres i les

---

¹¹ Per redactar aquest capítol ens hem hagut de basar en obres força generals, com les de F. Fontbuna Del Neoclassicisme a la Restauració (1808-1888) Barcelona: Edicions 62, Història de l'Art Català, vol. VI, 1983; J. Hernando Arquitectura en Espanya 1770-1900 Barcelona: Càtedra, 1989; la guia d'Hernández-Crua, J.E. et alier Arquitectura de Barcelona Barcelona: Demarcació de Barcelona del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1990; la de Cirici, A. Barcelona, pam a pam Barcelona: Teide, 1979; el Catàleg del Patrimoni arquitectònic històric-artístic de la ciutat de Barcelona Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1987; i d'altres. L'única obra concreta és la de Alcolea, S. El Palau Moja. Una contribució destacada a l'arquitectura catalana del segle XVIII Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1977.

¹² Vid. S. Alcolea, op. cit., pàg. 84. Aquí ens destaca els lligams amb obres com Vaux le Vicouste (1663-61) de Le Vau, i amb els "hotels" del XVIII que segueixen els tractats de Blondel.

cavallerisses, així com diversos rebosts, un dels quals es comunicava directament, mitjançant una escala, amb l'avant-menjador.

A la planta noble trobem habitacions tan típiques com el gran rebedor, on esperaven les visites, el menjador, el qual no ocupa una posició gaire destacada, la capella, dormitoris i sales-alcova, algun corredor, ... la circulació segueix un esquema multidireccional i s'efectua majoritàriament a través d'enfilades i de sales de pas, sense que s'hi observi apenes cap passadís, tal i com succeeix als palaus barrocs. D'aquesta planta, però, el que cal destacar és el gran saló que ocupa l'espai situat a la part central de la façana de la Rambla, flanquejat, simètricament, per dos salons secundaris que també s'obren al passeig. S'hi accedeix en línia recta des del rebedor a través d'una gran enfilada que coincideix amb l'eix marcat pel balcó central de la façana de la Rambla. Aquesta posició privilegiada, al capdavant de l'eix principal i el fet que en alçada abarqui dos pisos, de manera que s'hi obren diversos "balcons" del pis superior units per una galeria correguda, fan que aquesta estança esdevingui el centre ideològic de l'edifici i la part més original d'aquest. Aquesta centralitat la veiem també a la façana, la qual reb justament en aquest sector un tractament decoratiu a base de pilastres encoixinades que enmarquen els tres balcons que obre el saló (sis, si contem els del segon pis) i que "sostenen" un frontó que corona precisament aquesta àrea. A més, l'eix marcat per el vèrtex del frontó, que baixa tot creuant el balcó central, que és més alt, i que coincideix amb el final de l'enfilada principal del palau, venia marcat a la part inferior per la presència d'una porta, desapareguda al 1934 en construir la portada, que precisament acomplia la funció de marcar aquest eix, car la porta principal ha estat ubicada des de sempre al carrer de la Portaferriça. La importància d'aquest saló rau en dos punts, d'una banda la seva importació directa d'Europa a través d'exemples francesos, com el palau de Marly, i centreeuropeus, com el Belvedere vienès (no s'ha trobat cap exemple en els palaus i palauets que la monarquia borbònica féu bastir a Madrid) i, sobretot, per la seva influència posterior, en la gran arquitectura domèstica catalana, amb exemples tan cèlebres com el saló del Palau del Marquès de Comillas (Comillas, J. Martorell i Montells, 1881-88) o el saló del Palau Güell (Barcelona, A. Gaudí, 1886-91). Entre l'obra de Dordal, i la dels modernistes, però, i aquest és el punt que ens interessarà, també hem pogut documentar alguns exemples en palaus urbans de l'Eixample¹³.

---

¹³ Vid. capítol VI i VII i catàl. núm. 256, 262, 263, 264 i 416.

IV.2.2. Els "Porxos" d'en Xifré (Josep Boixareu i Francesc Vila, 1836-40)

Aquest edifici, considerat com a punt de partença de l'arquitectura de la tipologia de bloc de pisos de lloguer ¹⁴, fou edificat per Josep Xifré i Casas, personatge prototípic de l'"indiano" que torna al seu país després d'haver-se enriquit a les Amèriques. Sembla ser que va ser ell mateix qui va dissenyar l'edifici¹⁵ i que Boixareu i Vila, arquitectes de la Reial Acadèmia de San Fernando, dels quals no se'n coneix cap més obra, van signar els plànols. L'edifici ocupa tot una mansana sencera, cosa inèdita en una construcció de caràcter privat, i s'insereix perfectament dins del projecte d'urbanització del Pla del Palau, de Josep Massanés. Aquesta ubicació, davant per davant dels edificis de Llotja, Duana Nova i Palau dels Virreis, i la voluntat del seu propietari de mostrar la seva immensa fortuna, van ser potser els motius que induïren a que adoptés el seu aspecte monumental, rivalitzant amb els edificis públics que l'envoltaven. Es precisament el seu aspecte allò que més ha trascendit en altres realitzacions posteriors. La seva estructura interna, poc estudiada, car no s'han localitzat els plànols originals, sembla ser que no era gaire novedosa, ni oferia massa comoditats als seus habitants¹⁶, llevat de l'aigua corrent, veritable luxe per l'època.

Pel que fa a les façanes, l'element que més n'ha cridat l'atenció, almenys a nivell popular, i pel qual s'ha batejat l'edifici, són els porxos de la planta baixa, tema poc corrent a Barcelona (excepció feta dels porxos allindats medievals del barri de Santa Maria del Mar). Segurament deriven del model dels edificis d'habitatges de la Rue de Rivoli de París, ciutat que sembla ser que Xifré coneixia prou bé, bastits per Percier i Fontaine a partir de 1802. Amb tot, l'edifici català no participa de la sobrietat del model francès i hi incorpora elements del repertori clàssic, interpretats a través del renaixement, que són els que l'hi donen el caràcter monumental que presenta. Així, cal destacar la presència d'un ordre corinti gegant, als cossos extrems i central, que abarca els tres pisos de l'edifici, per sobre dels porxos; el remat amb relleus als cossos extrems, balustrada als intermitjos i àmpit esglaonat amb escultures al central; i la profusa decoració escultòrica de Campeny amb puttis i teines

¹⁴ J. Hernando, op. cit. pàg. 430

¹⁵ F. Fontbona, op. cit. pàg. 66

¹⁶ Lluís Permañer a "Els Porxos i en Xifré" a *Barcelona Metròpoli Mediterrània* Barcelona: n.º5, Juliol-Setembre de 1987, pàgs. 145-48. Indica que els pisos eren "poc ventilats, massa petits i amb una mala distribució"

mitològics i mariners que donen un toc romàntic a l'edifici, tot impulsant la difusió d'aquesta mena d'elements a les façanes vuitcentistes. L'aplicació per primer cop d'elements "estilístics" a un edifici de vivendes ens indica una voluntat de dignificar l'arquitectura domèstica¹⁷, que s'anirà extenent de manera progressiva a partir de models com aquest. Així, tan el tema dels porxos com els ordres clàssics, com la decoració de terracotta seran motius que es repetiran en l'arquitectura domèstica barcelonina de qualitat, tal i com hem vist i com veurem seguidament¹⁸.

---

¹⁷ J. Hernando, op. cit. pàg. 432.

¹⁸ Sobre els Porxos de'n Xifre hi ha una Tesina en curs a càrrec de Teresa Macià.

IV.2.3. Les grans actuacions urbanístiques fins 1860 L'Eix Ferran-Jaume I-Princesa, i les places Reial i Sant Josep

Entre 1824 i 1854 s'obre l'anomenat "eix transversal" pensat com a comunicació directa entre la Rambla i l'àrea de la Ciutadella. L'obertura d'aquest carrer respon a una voluntat d'ordenació del creixement urbà, davant del caràcter caòtic que aquest havia tingut fins aleshores. Aquest interès es reflecteix en el fet que no només es delimita el traçat de la via, relativament àmplia i rectilínia, sinó també el caràcter extern de les construccions. Així, al 1826, el mestre d'obres municipal, Josep Mas i Vila, defineix un model de façana per a aplicar als edificis del carrer Ferran, així com a d'altres realitzacions arquitectòniques de l'època. El model és força senzill i es basa en els principis d'ordre i simetria del classicisme, amb motlures marcant la separació entre els pisos on hi trobem senzilles obertures, balcons principalment, la majoria d'elles allindades, distribuïdes harmònicament i enmarcades per una senzilla faixa amb total absència de qualsevol element decoratiu. Els interiors, però, esdevenen totalment heterogenis. D'una banda no hi interès municipal a controlar-los, i això es fa palès, tan en els diferents Edictes d'Obreria, com en les ordenances de 1856; i de l'altra, el fet que en obrir el carrer no es produïx una reparcel·lació en base a la nova urbanització, fa que es mantingui la irregularitat inicial de les parcel·les, agreujada en ser dividides per la nova traça viària. Així, hi podem trobar totes les tipologies, definides anteriorment, des de les que s'ajusten al model més elaborat de casa de veïns entre mitgeres, a les de caràcter pre-industrial¹⁹.

Entre 1836-40 s'edifica la Plaça de Sant Josep al solar de l'antic convent dels Carmelites Descalços de Sant Josep, exclaustrat al 1835²⁰. En aquest cas a l'igual que en l'eix transversal, tenim la creació d'un espai regular i harmònic (inacabat però), inserit en un teixit urbà i en una estructura parcel·laria antiga i caòtica. Així, les façanes, dissenyades per Francesc-Daniel Molina, segueixen en gran part el model de Mas i Vila, amb obertures rectangulars, dispostes regularment i enmarcades per faixes senzilles, amb motlures marcant la separació dels pisos. A això hi afegeix una columnata coríntia d'ordre gegant tot al voltant

¹⁹ Vid J. M. Montaner "Escaleras, patios, despeñas..." op. cit. figura de la pàg. 5

²⁰ Vid. capítol III.2.1.

de la plaça, exigida pel fet que aquesta fou pensada per a albergar el mercat de la Boqueria que fins aleshores s'havia celebrat al Pla del mateix nom, al bell mig de la Rambla, esdevenint un destorb per a la circulació. Aquesta funció propicià que al 1851 rebés la coberta de ferro que tapa la visió dels edificis. A l'interior d'aquests, la persistència de l'antiga parcel·lació i el desinterés municipal per establir-hi una ordenació, propicien la mateixa barreja de tipologies que hem vist al carrer Ferran.

Exactament el mateix succeeix a la Plaça Reial, bastida a partir de 1848, segons projecte del mateix mestre d'obres, Francesc-Daniel Molina, al solar de l'antic convent dels Caputxins. Aquí, però, els porxos de'n Xifré ja han estat bastits i llur influència n'és del tot evident: porxada a la planta baixa amb arcs de mig punt, encoixinats els dels extrems, ordre gegant corinti als pisos, tot i que aquí només n'abarca dos, remat abalustrat, i decoració de terra-cuita. Cal destacar el passatge de Madoz, que la comunica amb el carrer Ferran, en forma de pati interior, i el de Bacardí, amb coberta de vidre i ferro que la comunica amb la Rambla.

Tot el que hem vist fins ara ens deixa ben clara la inexistència d'un model concret de vivenda, pel que fa a la distribució, a la Barcelona enmurallada, anterior a l'Eixample. Així, mentre hi ha un esforç municipal palés per definir una tipologia de façana, que amb diverses variants, en funció de la qualitat de l'edifici, s'imposa a Ciutat Vella, és prou clar que la irregularitat dels solars i dels carrers obligava als arquitectes a adaptar-s'hi, la qual cosa constitueix la primera gran diferència respecte dels edificis de l'Eixample situats en parcel·les majoritàriament regulars. Només en actuacions molt concretes, com la que hem vist a l'àrea del Palau Reial Menor, en què ja que es produeix la possibilitat de dividir el terreny en parcel·les regulars, apareix completament definida la tipologia d'habitatge de lloguer, punt de partida indubtable del que trobarem a la trama Cerdà.

IV.3. La Visió de Cerdà

Com ja s'ha esmentat anteriorment²¹ els aprofundits estudis que va dur a terme Ildefons Cerdà abans de la redacció del Projecte d'Eixample van fructificar en tot una sèrie d'escrits en què, entre d'altres coses, descriu minuciosament l'estat de Barcelona abans de 1860. En aquestes descripcions de la ciutat inclou també, tot i que des d'un punt de vista eminentment higiènic, referències als habitatges que hi havia a la ciutat, sobretot en dos textos, la *Teoría General de la Urbanización*, i la *Teoría de la construcción de las ciudades*²². En el primer escrit les referències són molt abstractes, car intenta fer una teoria universal i, per tant, no pot concretar. Només en el segon volum, en l'anomenada "Estadística urbana de Barcelona" ens parla dels habitatges de la ciutat intramurs, però des d'un punt de vista quantitatiu, mansana per mansana, casa per casa, en termes referents a número d'habitacions, d'habitants, de metres cúbics per habitatge... paràmetres que difícilment ens donen idea de l'aspecte d'aquestes vivendes. Només en la classificació de les cases en cinc ordres diferents i la sumària descripció d'aquests en aporta informació assumible²³. Amb tot, aquesta classificació, que tot seguit exposarem, ja l'havia formulada a la *Teoría de la Construcción de las Ciudades*²⁴, de manera que ens basarem en aquest darrer text, acompanyat per un apèndix amb plànols i dibuixos elaborats per ell mateix.

Seguint el seu estil metòdic, Cerdà comença parlant-nos dels edificis en general per a acabar en aspectes particulars de cadascuna de les parts de la vivenda. Són cases situats en solars molt irregulars, amb façanes molt estretes, que varien dels 5,83 m als 15,55 m, i una fondària molt profunda generalment de 19,44 m²⁵, la qual cosa els fa difícilment il·luminables i ventilables. Les alçades de les cases eren arbitràries i no tenien res a veure amb l'amplada del carrer on se situaven, l'única limitació eren les ordenances municipals que

²¹ Vid capítol III.1.

²² Vid nota 1 del capítol anterior.

²³ Cerdà, I. *Teoría general de la Urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la Reforma y Ensanche de Barcelona*. Vol II. Madrid: Imprenta Española, 1867, pàg. 228. (Existeix una edició facsimil editada a Barcelona per l'Institut de Estudios Fiscales al 1968).

²⁴ Cerdà, I. *Teoría de la Construcción de las Ciudades aplicada al Proyecto de Reforma y Ensanche de Barcelona*. Madrid: Ministerio para las Administraciones Públicas, 1997, paràgraf 140 (text redactat al 1859, que va romandre inèdit fins al 1991).

²⁵ Ibidem, paràgraf 112.

establien una única magnitud per a tota la ciutat: 17,50 m fins a 1842; 16,85 m a partir d'aquest any; i 19,44 a partir de 1857. En aquest darrer cas, la planta baixa solia fer 3,43 m d'altura, a l'igual que l'entresol, gairebé sempre interior, sense sortida al carrer. El primer pis media 3,69 m d'alt, el segon, 3,50 m, el tercer 3,30 m, i el quart 3,11 m. Les golfes solien fer 0,98 m²⁶. A Cerdà també li interessa medir l'espessor dels murs, car, com hem vist²⁷ per ell la intimitat i l'aïllament dels habitatges són dues necessitats bàsiques de l'ésser humà civilitzat. Així, dels murs exteriors de la casa, els situats al nivell dels fonaments medien 0,58 m d'espessor; els que anaven des del terra fins al sostre del primer pis, 0,58 m i els que pujaven fins a dalt de tot 0,48 m si eren de pedra, i 0,29 m si eren de maó. Les parets mitjeres solien fer 0,29 m d'espessor, les que donaven als patis 0,19 i les de les caixes d'escala de 0,14 a 0,10 m. Per últim els tabics medien de 0,048 m els més gruixuts, a 0,020 m els més prims²⁸.

Els edificis es podien dividir en cinc categories, quatre per a Barcelona, i una per a la Barceloneta. Els de *primera classe* presentaven una superfície de 302,25 m², amb quatre botigues a la planta baixa, amb les corresponents vivendes per als botiguers a l'entresol, una vivenda al pis principal i dues als pisos superiors. Els de *segona classe* tenien 226,70 m², amb dues botigues a la planta baixa, amb les corresponents vivendes a l'entresol, una vivenda al principal i dues als pisos. Els de *tercera classe* es reduïen a 113,35 m² de superfície, amb una única botiga, amb la vivenda a l'entresol i dues als pisos, sense pis principal. Els de *quarta classe* tenien la mateixa superfície amb també una botiga amb vivenda a l'entresol, però quatre vivendes als pisos superiors. Per últim les *cases de la Barceloneta* tenien 70,56 m² amb dues botigues amb vivendes a la planta baixa (no hi havia entresol) i dues vivendes als pisos.

A les plantes baixes hi havia les botigues amb llurs rebotigues i magatzems. Aquestes es comunicaven directament a través d'una escaleta amb l'entresol on vivien els botiguers. També s'hi situaven els accessos a l'edifici. Segons Cerdà²⁹, els edificis de més qualitat podien tenir un accés amb porta i vestíbul independent per al pis principal, i un altre per als

---

²⁶ *Ibidem*, paràgrafs 123-126

²⁷ *Vid.* capítol III 1.1.1.

²⁸ I. Cerdà, *op.cit.*, paràgraf 134

²⁹ *Ibidem*, paràgrafs 142-174

llogaters. El primer solia ser ample i espaiós, mentre que la porta dels veïns solia ser estreta i baixa. A les porteries hi solia haver les boques dels pous negres, la qual cosa les feia infectes. Les escales de veïns solien ser molt estretes, generalment d'1 m d'amplada, i se situaven a la part més irregular de l'edifici agafant-ne la irregularitat, amb esglaons molt alts i curts, amb trams de 3 m d'allargada i un ull d'1 m d'ample quan en tenien. Les més antigues eren de cargol amb graons radiats molt perillosos. La il·luminació es feia a través de claraboies que només donaven llum a la part alta i per finestres laterals, cas que estigués vora un pati interior. Les portes d'accès a les vivendes també eren molt petites.

A l'interior de les vivendes³⁰ s'hi podien trobar tres tipus de dormitoris: les sales-alcova, compostes per una saleta que donava al carrer i una petita alcova, separada d'aquesta per una porta corredera de vidre; les alcoves sense sala, però amb finestra que donava a algun celobert; i les petites habitacions sense finestres que es ventilaven a través de la porta. L'estretor i profunditat dels edificis feia que la part interior de les vivendes s'hagués d'il·luminar i ventilar a través de celoberts, de manera que les estances més necessitades de llum i aire se situaven vora aquests. Així, les cuines, menjadors i excusats se situaven l'un molt aprop de l'altre, vora el celobert. Les primeres comptaven amb un rebost annex, també ventilat pel celobert, que a voltes quedava relegat a algun recó de la casa, quan l'escala de veïns estava vora el celobert i prenia el lloc al rebost. Els menjadors eren sempre habitacions de pas, i els excusats solien "penjar-se" al celobert, quan no se situaven als replans i eren comunitaris. Ni aquests ni les cuines tenien aigua corrent, per la qual cosa no es netejaven sovint.

A l'"atlas" d'il·lustracions, Cerdà ens presenta les plantes de cinc edificis, un per cadascuna de les categories abans esmentades, i només tres possibles alçats per a aquestes plantes³¹, posant de relleu altre volta el seu desinterès pels aspectes formals de les construccions. En aquests plànols recull tot allò que explica als seus escrits, tot i que hi ha algunes petites contradiccions. El que més sobta, d'entrada, és el fet que després d'afirmar

³⁰ *Ibidem*, paràgrafs 175-191.

³¹ Les mateixes imatges les presentaven també les làmines I a IX de l'atles que Cerdà va presentar junt a l'obra *Ensayo de la ciudad de Barcelona. Memoria descriptiva de los trabajos facultativos y estudios estadísticos hechos de orden del Gobierno y considerados como que se han tenido presentes en la formación del Antic proyecto para emplazamiento y distribución del nuevo caserío* obra redactada el 1855 i editada al mateix volum que la *Teoría de la construcción de las ciudades aplicada al proyecto de Reforma y Ensayo de la ciudad de Barcelona* que té el títol genèric d'aquesta última obra, editada a Madrid pel Ministerio para las Administraciones Públicas al 1991.

que la gran majoria d'edificis se situaven en solars molt irregulars, els cinc exemples que ens mostra tinguin planta rectangular. Això evidencia que no es tracta d'exemples concrets, sinó de plantes-tipus, síntesi dels edificis que ell ha anat contemplant. Amb tot, no hauria estat de més que hagués recreat alguna planta de caràcter irregular per a mostrar-nos quins eren els mecanismes d'aprofitament d'aquesta mena d'espais.

Com acabem de dir, tot això que veurem ara correspon a models elaborats per Cerdà a partir de les seves observacions. Amb tot, encara que no es tracti de cap exemple concret, creiem que són força vàlids, i que donen una idea molt aproximada de l'interior d'aquests edificis, mostrant-nos molt clarament la seva idea de degradació de la vivenda humana i d'inhabitabilitat a la qual s'havia arribat a Barcelona a causa de l'especulació immobiliària. Queda molt clar el procés de reducció de les vivendes i els mecanismes arquitectònics que ho fan possible, a través de la combinació de dos elements bàsics: la caixa de l'escala i els celoberts. El seu número, situació i tamany permetran situar una, dues o quatre vivendes en una mateixa superfície, depenent de la manca d'escripols del propietari i de la classe social a la que vagin adreçades.

IV.3.1. Els edificis de *primera classe*

El model d'edifici de *primera classe* (fig.5) contenia setanta-una persones repartides en onze vivendes. Es de forma rectangular, com tots els altres, però és l'únic que presenta més amplada que fondària, la qual cosa permet que les façanes, i per tant l'àrea d'obertures directes al carrer i al pati central de la mansana, se situin a les parets més llargues, i que les mitgeres s'ubiquin a les més curtes. Això, d'entrada, assegura una millor ventilació que redunda en una millor qualitat de vida dels habitants. La planta es divideix, als baixos i entresol, en cinc crugies longitudinals d'amplada semblant i dues de transversals (la devantera molt estreta i la darrera el doble d'ampla), mentre que als altres pisos presenta només tres longitudinals i dues transversals. La longitudinal central encabeix les vies de comunicació verticals, amb una escala comuna per al propietari i llogaters, que però, no dona accés a l'entresol, i un gran pati central que la il·lumina, il·luminant i ventilant àmpliament les vivendes. A la planta baixa en aquesta crugia hi trobem un vestíbul comú (no hi ha la separació que més amunt havia explicat Cerdà) que esdevé l'únic accés a l'edifici. Les altres crugies estatgen les diverses estances de les vivendes, així com dos petits celoberts³², un a la vora de cadascuna de les mitgeres, que ventilen les cambres més allunyades del pati central.

A la planta baixa i a l'entresol trobem les botigues amb llurs vivendes, una a cadascuna de les quatre crugies laterals: la botiga és petita i ocupa només l'espai devanter, dins de la primera crugia transversal no té cap espai de magatzem i darrera mateix té l'habitatge. Aquest es desenvolupa en dos nivells, l'inferior, a la planta baixa, i el superior a l'entresol interior, el qual només ocupa l'espai de la crugia del darrera, la qual cosa condiciona la seva ventilació que només es verifica per la façana posterior i pel pati interior, pel central, les dues vivendes pròximes a aquest, i pels petits celoberts, les dues vivendes extremes. L'accés als entresols es fa directament i exclusiva des de les vivendes de les botigues, mitjançant escales interiors, d'un sol tram les dels habitatges extrems i de cargol amb graons radiats les dels centrals. En cap cas no tenen cap mecanisme d'il·luminació.

³² Per tal d'evitar confusió, distingim "pati central de mansana", o aquells graus (o petits) espais buits que queden al centre de les mansanes, del "pati central", o patis de grans dimensions, situats al centre dels edificis notables, on se solia encabir l'escala principal, i dels "celoberts", o petits patis de ventilació, que en la documentació es designen amb les paraules castellanes "patinejo" i "androna", que tot i que sovint se situen en una posició central, pel seu reduït tamany no arriben a ser "patis centrals".

Aquestes vivendes es componen de menjador, cuina, amb rebost, excusat, un dormitori, una sala-alcova (dues a les vivendes centrals) i un "cuarto", configurat un programa de tipus reduït³³. Tot i ser molt modestes, participen d'una mínima distribució funcional: a la planta baixa se situen les habitacions de "servei", és a dir, la cuina, el rebost, l'excusat i el menjador, mentre que a l'entresol hi ha els dormitoris en forma de "cuartos" senzills i/o sales-alcova. Cal fer la salvetat que d'una banda, a les vivendes extremes la cuina i el menjador ocupen la mateixa habitació, per manca d'espai, i que tant a aquestes com a les centrals també hi ha dormitoris en la planta baixa. La circulació és molt simple ja que en totes elles i en els dos nivells, es verifica a través de passadissos i/o habitacions de pas paral·lels als murs longitudinals.

Com s'ha anat apuntant les diferents condicions higièniques situen una barrera qualitativa entre les vivendes de les dues crugies centrals i les de les dues laterals. Les primeres es beneficien doblement de la presència del gran pati central que, d'una banda proporciona major il·luminació i ventilació, i de l'altra, possibilita l'ús de l'espai que queda al darrera d'ell, que dona directament a la façana posterior (l'espai al davant és l'ocupat pel vestíbul d'accés) de manera que aquestes vivendes tenen, tan a la planta baixa com a l'entresol dues obertures a la façana posterior i dues més al pati central. Això contrasta amb el fet que les vivendes laterals només tenen una obertura a la façana posterior i tres a l'ímfim celobert, dins del qual, a més s'hi situa l'excusat (a les vivendes centrals, Cerdà s'ha oblidat de consignar-ne la localització).

La situació de les cuines també marca aquestes diferències: a les vivendes centrals són estàncies independents que se situen a la part posterior amb ventilació a través dels buits de la façana posterior, molt més capaç que la de les cuines dels habitatges laterals que es troben vora els petits celoberts i en reben la ventilació a través de finestres situades al costat dels

---

³³ Tot referint nos bàsicament al programa d'habitacions de les vivendes, he considerat oportú per a facilitar la nostra anàlisi distingir quatre categories de vivendes: a) les de tipus gran, o de gran programa, on trobem un elevat nombre i varietat d'estances representatives (gran sala, sala "de rebre", de confiança, de piano, de música, despatx...) i de servei (cavallereses, cotxeres, celler, safarejos, sala de pianxa, de labor...), sovint desplegadas en dos nivells, així com habitacions íntimes de qualitat, amb dormitoris amb estances annexes (vestidors...) i banys amb banyera.

b) les de caràcter o programa mig, amb un nombre molt limitat d'estances de servei (només cuina i rebost i sala de labor), i d'estances representatives (amb només un saló principal, despatx i una o dues sales secundaries), i un nombre ampli d'habitacions íntimes però de mitjà qualitat, o amb només algunes de qualitat (una sala-alcova principal amb annexos, i dues o tres sense...).

c) les de caràcter o programa reduït, amb només cuina i rebost, com estances de servei, i cap de caràcter representatiu (no comptabilitzem les sales de les sales-alcova).

d) les de caràcter o programa mínim, amb habitacions multifuncionals (menjador/rebedor, o cuina/menjador), poques estances íntimes (una o dues sales-alcova) i ventilació a través de petits celoberts.

Naturalment, aquesta no es una divisió rígida i per això en algunes vivendes aplicarem termes matitzats (gran mig, mig reduït...) quan no poguem aplicar cap de les quatre categories esmentades.

excusats. A més, en adoptar la funció de menjadors, n'agafen la posició tradicional de sales de pas.

Contrastant amb aquestes vivendes ínfimes, fosques i mal ventilades, sobre l'entresol s'hi situava el pis principal, ocupat per una única vivenda de programa mig, on solia residir o bé el propietari de l'immoble, o bé alguna família acaudalada. S'hi accedeix a través de l'escala de veïns, de manera que no trobem la gran escalinata d'accés exclusiu i directe, típica de les grans cases, la qual cosa simplifica enormement l'àrea dels accessos. La circulació principal de l'habitatge, tindria forma de "U" invertida, situant la façana del carrer a la part de baix, i es duu a terme a través de tres passadissos, dos d'ells longitudinals, paral·lels, tangents a la caixa de l'escala i al pati central, comunicant la façana anterior amb la posterior, i un tercer transversal, que comunica els dos anteriors i els costats drets i esquerra de la vivenda per darrera del pati. Tots tres reben llum d'aquest. A la part del davant, l'absència de passadís és suplida per enfilades, de manera que es podria donar tota la volta a l'habitatge.

La cuina i el rebost, amplis, se situen vora el celobert de la dreta, el rebost però no en reb ni la llum ni la ventilació, i l'excusat vora el de l'esquerra, de manera que ambdós serveis reben prou ventilació i, a més, es troben convenientment separats. El menjador se situa darrera del pati central, entre el passadís transversal i la façana posterior de la qual reb la llum; tot i que podria haver-se concebut com a habitació aïllada, amb accés des del passadís, conserva el caràcter de sala de pas car comunica directament amb les sales-alcova dels costats a través d'una enfilada. Això respondria, segurament a un disseny monumentalitzador de la planta, seguint l'esquema típic dels palaus barrocs, així com de realçament del menjador, convertint-lo en una mena de "centre" de la vivenda. Per la seva banda, les sales-alcova se situen vora les façanes, devantera i posterior i són accessibles des dels passadissos, així com a través d'enfilades. A més d'aquestes sales-alcova, que en sumen quatre, hi ha dos dormitoris flanquejant el celobert esquerra i l'excusat, de manera que aquesta banda esdevé la més privada de la casa. Això ho reforça el fet que el petit rebedor, que no és més que l'ampliació del passadís dret, se situa a aquesta banda de la casa, així com el petit estudi, molt proper al rebedor, i el gran saló que reb un tractament similar al menjador, car també és accessible des de les sales-alcova que el flanquegen a través d'enfilades. Amb tot, el fet que sigui un espai decididament públic ha obligat a situar-lo vora

el rebedor, essent-ne aquest l'accès pricipal, la qual cosa ha fet que s'hagués de decantar cap a la dreta, perdent la posició central.

Així podem observar la típica dicotomia espai públic/espai privat, conjugada amb les necessitats higièniques i les condicionants arquitectòniques. D'una banda els espais representatius s'agrupen al voltant del rebedor, mentre que les àrees de servei, necessitades de major ventilació i conduccions verticals (canonades) se situen vora els celoberts, convenientment separades. El menjador, espai semi-privat, ocupa una posició ambigua al capdavant dels dos passadissos, i el saló se situa a la façana principal, car aquesta sempre ha estat la reservada a les funcions de caire social. La sala-alcova mes gran, acompanyada d'un "retrete" se situa també en aquesta façana, al costat del saló, al capdevall del passadís esquerre, el reservat a l'àrea íntima de la casa.

En els pisos superiors, les qüestions representatives tenen molt menys pes. Hi trobem dues vivendes de caràcter mig-reduït, gairebé iguals, buscant una relació de simetria, atravesades longitudinalment per un passadís també paral·lel al pati i la caixa de l'escala. Aquest queda interromput pel menjador, que torna a ser veritable sala de pas, situada entre el pati central i el celobert. Al voltant d'aquest últim tornem a trobar l'agrupació d'habitacions de servei que havíem vist a la planta baixa, amb la cuina i el rebost (aquest mancat de llum i ventilació) i l'excusat que, situat "dintre" del celobert, obra la seva porta directament al menjador, i a més s'interposa entre aquest i el primer, de manera que el menjador només rep llum a través del pati central. Les sales-alcova se situen, com abans, a les línies de façana, i s'elimina el saló, així com l'estudi. El rebedor queda reduït a ser un eixamplament del passadís.

Aquí ja ens trobem amb habitatges que tot i no tenir les pèssimes qualitats de vida dels dels botiguers, presenten greus mancances des del punt de vista higiènic, en amuntegar les habitacions de servei vora el celobert, acostant massa els espais dedicats a enmagatzematge, manipulació i ingestió d'aliments al de defecació, veritable niu d'infeccions.

IV.3.2. Els edificis de *segona classe*

El model d'edifici d'habitatges de *segona classe* (fig.6) és concebut per a encabir cinquanta-cinc habitants distribuïts en nou vivendes. La diferència més evident, respecte als anteriors és la forma de la parcel·la, molt més llarga i estreta, amb menys superfície de façana i més de paret mitgera, la qual cosa va en detriment de les possibilitats de ventilació, en permetre menys obertures a la façana i restringir a un el nombre de celoberts. Aquesta planta es divideix en quatre cruïges, una de molt ampla, transversal, paral·lela a la façana devantera, i tres de més estretes, iguals entre si, longitudinals, darrera de la transversal.

A la planta baixa se situen dues botigues, que ocupen la crugia transversal, amb rebotiga, que fa funció de magatzem, i vivenda de tipus reduït a les cruïges longitudinals, centrades pel vestíbul, la caixa de l'escala i el celobert, que se situen en la crugia longitudinal central. L'escala reb la llum a través de l'últim.

Les vivendes de les botigues són similars a les que ja acabem de veure: ocupen la planta baixa i l'entresol interior i es comuniquen per una escala interior, mancada d'il·luminació. També hi observem la separació de funcions, amb predomini d'habitacions de servei a la planta baixa i de repòs a l'entresol. La circulació també és semblant, amb segles passadissos longitudinals, tangents al mur que serapara les cruïges laterals de la central. El celobert torna a funcionar d'aglutinant del conglomerat: menjador-cuina-excusat. El primer esdevé sala de pas, paper que queda reforçat en ser l'habitació d'on parteix l'escala cap a l'entresol, i a la qual s'obre la porta del celobert, lloc on se situa l'excusat, de manera que el menjador, que a més encabeix un armari, és creuat en les quatre direccions. La cuina s'estatja dins la crugia central, ventilada també pel celobert, el tamany del qual queda minvat per la presència de l'excusat, la qual cosa empitjora les condicions higièniques de l'habitatge.

A l'entresol, les sales-alcova se situen als extrems del passadís, l'una vora la façana posterior i l'altre amb una finestra que dóna a la botiga.

El pis principal, amb una vivenda amb programa de tipus mig, presenta una disposició similar a la que hem vist a l'homònim de l'edifici de primer ordre, tot i que presenta les variants derivades de la seva planta més llarga i prima: trobem els tres passadissos, dos de longitudinals i un de transversal, conformant un esquema en forma de "U" invertida que a més d'abarcara el celobert, abarca la cuina, situada darrera d'aquest. No encabeix, però, la

caixa de l'escala perquè aquesta queda flanquejada pel rebedor, al costat dret, com en el cas anterior, i per una sala-alcova, al costat esquerre. La presència d'aquesta sala-alcova, i la seva incomunicació amb la que hi ha al costat, de la qual la separa el mur que hi ha entre les dues crugies, i la presència del menjador, com a sala de pas, immediatament després del rebedor, ens fan pensar en una major delimitació de l'àrea pública de la vivenda. Així aquesta queda limitada al saló, i a la sala-alcova principal, ambdues a la crugia devantera, accessible des del rebedor. Això explicaria el fet que no es possibiliti una comunicació circular com en el cas anterior. El menjador, a més de recuperar la seva funció de sala de pas, fa de frontera entre les dues àrees. L'única peça que no encaixaria en aquest sistema seria l'estudi que se situa centrant la façana posterior, dins de l'àrea privada. La seva ubicació respondrà, més que res, a la voluntat de dotar-lo d'abundant il·luminació.

Com en la resta de casos analitzats, les habitacions de "servei" es concentren vora el celobert interior (cuina, menjador...) excepció feta dels excusats (en aquest exemple n'hi ha dos) que se situen a les galeries posteriors, que precedeixen les sales-alcova i flanquegen l'estudi. Aquesta solució, que des del punt de vista higiènic podia ser bona, en allunyar les males olors i els microbis de la cuina i del menjador, i que millora sensiblement la ventilació de l'excusat en situar-lo en una àrea més oberta que els petits patis interiors, és sumament incòmoda perquè, d'una part obliga als habitants a sortir a l'exterior, i de l'altra, obliga a tothom que vulgui utilitzar l'excusat a entrar dins d'un espai tan íntim com és una sala-alcova, transformant-la en sala de pas.

Els pisos superiors presenten dues vivendes cadascun de caire reduït, gairebé iguals. La desigualtat prové de la presència d'un nombre senar de crugies, que complica una mica la divisió en dues vivendes. Això, però, se soluciona amb certa facilitat, conjugant dos eixos de simetria, un de longitudinal que passa pel mig de la crugia central, i un de transversal que creua pel centre del celobert. En funció d'aquest càrter, la sala-alcova situada a la façana principal s'incorpora a una vivenda, i la que hi ha a la façana posterior, s'incorpora a l'altra. Pel que fa a la resta, la composició és igual a la que hem vist a la planta baixa i l'entresol: un passadís de comunicació tangent a la paret que delimita la crugia central, el menjador com a sala de pas, al costat de l'àrea de serveis, vora el celobert, amb la salvetat abans indicada, referent a l'ubicació de l'excusat a la galeria posterior. En tractar-se d'una vivenda modesta, desapareix la articulació àrees íntimes/àrees públiques, desapareix el saló, i l'estança anomenada rebedor és en realitat el tram de passadís més proper a la porta d'accés.

IV.3.3. Els edificis de *tercera classe*

Els edificis de *tercera classe* (fig. 7) presenten una planta encara més llarga i estreta. Estan concebuts per a encabir quaranta-sis persones en nou habitatges, tots ells de caràcter mínim. La planta es divideix en aquest cas en tres crugies, una devantera, una al centre, molt curta, i una posterior, igual que la devantera. L'estretor d'aquesta planta obliga a variar l'esquema de distribució tan de la planta baixa, com dels pisos. Així, abaix trobem una única botiga, a un costat, en aquest cas el dret, i un llarg passadís al costat esquerre que fa de vestibul d'accès a l'edifici. Aquest passadís ens mena fins a la crugia central, que s'esdevé l'eix de simetria on se situen la caixa de l'escala i el celobert, de manera que la distribució dels pisos es farà en funció d'aquest nou eix. A la planta baixa, però, es conserva l'estructura anteriorment vista, amb la botiga, la rebotiga i la vivenda d'aquesta, al darrera i a l'entresol. L'estructura de l'habitatge del botigues no varia gaire del que hem anant veient, amb un passadís, que aquí esdevé central. Aquest s'inicia just al que anomenem "àrea de serveis" que s'arrauleix vora el celobert. En aquest cas la cuina i el menjador es troben junts en la mateixa estança, darrera del celobert, i alhora funcionen com a rebedor. L'excusat se situa dins del propi celobert al qual s'accedeix des de la rebotiga situada davant d'aquest. Tan a l'entresol com a la planta baixa, disminueix el nombre de sales-alcova i augmenta el de "cuartos", la majoria d'ells sense ventilació, que les substitueixen.

Les dues vivendes dels pisos superiors (s'ha eliminat el pis principal) ja no se situen a banda i banda d'un eix de simetria longitudinal, sinó que una se situa ocupant la crugia del davant, i l'altre la del darrera, deixant, com ja s'ha dit, la central per a celobert i caixa d'escala, funcionant com a eix. Així, la ventilació de la vivenda queda reduïda a una sola façana, i aquesta esdevé o totalment interior o totalment exterior. L'estructuració de cadascuna d'aquestes vivendes queda condicionada per aquest fet, tot i que s'intenta mantenir l'estructura típica: l'àrea de serveis s'agrupa vora el celobert (ja no al seu voltant), amb un menjador que, a part de seguir fent de peça de pas, fa també de rebedor, i es fa flanquejat per la cuina i el rebost, alhora que dona pas a l'excusat "penjat" al celobert. Així tornem a veure la concentració i nociva proximitat de l'àrea d'enmagatzematge, cocció i ingestió dels aliments amb la de defecació, tot ventilat per un petit celobert, que, a més, ha de donar llum a la caixa de l'escala i que alhora compleix les mateixes funcions per a la vivenda del

devant...

A partir d'aquest menjador/rebedor parteix el passadís, el qual no reb cap il·luminació, car no circula vora cap pati, a banda i banda del qual s'hi distribueixen les diverses estances, amb un menor número de sales-alcova, més petites, i un creixent nombre de "cuartos" sense cap ventilació.

IV 3.4. Els edificis de *quarta classe*

A les cases de *quarta classe* (fig.8) l'amuntegament es multiplica per dos: aquí ens trobem amb edificis de superfície semblant però amb disset vivendes de programa mínim on malviuen setanta persones. La divisió de la parcel·la és molt semblant a la que acabem de veure: tres crugies transversals, amb els serveis i accessos situats a la central. La vivenda de la planta baixa és molt similar a l'anterior, desplaçant aquí, però, el passadís de la vivenda a un costat (segurament Cerdà ens volia donar el màxim possible de tipologies). La veritable novetat, però, la tenim en la crugia central que ja no presenta un celobert lateral i l'escala al seu costat, sinó que situa l'escala al mig, flanquejada per dos petits celoberts. La necessitat d'aquesta solució es fa òbvia quan veiem que als pisos se situen quatre vivendes, dues a la crugia devantera i dues a la darrera. Això explica la presència dels dos celoberts, ja que si abans hem vist que un pati servia per a dues vivendes, una a cada banda, aquí com s'ha volgut doblar el número d'habitatges s'ha hagut també de doblar el de celoberts.

Les quatre vivendes són gairebé iguals, determinades per dos eixos de simetria que formen una creu amb centre al mig de la caixa de l'escala. La migradesa de l'espai obliga a concentrar encara més els serveis de manera que el menjador i la cuina es troben a la mateixa estança, fent de rebedor i de sala de pas, enganxada al minúscul celobert que encabeix l'excusat, i l'excusat de la vivenda del davant. D'aquí parteix el passadís, en aquest cas lateral, tangent a l'eix de simetria, que comunica aquesta àrea amb un minúscul "cuarto" sense finestres, i amb la sala-alcova a la façana.

No cal fer gaires esforços d'imaginació per a adonar-se de les pessimes condicions de vida d'aquesta mena de vivendes que només presentaven dues obertures, una de les quals donava al celobert, ocupat pels excusats, la qual cosa reduïa totalment les possibilitats d'entrada d'aire fresc i llum solar, si tenim en compte, a més l'estretor dels carrers de la Barcelona Vella i l'alçada dels edificis.

IV.3.5. Les cases de la Barceloneta

Les cases de la Barceloneta³⁴ (fig.9) venen marcades pel tipus de mansana on se situen, rectangular, llarga i estreta. Això fa que les parcel·les on s'aixequen situen els edificis siguin llargues i estretes com les de la ciutat intramurs, dividint-se l'edifici en dues crugies paral·leles a les façanes, les quals, però, i a diferència del que acabem de veure, se situen als costats més llargs, deixant les mitgeres als més curts, la qual cosa augmenta considerablement el número de buits, facilitant la ventilació de l'habitatge, alhora que elimina la presència de patis interiors de mansana comunitaris, de manera que desapareix el concepte de davant i darrera en donar l'edifici a dos carrers. Això també permet disminuir el tamany del celobert, reduir a la seva mínima expressió i provoca que la distribució deixi de seguir l'esquema típic longitudinal i n'adopti un de transversal paral·lel a la línia de façana.

A la planta baixa trobem els accessos i dues botigues amb llurs vivendes, més petites, en no existir cap entresol. Com l'edifici s'obre a dos carrers, trobem una botiga a cada carrer de manera que ja no necessiten seguir l'esquema longitudinal, situant la rebotiga i la vivenda al fons, sinó que la segona es reparteix al voltant de l'espai comercial. Així trobem la botiga, situada en una estança central del frontis envoltada per la resta d'habitacions que formen una mena de semicercle al seu entorn. Això, i el fet que la vivenda sigui molt petita fa que l'espai de botiga faci de distribuïdor de l'habitatge, peça de pas obligada per anar, per exemple, de la cuina a la sala-alcova, la qual cosa fa difícil mantenir la intimitat familiar. Apart d'això també és interessant veure com les diferents estances no només són accessibles des de la botiga, sinó també directament des del carrer.

La manca d'espai d'aquestes vivendes, necessàriament de tipus mínim, no només provoca l'eliminació del passadís, sinó que també obliga reunir rebedor (en aquest cas simbòlic, donats els múltiples accessos que té l'habitatge), menjador, cuina i excusat en una única i mateixa habitació, aquest cop ventilada directament des del carrer i per un minúscul celobert. La resta d'habitacions, és a dir, una sala-alcova i un "cuarto" se situen a l'altra banda de la vivenda i són accessibles a través de la botiga.

Per concentrar al màxim aquest espai domèstic i comercial, el vestíbul i la caixa de l'escala se situen en un extrem de l'edifici. El primer és llarg i estret, i la segona quadrada i fosca, rebent la il·luminació pel celobert abans esmentat. Se situa just entre les dues crugies

³⁴ Sobre el tema de la Barceloneta, que no tractarem perquè surt del nostre límit geogràfic, veu: Tàrrer, M. "Creació de la Barceloneta" a *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo* Barcelona, n° 138, maig 1980.

per donar accés a les dues vivendes que hi ha als pisos, simètriques respecte d'aquest mur que les separa. Llur composició respon al mateix esquema que la que hem vist a la planta baixa, llevat del fet que l'espai de botiga és ocupats per una sala que fa de distribuïdor principal, al qual s'accedeix per un rebedor\menjador\cuina, amb l'excusat annex, similar al qual hem vist abans.

Així, tot i el major nombre d'obertures, els edificis de la Barceloneta segueixen essent tan o més insalubres que els de la Barcelona intramurs, car la major ventilació ve "compensada" per la migradesa de l'espai que obliga a reunir les tres habitacions de servei en una mateixa estança.

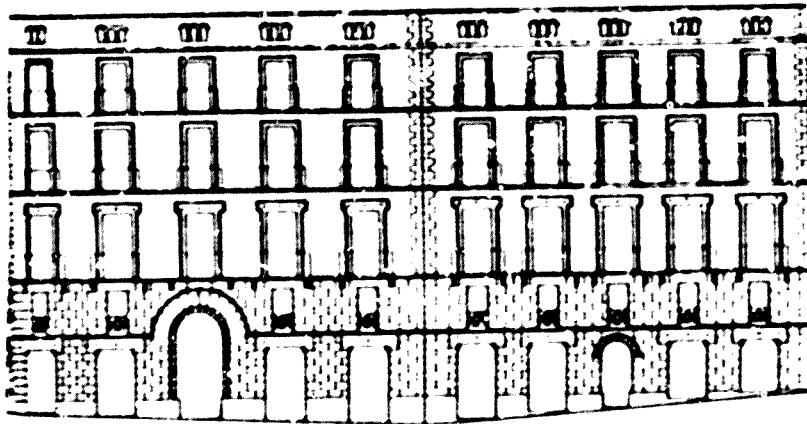
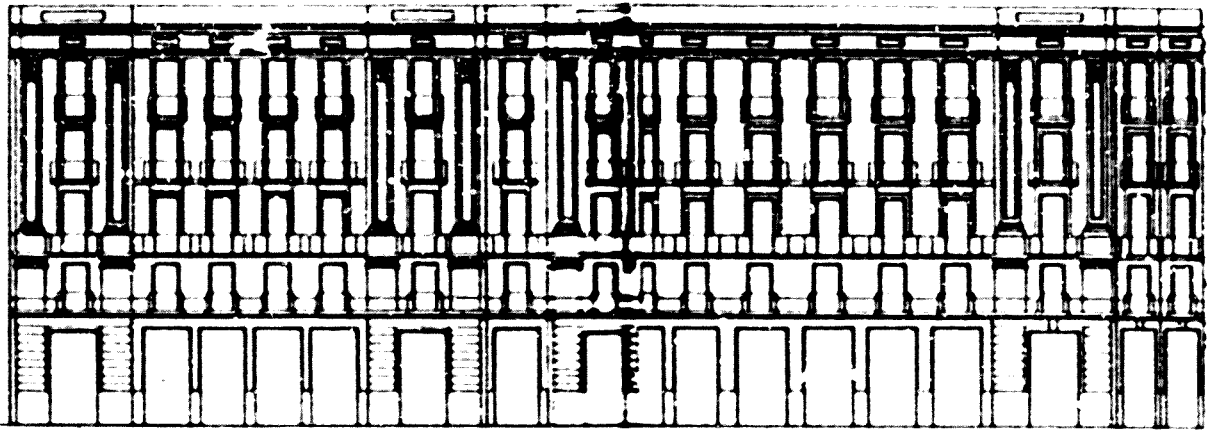
Per acabar d'esbossar aquesta imatge interior dels habitatges, l'àtlas presentat per Cerdà ens dona alguns detalls ornamentals, com ara dissenys de portes, balcons, finestres i persianes, així com de les portes correderes de vidre que separaven les sales de les alcoves. També ens mostra dibuixos de caràcter més tècnic, amb esquemes de parts tan significatives com els pous negres, les escales, els sistemes de cubrició, i les cuines. De fet, són imatges que complementen les descripcions que ell realitza al text escrit i que aporten la vessant gràfica al que ja s'ha dit per escrit, més amunt.

IV.3.6. Aspecte extern dels edificis

Com a pinzellada de com era l'aspecte exterior d'aquests edificis, Cerdà ens dóna tres exemples (figs. 10-12) que no relaciona directament amb cap de les categories per ell definides i que no encaixen completament amb cap d'elles. Es tracta de tres alçats, un corresponent a un edifici de planta baixa i pis, un altra amb dos pisos i un tercer amb entresol i quatre pisos. De fet, hi ha una gran diferència entre els dos primers i el tercer, car els del primer grup representarien la variant més senzilla, continuadora de les realitzacions de la segona meitat del segle XVIII, amb façanes simples, sense cap mena d'ornamentació, només amb faixes llises que envolten les obertures, amb la salvetat que les que es troben a la planta baixa presenten, a més, mènsules sobre llurs dovelles-clau, car són coronades per sengles arcs rebaixats; el tercer edifici és molt més interessant, car recull influències més recents de l'academicisme neoclàssic imperant a la primera meitat del segle XIX, incorporant elements del repertori classicista, seguint la línia iniciada per les Cases de'n Xifré i continuada per la Plaça Reial, tal i com hem vist.

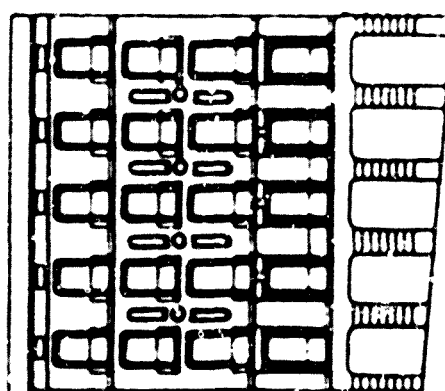
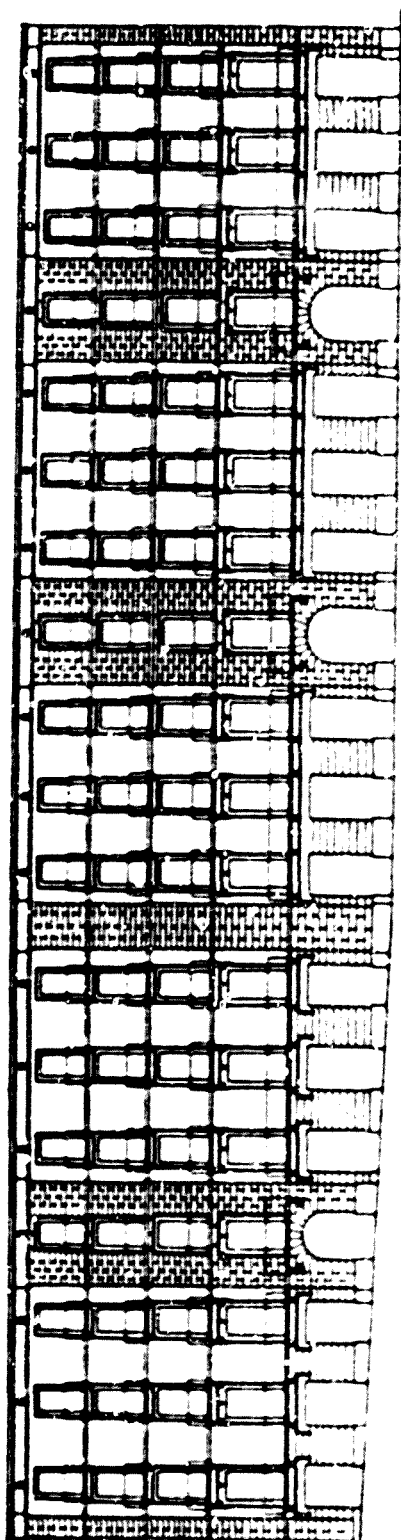

IV.4. Il·lustracions

Figura 1: Zona del Palau Reial Menor de Barcelona: façana "neoclàssica"

Figura 2: Zona del Palau Reial Menor de Barcelona: façana tipus "palau urbà"

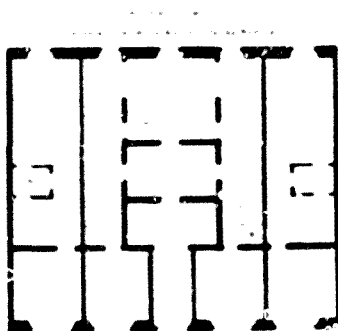
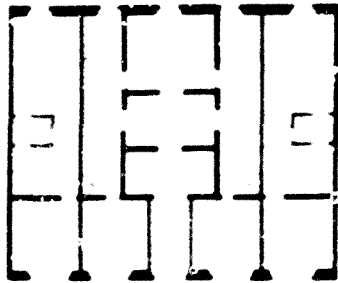
Figura 3: Zona del Palau Reial Menor de Barcelona: façana mixta, amb característiques de pseudo-palau urbà i de casa normal de lloguer.

Figura 4: Zona del Palau Reial Menor de Barcelona: façana d'edifici normal de lloguer

Distribució de les cases que generalment se construeixen en

Barcelona

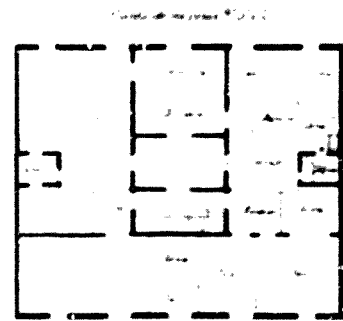
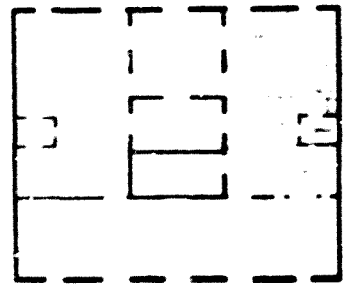
Plànol de planta de casa de 1ª classe
 Plànol de planta de casa de 2ª classe

Distribució de les cases que generalment se construeixen en Barcelona

Plànol de planta

Plànol de planta

Plànol de planta

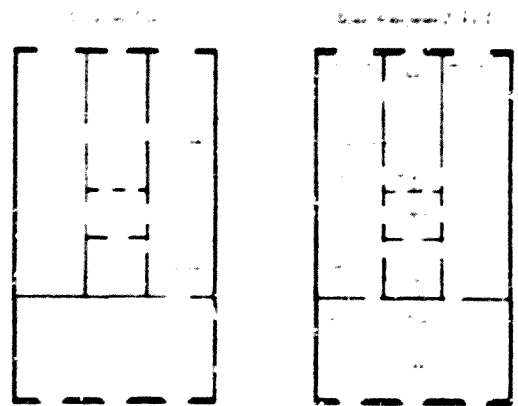
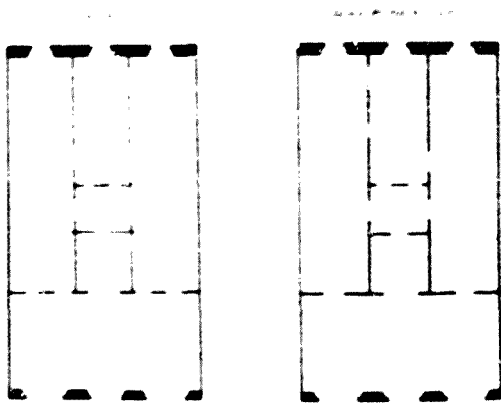
Figura 5: Ildefons Cerdà: *Distribució de les cases que generalment se construeixen en Barcelona. Cases de 1ª classe...*

Distribución de las casas en un cuadrado de viviendas en Barcelona

casos de 2ª clase...
casos de 2ª clase...
casos de 2ª clase...

Distribución de las casas en un cuadrado de viviendas en Barcelona

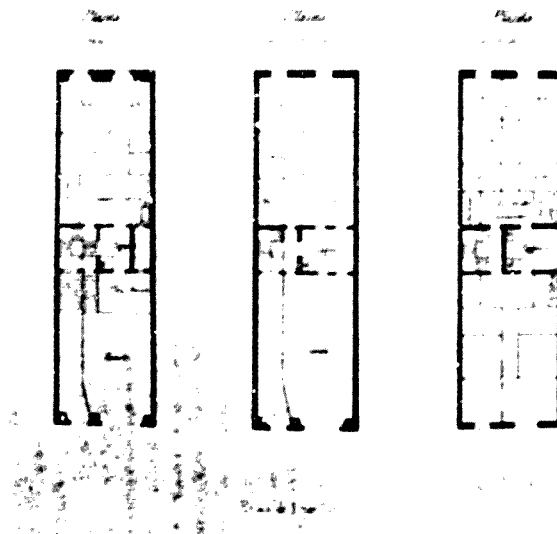
casos de 2ª clase

Figura 6: Ildefons Cerdà: *Distribución de las casas que generalmente se construyen en Barcelona. Casos de 2ª clase...*

Distribució de les cases que generalment se construeixen a Barcelona

Casas de 3ª clase...
casas de 2ª clase...
casas de 1ª clase...

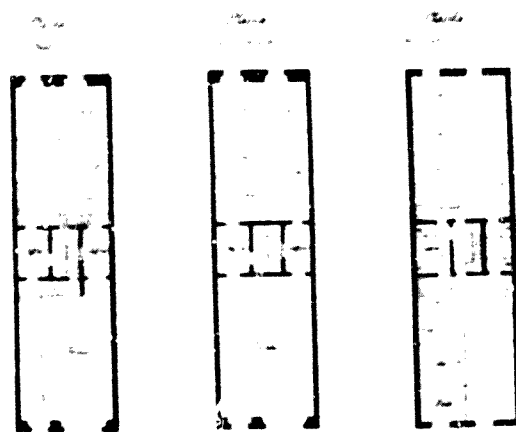

Figura 7: Ildefons Cerdà: distribució de les cases que generalment se construeixen en Barcelona. Casas de 3ª classe...

127

Distribución de las casas que generalmente se construyen en Barcelona

que se construyen generalmente en Barcelona. Se construyen en Barcelona. Se construyen en Barcelona. Se construyen en Barcelona.

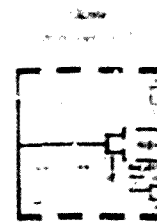
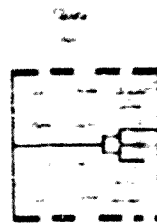

Figura 8: Ildefons Cerdà: *distribución de las casas que generalmente se construyen en Barcelona. Casas de 4ª clase...*

L. 1858

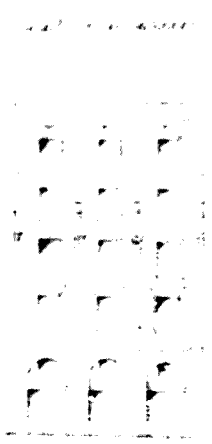
Distribucion de las casas que generalmente se construyen en la
Barceloneta

Las viviendas de la Barceloneta se distinguen por su superficie reducida y por la ausencia de altillos y balcones, y por la presencia de una gran cantidad de habitaciones.

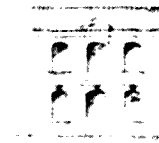
Figura 9: Ildefons Cerdà: *distribución de las casas que generalmente se construyen en la Barceloneta.*

Casas que generalmente se construyen en Barcelona

Casas que generalmente se construyen en la Península

Carácter de las fachadas

Casas de España

Figures 10-12: Ildefons Cerdà: casas que generalmente se construyen en Barcelona. Carácter de las fachadas.

V. L'arquitectura de l'Eixample. Primera Etapa (1860-71)

V. L'arquitectura de l'Eixample. Primera Etapa (1860-1871)

Després d'haver fet un llarg repàs a tots aquells aspectes urbanístics i arquitectònics que condicionaren d'alguna manera l'arquitectura domèstica de l'Eixample de Barcelona, passem a analitzar-la. Per dur a terme l'anàlisi hem cregut oportú dividir l'ampli material disponible (a l'entorn dels quatre-cents cinquanta edificis) seguint dos criteris: d'una banda hem tingut en compte paràmetres espacials i temporals (ja comentats en la introducció); i de l'altra, hem considerat una divisió en tipologies, que definirem, tot seguit, amb brevetat¹.

1. *Palaus urbans*: amb aquest nom considerem la gran residència unifamiliar, noble o burgesa, integrada dins del marc ciutadà: són edificis generalment aïllats, envoltats de grans jardins, amb façana imponent. A l'interior destaquen els grans programes d'habitacions representatives, les estances dedicades a serveis molt diversos, així com les cambres on habitava el personal domèstic.

2. *Cases unifamiliars*: representen la versió modesta de la tipologia anterior: són més petites, a voltes entre mitgeres, amb jardí reduït que no arriba a envoltar completament l'edifici, façana més senzilla i menys varietat i nombre d'habitacions, tot i que hi trobem algun exemple solt amb estances representatives i de servei.

3. *Cases plurifamiliars*: són edificis ocupats per més d'una família, construïts habitualment entre mitgeres, que poden tenir un petit jardí posterior. Consten de més d'una planta i s'esdevenen la tipologia més habitual i, alhora, menys uniforme, per la qual cosa l'hem dividida en sis sub-tipologies, tenint en compte el tipus i la varietat dels habitatges que contenen.

3.1. *"amb principal amb accés directe i amb vivendes similars"*: en primer lloc considerem la vivenda plurifamiliar amb un primer pis (que a partir d'ara anomenarem "principal") de gran qualitat, ocupat per una única vivenda (sovint la dels propietaris de l'immoble), amb accés directe, separat i monumental, des del carrer. A aquesta planta se li poden afegir una, dues o tres, les quals presenten un mateix nombre d'habitadges, d'una

---

¹ La divisió que ara presentem es correspon, en grans trets, amb la divisió tradicional establerta ja en alguns manuals d'arquitectura domèstica del segle XIX, adaptada a les particularitats que hem observat a l'Eixample. A tall d'exemple podem citar la classificació proposada per C. Daly a *L'architecture privée au XIXe siècle sous Napoléon III. Nouvelles maisons de Paris et ses environs* Paris, 1859, pàg. 32, en la qual descriu tres tipologies bàsiques: l'"hôtel", que es correspondria amb el nostre "Palau urbà", la "ville" que identificariem amb les "cases unifamiliars", i la "maison de rapport" que nosaltres denominem "Casa plurifamiliar".

qualitat inferior a la del principal però similar entre ells.

Dins d'aquesta subtipologia hi podem distingir una variant que consisteix en aquells edificis que si bé aconsegueixen tots aquests requisits, exteriorment es presenten com si fossin un "palau urbà", de manera que els qualifiquem amb l'afegitó "*amb aspecte de palau*".

3.2. "*amb principal amb accés directe i amb vivendes diferents*": es diferencia de l'anterior pel fet que les vivendes superiors no són iguals entre si, de manera que si als pisos immediatament superiors al principal hi sol haver dues vivendes grans, als més alts n'hi pot haver tres, o quatre, més petites i de menys qualitat.

3.3. "*amb principal sense accés directe i amb vivendes similars*": és igual que la 3.1., però amb la salvetat que el pis principal és de menys qualitat i ja no disposa d'accés separat i directe des del carrer.

3.4. "*amb pis principal sense accés directe i amb vivendes diferents*": representa el tipus 3.2. però, sense accés directe al principal.

3.5. "*sense principal amb vivendes similars*": representa el bloc de vivendes on totes tenen la mateixa qualitat, tot i que no siguin exactament iguals. Aquí incloem també la variant que anomenem "*amb principals superposats*", amb la qual denominació volem expressar que són edificis on se sol trobar una única vivenda per pis de gran qualitat, de manera que totes elles podrien considerar-se com a "principals".

3.6. "*sense principal amb vivendes diferents*": és el cas dels blocs de vivendes on hi ha una diversitat intencionada; normalment solen tenir dos habitatges grans al primer i segon pisos, i quatre de petits al tercer i quart.

A aquestes subtipologies podríem aplicar-hi encara una altra variant, segons l'ús de la planta baixa, car aquesta es pot dedicar o bé *exclusivament a vivenda*, o *exclusivament a botigues i magatzems*, o *a botiga i vivenda del botiguer*. Com l'aplicació d'això augmentaria el nombre de subtipologies a divuit, hem cregut convenient no explicitar-ho directament en la divisió anterior, tot i que ho tindrem molt en compte.

4 *Casos especials*: sota aquest nom agrupem aquells edificis a cavall entre l'arquitectura domèstica i la industrial, que hem detectat en algunes zones de l'Eixample. Com representen pocs casos, els tractarem agrupats al final de cada etapa.

Una altra qüestió preliminar fa referència al tipus de parcel·lació, que influeix decisivament en la forma que adoptarà l'edifici. De fet, aquest fou un dels principals

problemes que afectaren a la construcció de l'Eixample, car era molt difícil aplicar la malla ortogonal regular cerdaniana a una divisió molt irregular de la propietat de la terra, de manera que molts edificis, sobretot dels primers anys, s'assentaven sobre solars irregulars adoptant-ne llur forma. Per a solventar aquest problema, que afectava més als propietaris que edificaven aïlladament parcel·la a parcel·la i no tant a aquells que posseïen una gran extensió de terreny susceptible de ser dividida en diverses parts, Cerdà va publicar al 1861 el tullet titulat Cuatro palabras sobre el Ensanche y rigidas al publico de Barcelona² en el qual exposà un mètode senzill de reparcel·lació de la terra per aconseguir solars regulars³.

A part de les diferents formes propiciades per la divisió de la propietat de la terra, també hi ha les aportades per la propia mansana Cerdà i concretament pels seus xamfrans, que n'augmenten la varietat. Així, es distingiran diferents tipus de parcel·les:

a) Parcel·les situades en *tram lateral* de mansana⁴: poden ser a-1) *rectangulars*, o a-2) *irregulars*.

b) Parcel·les situades en *xamfrà*: poden ser b-1) *regulars, ocupant el xamfrà sencer*, b-2) *regulars, ocupant la meitat del xamfrà*, o bé b-3) *irregulars*.

També volem fer avinent, que en referir-nos al programa d'habitacions de les vivendes, hem considerat oportú distingir quatre categories: a) les de *tipus gran, o de gran programa*, on trobem un elevat nombre i varietat d'estances representatives (gran saló, sala "de recibo", de confiança, de piano, de música, despatx...) i de servei (cavallerisses, cotxeres, celler, safarejos, sala de planxa, de labor,...) sovint desplegadas en dos nivells, així com habitacions íntimes de qualitat, amb dormitoris amb estances annexes (vestidors,...) i banys amb hanyera;

b) les de caràcter o *programa mig*, amb un nombre molt limitat d'estances de servei (només cuina i rebost i sala de labor), i d'estances representatives (amb només un saló

² Publicat a Barcelona per "Establecimiento tipográfico de Narciso Ramirez". Es troba reeditat en el tercer volum de l'edició facsimil de la Teoría general de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1968, pàgs 571-589; i al recull titulat genèricament Teoría de la construcción de las ciudades aplicada al proyecto de Reforma y Ensanche de Barcelona, Cerdà y Barcelona, Madrid: Ministerio para las Administraciones Públicas, 1991, pàgs 577-589.

³ Sobre aquest problema consulteu els articles de Miquel Corominas: "El parcel·lari del Pla i la mansana Cerdà" i "La urbanització de Pla de Barcelona", publicats al recull Treballa sobre Cerdà i el seu Eixample Barcelona: MOPT - Ajuntament de Barcelona, 1992, pàgs 178-189 i 190-209, respectivament. En ells s'onté que l'adaptació de les parcel·les rústiques a les illes cerdanianes fou relativament fàcil a les zones de de conreus de secà i molt més complicada a les àrees de conreu de regadiu.

⁴ Amb aquest nom ens referim als costats de la mansana que hi ha entre els xamfrans.

principal, despatx, i una o dues sales secundàries), i un nombre ampli d'habitacions íntimes però de menys qualitat, o amb només algunes de qualitat (una sala-alcova principal amb annexos, i dues o tres sense,...);

C) les de caràcter o *programa reduït*, amb només cuina i rebost, com estances de servei, i cap de caràcter representatiu (no comptabilitzem les sales de les sales-alcova);

i d) les de tipus o *programa mínim*, amb habitacions multifuncionals (menjador/rebedor, o cuina/menjador), poques estances íntimes (una o dues sales-alcova) i ventilació a través de petits celoberts.

Naturalment, aquesta no és una divisió rígida i per això en algunes vivendes aplicarem termes matitzats (gran-mig, mig-reduït,...) quan no poguein aplicar cap de les quatre categories esmentades.

V.1. Eixample Central

V.1.1. Palaus urbans

D'aquesta tipologia hem localitzat un total de cinc edificis⁵ cap dels quals, però, no ha arribat fins als nostres dies. Dos d'ells se situaven a la part baixa del Passeig de Gràcia, entre la Gran Via i el carrer Diputació; un tercer, que no passà de projecte, s'hauria construït en aquest mateix passeig just al límit municipal de Barcelona, a tocar del Carrer Provença; el quart s'edificà al xamfrà Pau Clarís/Consell de Cent; i el darrer al xamfrà Gran Via/Llúria. Aquesta ubicació ens permet constatar la preferència per l'àrea aleshores anomenada "Font de Jesús", on s' aixecaren els primers edificis de l'Eixample⁶. D'altra banda, també és interessant remarcar que quatre d'aquestes cases es projectaren als anys finals de l'etapa, mentre que només un coincideix amb l'inici; això no és d'estranyar, si, com hem vist, l'embranchida edificatòria de l'Eixample no es va produir fins a la segona etapa.

La majoria dels edificis són exents, envoltats de jardins, i presenten alçades que van des de soterrani, planta baixa i pis, fins a soterrani, planta baixa i dos pisos. Cap d'ells no presenta locals comercials als baixos i es dediquen única i exclusivament a vivenda de la família propietària.

V.1.1.1. Anàlisi dels interiors: *monumentalitat i jerarquització*

El fet que siguin edificis exents, envoltats de jardins, els dota d'una gran autonomia envers la forma de la parcel·la on s'ubiquen, quedant només condicionats per la grandària d'aquesta. Amb tot, hem detectat una lleugera tendència⁷ a situar els palaus urbans als xamfrans, no amb la voluntat d'adoptar la forma d'aquest, sinó aprofitant que era l'únic lloc de la mansana que quedava més obert, no tan encaixat entre les mitgeres dels altres edificis, la qual cosa permetia, d'una banda, que les obertures laterals rebessin llum i ventilació, i de l'altre que l'edifici pogués tenir una visió no exclusivament frontal, la qual cosa el feia més

⁵ Aquests són les cases Albali, de José Domínguez y Valls, 1871, exp. núm. 2296 (cat. 163); Garcia Pimilos, de Josep Oriol Mestre, 1868, exp. núm. 1973 c (cat. 246); Ricart, de Felipe Ubach, 1861, exp. núm. 1195 bis c (cat. 199); Oliver, de Rafael Guastavino, 1869, exp. núm. 2018 (cat. 193); i Almendra, de Gerónimo Granell, 1871, exp. núm. 2317 bis c (cat. 416).

⁶ Vid. capítol III 1.3.1.1. També vid. Garcia Espuche, A. *El Cuadrat d'or. Centre de la Barcelona Modernista* (Barcelona: Olimpíada Cultural, 1990), pàg. 21.

⁷ Ens referim a un 60% dels edificis estudiats.

vistós⁴. Així, observem que l'ubicació dels edificis en relació a la parcel·la és totalment lliure, de manera que no se segueix una pauta concreta sinó que cada cas presenta una solució diferent, trobant des de l'edifici quadrat, centralitzat, ignorant completament la forma del xamfrà, fins el que orienta la façana principal en la direcció d'aquest, passant pel que en forma d'angle recte interior s'enganxa a les mitgeres dels edificis veïns i deixa l'espai de xamfrà com a jardí devanter.

Tot i això, i ara referint-nos a tots els edificis, aquests adopten decididament la forma rectangular, amb tres crugies longitudinals paral·leles, amb més o menys elements sobresortints o reculats, tendint a una certa centralitat, marcada per la presència d'alguna habitació important. Hi ha dues excepcions, l'una, la casa Alballí (cat. 143), en forma d'angle recte, format per dues crugies perpendiculars l'una a l'altra, i l'altra, la casa García Pinillos (cat. 246), de planta quadrada organitzat al voltant d'un espai gairebé central.

L'accés a aquests edificis es produeix sempre a través de graonada, exterior o interior, situada a la part central de la façana principal. En els que es troben completament envoltats de jardins trobem graonades secundàries que pròpiament constitueixen l'accés al jardí des de l'edifici, normalment des del menjador o des del saló, però que també poden ser utilitzades com accessos a aquest quan no es vol utilitzar l'entrada principal. A l'interior, els accessos verticals els trobem en una posició lateral pròxima a l'accés horitzontal principal; en els edificis fortament centralitzats la separació física és més gran, però són propers conceptualment, car formen un eix amb l'accés principal de la casa, creuant l'espai central. També és corrent la presència d'accessos verticals secundaris, destinats a les circulacions de servei, per la qual cosa solen comunicar directament i d'una manera prou discreta les habitacions destinades a aquests afers.

El caràcter exte d'aquestes construccions fa del tot innecessària la presència de celoberts, car reben llum i ventilació suficient a través dels buits de façana. Només quan l'edifici es troba adossat per un dels seus costats s'hi situa un en aquest, però això és poc corrent.

La circulació a l'interior dels palaus urbans sol arribar a uns nivells de complexitat que no trobarem en les vivendes modestes. Així, caldria distingir, almenys, tres tipus de circulació: la circulació representativa, la circulació diària i la circulació de servei, cadascuna

---

⁴ Vid. García Espuche, A., op. cit. pág. 46

de les quals té els seus propis recorreguts dins de l'edifici.

La situació dels accessos principals, tan horitzontals com verticals és el factor que determina els trasllats de caire representatiu: en els edificis que presenten a més de l'entrada principal una sortida al jardí (i que solen ser els més centralitzats), es crea un eix entre ambedós determinant la primera de les circulacions representatives, que creua tres habitacions comunicades per una enfilada: el vestibul, un saló central, que sol funcionar de distribuïdor principal de l'edifici, i una habitació al fons, que sol ser un saló secundari (de música, de tè...) on es troba la graonada que baixa al jardí. Molt sovint, a banda i banda d'aquest saló central se solen situar habitacions d'alt caràcter representatiu, com el menjador i el saló principal, tal i com veiem a la casa Ricart (cat. 246). La segona circulació representativa és de caire vertical i pot adoptar dues variants, d'una banda podem trobar les escales que ens condueixen al pis superior al propi vestibul d'accés, de manera que hi ha un gir lateral de l'eix, que continua a la planta noble⁹, on és possible trobar un saló central fent de distribuïdor i donant accés a les estances principals de la casa (si és que això no es troba a la planta baixa, com acabem de veure); i de l'altra pot ser que les escales se situïn a l'altra extrem de l'edifici, o bé a prop de la graonada que dona accés al jardí, o bé substituïnt-la, en el cas que no existeixi. Així, tornem a trobar aquest eix que ens porta a través de les habitacions més representatives i que adopta una solució o una altra en funció de l'ubicació d'aquestes, ja sigui a la planta baixa, o a la planta noble¹⁰.

Aquests eixos principals solien anar acompanyats d'elements arquitectònics que no només els adornaven, sinó "marcaven el camí". Així no és estrany trobar columnes flanquejant els vestibuls i escalinates, iguals a les que es poden trobar a l'exterior de l'edifici, enmarcant el balcó principal com a la casa Oliver (cat. 193) (fig. 1)

Les altres circulacions afecten la vida quotidiana dels habitants de les cases i comuniquen les diferents estances de caire utilitari i íntim, marcades de representativitat. Per això no marquen cap mena d'eix sinó que es guien per criteris més pragmàtics. Amb tot, cal assenyalar que aquests moviments es verifiquen principalment a través d'enfilades i de portes

⁹ Denomenem "planta noble" al pis principal d'aquests edificis, encara que per a no crear confusió preferim reservar aquesta denominació per al primer pis de les cases plurifamiliars que en presenten.

¹⁰ En els edificis on el programa d'habitacions representatives es desenvolupa a la planta baixa, el primer pis perd la funció de "planta noble", mentre que en els edificis amb "planta noble", la baixa es reserva a dependències de servei.

que comuniquen directament les habitacions, sense que s'hagi detectat encara la presència de passadissos, essent els salons-distribuidors, com els citats abans, el mecanisme més sofisticat de circulació interna de la vivenda.

En aquests habitatges es desenvolupa un gran programa d'habitacions, les quals es poden dividir en quatre categories: representatives, utilitàries, i de repòs i/o intimitat, i higièniques. Les primeres ja les hem citades: vestibuls, salons diversos, escalinates, menjador principal, ... la seva ubicació depèn totalment dels eixos de comunicació abans comentats, situant-se a les millors àrees de l'edifici i ocupant gairebé per complet la planta on s'ubiquen, cercant un aire de grandesa i amplitud, que sovint contrasta amb la migradesa de les habitacions utilitàries i de les de repòs. Per donar aquesta sensació se sol jugar freqüentment amb la creació d'espais complexos, abarcant, en alçada, la planta baixa i el primer pis. Aquests jocs es desenvolupen majoritàriament en dos espais, o bé en els salons centrals amb funció de distribuïdors, si la planta noble és a la planta baixa o en les escalinates d'accès al primer pis, si la planta noble es troba en aquest nivell. El primer cas l'hem observat en dos edificis fortament centralitzats, les cases García-Pinillos (cat. 246) i Almendro (cat. 416) (fig. 2), el centre dels quals queda marcat pel saló-distribuïdor, que fa de punt mig dels eixos representatius abans esmentats. L'alçada d'aquest saló abarca també el primer pis, del qual tanmateix en fa de distribuïdor a través d'unes galeries que l'envolten. Així ens trobem en un espai de grans dimensions que no podem abarcar completament i que ens deixa entreveure la planta superior, a la qual segurament no hi tindrem accés, donant-nos una idea de la magnificència d'aquesta. A més, la molt probable il·luminació zenital¹¹ reforçaria aquesta sensació¹².

En el cas de les escalinates, és la comunicació directa, sense gairebé cap element que separi (llevat de columnes) la gran caixa de l'escala del vestibul inferior i del distribuïdor superior, la que dóna complexitat a l'espai, car aquest es contiuua de dalt a baix, però d'una manera molt menys clara que en el cas anterior. Així, a mesura que anem ascendint, deixem de veure gradualment la planta baixa i ens endinsem en la planta noble, on la part superior de la caixa s'esdevé continuació del distribuïdor, car l'escala no contiuua cap amunt i no hi ha cap element que separi els dos espais, només la barana, tal i com observem a la casa

---

¹¹ Malhauradament no hem pogut confirmar aquest extrem.

¹² Aquesta solució de saló-distribuïdor a doble alçada serà molt corrent en els palaus urbans de la Segona Etapa, vid. capítol VI (1.1.1.1).

Oliver (cat. 193) (fig. 1).

El caràcter i nombre de les habitacions utilitàries depèn de la riquesa dels propietaris i de la disposició i nombre de servei domèstic, així com de la disposició de cavalls i/o cotxes de cavalls. En el grup d'edificis que ens ocupa només dos edificis, les cases Alballí (cat. 143) i Oliver (cat. 193)(fig. 1) tenen dependències relacionades amb el transport, de les quals la segona, juntament amb la casa Almendro (cat. 416)(fig. 2) són les úniques que presenten habitacions per al treball domèstic relacionat amb el manteniment de la roba. Són aquestes també, les úniques que presenten celler i un espai important reservat a la cuina, així com un despatx i/o estudi, dedicat als negocis del cap de família. Aquestes coincidències entre ambdós edificis no eviten que presentin grans diferències a l'hora de situar i distribuir les estances utilitàries, exemplificant-nos dues variants prou importants.

La primera variant, representada per la casa Oliver (cat. 193)(fig. 1) presenta el soterrani ocupat per un gran magatzem, el safareig i totes les dependències relacionades amb el transport i els cavalls: això obliga a desplaçar la cuina i l'àrea de cosir i planxar la roba a la planta baixa (per no allunyar-la excessivament dels safarejos), la qual perd la condició de planta noble, que queda desplaçada al primer pis. Aquesta solució presenta el greu inconvenient que fa necessària la presència de diversos accessos verticals secundaris per a comunicar les diferents àrees de servei repartides en els tres pisos, si tenim en compte l'avant-sala del menjador on els criats preparaven les viandes per a ser servides. A la casa Almendro (cat. 416)(fig. 2), el fet que no hi hagi ni cavallerisses, ni cotxera, fa possible encabir la cuina, el rebost, el celler, i els safarejos i la planxa al soterrani, de manera que la planta baixa queda totalment disponible per a la funció representativa i la planta alta es reserva completament a les àrees íntimes i de descans (a la casa Oliver les àrees íntimes queden repartides entre la planta baixa i la primera). En tots dos casos, però, el despatx se situa a la planta baixa al costat mateix del vestibul, per evitar que les visites "de negocis" penetressin dins de la casa.

Com queda gairebé dit, les habitacions íntimes i de descans ocupen l'espai "sobrer" que deixen les representatives i les utilitàries, per la qual cosa llur disposició està en funció de les anteriors i les trobem en les millors àrees de la casa, que han quedat lliures de la funció representativa. Solen anar acompanyades de tocadors i armaris, amb els quals formen

un conjunt compacte, comunicant-s'hi directament. També cal destacar que en la tipologia que ens ocupa aquestes habitacions estan constituïdes per veritables dormitoris amb una total absència de sales-alcova, innecessàries des del moment en què es disposa de diversos salons, grans i petits per a rebre les visites.

A cavall entre la intimitat i la representativitat, les capelles i oratoris no són gaire freqüents, només n'hem localitzat un a la casa Alballí (cat.193)

Per últim, les habitacions de caire higiènic es divideixen en dos grans blocs, els excusats i els banys; els darrers són certament escassos, només n'hem vist un a la casa Almendro (cat.416)(fig.2), mentre que els primers eren molt més corrents. Consistien bàsicament en un espai molt petit, gairebé quadrat, dedicat exclusivament a la defecació, car la neteja personal es duia a terme als tocadors. Tot i que en solia haver més d'un a cada planta, solien amagar-se fora dels circuits representatius de l'edifici, vora els celoberts (si l'edifici en tenia algun) o si no en les façanes més amagades. En el cas de la casa Almendro (cat.416)(fig.2), n'hi havia al costat dels tocadors.

En aquests edificis és evident la influència dels palaus barrocs d'inspiració francesa, sobretot en aquells envoltats de jardins, en els quals hi és present la típica obertura del palau cap a aquest, és a dir, la presència d'aquests eixos representatius que, des de la porta d'entrada, creuen l'edifici en línia recta cap al jardí, amb la resta d'habitacions distribuïdes simètricament a partir d'aquest eix (un magnífic exemple n'és la casa Ricart (cat.199)). En la resta de cases, on això no és tan evident, la comunicació a través d'enfilades i la presència d'altres eixos (que no menen al jardí) també ens remetien als palaus barrocs francesos, a través d'un exemple més proper com és el Palau Moja, on també trobem una gran enfilada, que comunica l'escalinata principal amb el gran saló, que coincideix amb l'eix del balcó principal de la façana de la Rambla, tal i com passa a la casa Oliver (cat.193)(fig.1)¹³. D'altra banda, un altre element claríssim de contacte amb el citat palau barceloní el tenim en la presència del gran saló a dos nivells, que a l'Eixample s'interpreta com a peça central de distribució de l'edifici, integrant-se en l'eix representatiu. També l'organització general de l'edifici i la distribució de funcions per plantes respon al XVII francès a través del XVIII català, i en aquest cas, el Palau de la Virreina n'és un altre exemple.

---

¹³ Vegeu capítol IV 2.1

V.1.1.2 Anàlisi dels exteriors: *sobrietat i regust clàssic*

El que més destaca a l'hora d'analitzar les façanes dels edificis comentats és la gran unitat estilística, dintre d'un classicisme molt sobri, només trencada per la presència exòtica de la Casa Almendro (cat.416)(fig.2), que tot i que es revesteix amb un repertori formal neo-àrab, participa en gran mesura de les característiques compositives dels altres edificis.

La composició general és de caire simètric, amb obertures arrencades les unes sobre les altres, marcant eixos verticals. Alhora, hi trobem cornises i/o motllures, segons el cas, que separen els pisos, així com franges horitzontals als panys de paret, que mitiguen el verticalisme de les obertures i equilibren les façanes. Els coronaments plans (seguint les ordenances) i el tractament destacat que se li dona a la zona de golfes, amb un caràcter marcadament horitzontal, reforcen l'equilibri compositiu.

Tot i la presència d'aquests elements que divideixen les façanes en alçada, els edificis tenen un caràcter marcadament unitari: d'una banda hi ha un equilibri entre buits i plens, predominant un tant aquests, i de l'altra, no s'hi aprecia cap voluntat de dividir-lo en zones, car el tractament de tots els pisos és similar¹⁴, només a la casa Ricart (cat.199) hi ha un trencament clar entre la planta baixa i els dos pisos superiors, separats per una potent cornisa continuada a banda i banda per dues terrasses laterals d'ampla volada. Amb tot, aquest trencament queda paliat pel fet que el cos sobresortint de la planta baixa té continuïtat en el primer pis.

Aquest cos és una excepció, car les façanes són generalment planes: hi ha molt pocs elements que sobresurten, predominen els balcons-finestra, sense volada, i els pocs balcons, sense mènsules, se situen estratègicament al centre de les façanes, amb una clara voluntat de marcar l'eix central d'aquestes. A la casa García-Pinillos (cat.246) esdevenen gairebé terrasses sostingudes per pilars, per la qual cosa remarquen encara més el caràcter pla de la façana en funcionar-hi com a element afegit. El tractament de les obertures és senzill, tot i que és el lloc de la façana on es concentren més elements decoratius: són rectangulars, s'enmarquen per senzilles raixes i es coronen amb trencaigües simples. Amb tot, els balcons que marquen l'eix de simetria de l'edifici reben un tractament especial, no només per la volada, sinó perquè sovint són flanquejats per columnes.

¹⁴ Excepció feta de la típica disminució de l'alçada dels pisos, que aquí, en tractar-se d'edificis de poca alçada, és menys evident.

Un altre punt on es concentra l'esforç ornamental de l'edifici és l'àrea de les golfes. Com ja s'ha dit, se li dona certa importància com a remat de l'edifici, juntament amb el coronament que encara no té gaire pes compositiu car està molt subjecte als models dictats per les ordenances municipals. En aquesta àrea es juga combinant els espiralls amb modillons. Les combinacions són molt diverses, ja sigui intercalant ambdós elements o ja sigui superposant-los, arreglerats, o de forma intercalada i indistinta, amb exemples on els espiralls estan sobre els modillons o a l'inrevés. Es juga amb la forma dels espiralls que poden ser rectangulars, rodons o lobulats i que poden presentar gelosies de formes variades. També s'exploten les possibilitats dels modillons que poden ser llisos, prims o amples, o treballats amb decoració vegetal. Al demunt, l'àmpit del terrat, majoritàriament pla com prescriuen les ordenances, juga dins de la horizontalitat amb les àrees buides i les plenes, combinant balustres amb baranes d'obra.

Els panys de paret reben franges horitzontals, a voltes imitant carreus, o alguna lisenia.

La casa Almerdro (cat.416)(fig.2), tot i ser neo-àrab, presenta molts punts de contacte amb el grup majoritari: presenta façanes planes, de caràcter unitari, amb un marcat equilibri entre horitzontals i verticals, car també mitiga l'efecte de les obertures, finestres i balcons-finestra, amb franges horitzontals als panys de paret; també concentra la presència d'elements decoratius a les obertures, com ara a la porta. L'element més novedós d'aquesta façana és el "porxo" semicircular de la planta baixa, que uneix el cos adelantat amb el cos endarrerit de l'edifici.

Un element molt comú d'aquesta tipologia són les tanques dels jardins, que òbviament no trobem en els edificis entre mitgeres. L'estructura d'aquestes sol ser molt simple, amb pilars enmotllurats, rematats generalment per gerres de flors, sobre sòcol baix, entre els quals se situa la tanca de ferro pròpiament dita, que rebrà més o menys ornamentació. La part més interessant d'aquests elements és la porta d'accès, en alguns casos monumentalitzada, com en la casa Ricart (cat.199), on conté un pavelló, combinant maó vist amb pilastres de carreus, rematades per sengles gerres de flors, o a la casa Oliver (cat.193)(fig.1), on la porta es flanquejada per dos falsos nínxols, que contenen una gerra amb flors cadascun, flanquejats per pilars que sostenen un entaulament per sobre del nínxol, coronat també per gerres florides.

Com acabem de referir, la majoria dels elements decoratius es concentren a l'entorn de les obertures, ja sigui coronant-les i/o flanquejant-les. L'element més freqüent

d'enmarcament de les obertures són les faixes, que trobem en tots els edificis (excepte en la casa Almendro): són estretes, reixeguides per mollura, essent més llargues i amples per la part de la llinda, com si fos un entaulament sostingut per les faixes verticals. Sobre aquestes no és estranya la presència de trencaaigües, ja sigui en forma d'arquitrav, o en forma de frontó fos amb la faixa. D'obertures coronades per arcs només en veiem en la casa Almendro (cat. 416)(fig. 2), on seguint l'estil arabitzant de tot l'edifici, són de ferradura lobulats a les obertures, i lobulats entrecreuats al "porxo", tots ells enmarcats per alfiz; i al cos sobresortint de la planta baixa de la casa Ricart (cat. 199), on són de mig punt amb trencaaigües.

A banda i banda de portes i balcons, també són presents, els pilars, les pilastres i les columnes, tot i que no predominen. Excepte a la casa Almendro són de clara adscripció clàssica, però en cap cas segueixen els ordres canònicament. N'hi ha amb capitell "dòric", "jònic" i "corinti", sense que es detecti una preferència acusada per cap d'aquests ordres. A la casa Almendro (cat. 416)(fig. 2), la composició fust/capitell adopta proporcions i formes del romànic.

Pel que fa als àmpits i baranes la gamma abarca des de la balustrada clàssica estilitzada, fins el mur ceg, passant pel ferro i els calats. Sota els balcons, les mènsules són gairebé inexistentes. A l'àrea de golfes els modillons són llargs, prims i llisos, amb poca volada. En aquesta zona els espiralls agafen gran importància i tenen formes molt diverses: quadrada, rodona, rectangular, estrellada, ... a la casa García Pinillos (cat. 246) prenen el tany de veritables finestres envoltades per faixes, mentre que a les cases Oliver (cat. 193)(fig. 1), Ricart (cat. 199) i Almendro (cat. 416)(fig. 2) presenten gelosies amb formes vegetals, ciruaris i geomètriques, respectivament.

Per últim, als panys de paret hi predominen les franges horitzontals, senzilles i dobles, així com també hi trobem falsos encarreuats i lisene.

Si bé la distribució d'interiors es basa en models d'origen barroc, l'aspecte exterior de les cases ens remet, com hem assenyalat abans, al classicisme i a l'Islam. De fet, la presència d'elements "estilístics" no havia estat mai gaire corrent en l'arquitectura domèstica, de manera que la seva presència en aquests edificis respon a la voluntat de dignificar-los i donar-los aquest caràcter de "palau"¹⁵. Amb tot, i tal com hem vist, la presència d'aquests

¹⁵ Vid. capítol IV. 2.2.

elements és gairebé anecdòtica, per la qual cosa veiem una continuació bastant clara dels models autòctons immediatament anteriors, tot i que no hi ha cap referència explícita ni als grans palaus medievals barcelonins, ni als palaus renaixentins que hem vist que Rogent ja havia referenciat en edificis d'aquesta tipologia¹⁶, de manera que observem una influència directa de l'arquitectura domèstica més modesta i també una referència llunyana a l'arquitectura neoclàssica anomenada "revolucionària" sobretot pel predomini de la unitat i la simplicitat compositives, l'austeritat decorativa, i la consideració volumètrica de l'edifici, característiques que hem vist en els casos analitzats¹⁷.

A tot això, però, cal afegir el triomf dels "neos", magníficament exemplificat en la Casa Almenro (cat.416)(fig.2), i en el Palau del Marqués de Bell-Lloch, el qual només coneixem per fotografies i referències (no se n'han localitzats els plànols), i que fou projectat pel mateix mestre d'obres i al mateix any que la citada casa, la qual cosa ens dona idea de la força amb què aquest nou "estil" que aleshores apareixia s'imposava en aquesta tipologia¹⁸.

---

¹⁶ Vegeu Capítol IV, p. 122.

¹⁷ Vegeu Capítol III, p. 151.

¹⁸ Vegeu Capítol III, p. 122.

V.1.1.3. Articulació interior/exterior: *una manca de correspondència*

La presència d'un eix central marcat a les façanes dels edificis, ens ha fet pensar en la possibilitat que aquest es correspongués amb els eixos principals de l'interior. Això, s'acompleix, però, d'un manera molt relativa: en principi, l'únic element ressaltat a la façana és l'accés principal a l'edifici, que, en gairebé tots els casos, és realçat per una graonada i en molts d'ells, "cobert" pel balcó superior, allò a que, i això en tots els exemples, ocupa la part baixa de l'eix central que es restà respecte de la resta de la façana. Sobre la porta, la presència del balcó principal, ens ha fet pensar que aquí-est podria "amagar", darrera, el saló principal de la casa, o bé el menjador, o fins i tot el dormitori principal: per decepció nostra, en cap cas no és així, de manera que s'hi pot trobar qualsevol mena d'habitació gran o petita. Només en el cas de la casa Oliver (cat. 193)(fig. 1), el balcó central de la planta noble "amaga" darrera un saló, que no és el més gran, però sí el que se situa a l'eix representatiu de l'edifici, fent "pendant" amb el menjador. Com ja s'ha assenyalat, en aquest balcó hi són presents dues columnes amb capitell jònic, d'interpretació molt lliure, que es repeteixen al llarg de tot el recorregut representatiu de la casa.

V.1.2. Cases unifamiliars

Pel que fa a aquesta tipologia, no hem trobat cap edifici solt, sinó tres operacions urbanístiques, de diferent signe, orientades a edificar conjunts sencers d'edificis. Això és prou enraonat si bensem que les cases unifamiliars, versió molt simplificada del palau urbà, no eren destinades a les grans famílies, sinó que habitualment eren destinades al lloguer, per la qual cosa calia buscar la màxima rentabilitat edificant-ne conjunts sencers. De les tres propostes, urbanització de l'illa del Passatge Permanyer (cat.420), conjunt de les Cases Galofré (cats. 206,208, 211)(fig.3) al Passeig de Gràcia, cantonada Consell de Cent, i l'illa dels Comptes de Bell-Lloch (cat.418) (mansana delimitada per Rambla Catalunya, Provença, Passeig de Gràcia, Mallorca) només les dues primeres van arribar a construir-se, i només la primera de totes ha arribat als nostres dies¹⁹.

Les tres operacions se situen gairebé en línia recte al voltant de l'eix principal de l'àrea que era el Passeig de Gràcia. La urbanització del conjunt del passatge Permanyer s'insereix plenament en l'àrea de la Font de Jesús, abans esmentada, de manera que tornem a veure una preferència clara per a aquesta zona. A més, el fet que aquestes actuacions tinguin una data molt primerenca, entre 1864-67, és un símptoma de la voluntat que hi havia en aquells moments de crear una àrea residencial de qualitat, de baixa densitat, seguint fins a cert punt la idea de Cerdà. Amb tot, cal recordar que la pròpia urbanització del passatge Permanyer, amb l'edificació de l'àrea interior de la mansana constitueix un dels primers atemptats contra els plantejaments de l'urbanista.

En aquesta tipologia també trobem edificis amb jardins, tot i que alguns estan entre mitgeres; són construccions de planta baixa, amb semi-soterrani, o soterrani, amb l'excepció de les cases Galofré que, a més, tenen primer pis i golfes molt altes, en tractar-se de cases de major qualitat, destinades a vivenda dels propietaris, que necessiten un programa més ampli d'habitacions.

---

¹⁹ El conjunt del passatge Permanyer (cat.420) es localitza sota el número d'expedient 15 A-I de l'Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona però els plànols es troben a la secció de Gràfics de l'Institut Municipal d'Història sota la signatura Vol. V Gen Fol. Fou projectat per Geroni Granell al 1864. Les cases Galofré (cats.206, 208, 211) presenten l'exp. núm. 1866 c. 1866 bis c. i 1867 c. i foren dissenyades pel mateix mestre d'obres. El projecte de l'illa dels Comptes de Bell-Lloch (cat.418) es localitza amb l'exp. núm. 1859 i és obra de Pedro Cassany i José Domínguez y Valls de 1864.

V.1.2.1. Anàlisi dels interiors: *qualitat i senzillesa*

Tan les cases del Passatge Permanyer (cat. 420), com les Galofré (cats. 206, 208, 211) (fig.3), se situen en parcel·les rectangulars, entre mitgeres, amb jardí devanter les primeres i devanter i posterior, les segones. Les cases dels senyors de Bell-Lloch (cat. 418), per contra, se situen als quatre xamfrans de la mansana que ocupen, no pas amb la voluntat de donar rellevància als edificis, molt senzills, sinó perquè es reservava l'espai central per al palau del propi Comte. Amb tot, no sabem com s'hauria articulat aquest amb la resta d'edificis, car el projecte no hi figura, i no sabem la part de jardí que els hauria correspost, que en tot cas seria posterior, car les construccions se situen arran de carrer. Aquesta situació en condicionarà la forma, hexagonal, amb tres costats que donen al carrer i tres que donen a l'interior de l'illa disposats simètricament als primers.

L'estructura constructiva és molt simple, en tractar-se d'edificis de petites dimensions, amb dues o tres crugies paral·leles, i accés per l'única porta que presenten, situada al centre de les façanes. En les cases Galofré (cats. 206, 208, 211)(fig.3) no queda prou clar el mecanisme d'accés al jardí posterior car entre aquest i l'habitatge se situa una galeria que no presenta cap escala de baixada al jardí i que és un element més propi de construccions plurifamiliars.

Els accessos verticals perden tota representativitat i esdevenen purament funcionals: així tan al passatge Permanyer (cat. 420), com a la mansana dels Comtes (cat. 418), l'escala que baixa al semi-soterrani queda amagada completament a un costat d'una sala de pas, mentre que a les Galofré (cats. 206, 208, 211)(fig.3) se situa al fons del passadís que creua la casa, aprofitant la llum del jardí posterior. La presència d'aquest fa precisament que en aquestes cases no sigui necessari situar cap celobert, mentre que a les Permanyer (cat. 420), que també són entre mitgeres, n'hi trobem de petits entre casa i casa, destinats a donar llum als semi soterranis i a l'escala que hi mena. En l'altre cas, en ser edificis exents, són del tot innecessaris.

La senzillesa presideix la distribució interior d'aquests edificis car es redueixen dràsticament els elements de caràcter representatiu i de servei. Així, hi solem trobar un mecanisme bàsic de circulació basat en la presència d'un passadís central longitudinal que uneix els dos extrems de l'habitatge, creuant en línia recta des del devant cap al darrere, amb

les habitacions arrenglerades a banda i banda. Només en el cas de les cases Mercader (cat.418)²⁰, la forma hexagonal determina un eix principal paral·lel al xamfrà, de manera que, en situar-se l'accès al centre d'aquest es necessita un passadís que el comuniqui amb el citat eix, resultant-ne un esquema en forma de T, amb un distribuïdor central, rodó, a l'intersecció.

Tot i aquesta senzillesa encara trobem circulacions secundàries, paral·leles a la principal, constituïdes per enfilades que creuen les habitacions comunicant les directament.

Les quatre categories d'habitacions esmentades en la tipologia anterior també estan presents en aquests edificis, tot i que amb un programa de tipus mig: les de caire representatiu es limiten al despatx i una sala, o dos, en el millor dels casos, que ocupen una situació relativament "preferent" en la distribució de l'habitatge: o bé les trobem vora el vestíbul d'entrada, a banda i banda d'aquest, per limitar al màxim els recorreguts representatius, o bé al fons del passadís, centrant la façana posterior. Això darrer ho veiem en les cases Permanyer (cat.420) on el passadís és molt curt i la sala fa alhora de distribuïdor de l'àrea del fons de l'habitatge, i a les cases Mercader (cat.418), on la sala es troba al final del passadís curt que connecta l'entrada principal amb el distribuïdor circular, darrera d'aquest, essent aquí on la presència d'aquesta avant-sala circular, ens mostra el desig de marcar un curt eix representatiu, senyalitzat pel vestíbul d'entrada amb forma d'hemicicla, i l'avant-sala circular.

Pel que fa a les habitacions de caire utilitari, seguim veient la tendència a agrupar-les a la part baixa de l'edifici, als semi-soterranis²¹. Amb tot, cal aclarir que aquestes es veuen reduïdes a la cuina i el rebost, desapareixent totes les que tenien a veure amb el transport i amb la neteja i cura de la roba²², els menjadors, que aquí es troben a mig camí entre la funció representativa i utilitària, ocupen sempre una posició pròxima a les cuines, ja sigui vertical o horitzontal.

Les habitacions íntimes i de repòs solen situar-se el més lluny possible de la migrada

---

²⁰ Nom dels Comtes de Bell Lloch

²¹ A les cases Mercader, l'absència de semi-soterrani, fa que aquest tipus d'habitacions, juntament amb les higièniques, se situen als extrems de l'hexàgon, on la forma triangular d'aquesta obliga a realitzar habitacions de forma irregular, és a dir, qualitativament inferiors a les rectangulars, reservades per a habitacions de més entitat.

²² A les cases Galotrè la cuina, que ocupava el semi-soterrani el projecte original, passa a la planta baixa, car es necessita espai en aquella planta per a emmagatzemar llenya, carbó, per al celler i per a guardar hi les catifes i les esteres, que es recreen dels habitatges a l'entorn.

àrea representativa 1/0 de les àrees utilitàries. Així, en les cases Galofré (cats. 206, 208, 211) (fig. 3) ocupen el primer pis, dedicat exclusivament a aquesta funció, orientades tan a la façana devantera com a la posterior; a les Permanyer (cat. 420), les tenim al fons de l'habitatge; i a les Mercader (cat. 418) ocupen els espais rectangulars entre el saló i el rebedor situats a la zona central, i les àrees utilitàries i higièniques que ocupen els extrems rectangulars. L'obligació de concentrar totes les habitacions en un mateix nivell i de dedicar les extremes a funcions secundàries propicia aquesta distribució, cercant un sistema de caire simètric amb dos eixos que es creuarien precisament en el distribuïdor circular.

Quan a les funcions de caire higiènic, cal remarcar la presència d'un bany a cadascun dels edificis, la qual cosa ens en dona el to de qualitat. No cal repetir que se situaven vora les cuines, a les àrees utilitàries, no només per l'infreqüència de l'ús i per la necessitat d'amagar tot allò que tingués a veure amb les necessitats corporals, sinó també per efectes pràctics de centralitzar els abastaments d'aigua. A part, també hi trobem excusats, més repertits per l'habitatge, tot i que mai relacionats amb els dormitoris, car d'una banda, les necessitats nocturnes se satisfien mitjançant orinals, i de l'altra, les migrades condicions sanitàries feien poc agradables aquesta mena d'instal·lacions, relegades als celoberts, en cas d'existir, per on rebien una mínima ventilació.

Així, podem veure com aquesta tipologia se'ns situa a mig camí entre el palau urbà i la casa plurifamiliar: d'una banda es redueixen al mínim els espais representatius, possibilitant la desaparició dels grans eixos d'aquest caire i la reducció dels mecanismes de comunicació a un passadís central, mantenint, però, el vell sistema barroca d'enfilades; de l'altra s'intenta mantenir l'esquema de especialització de nivells, concentrant les àrees utilitàries a les parts baixes, separant-les de les íntimes i representatives. Amb tot, el reduït tamany dels edificis, obliga a fer menys rígida aquesta separació, tot i que és manté quan és mínimament possible.

Aquesta dependència dels palaus urbans és prou lògica si pensem en la novetat de la tipologia, car no creiem que fos massa comuna en una Barcelona saturada i comprimida dins de les muralles on havia triomfat la casa plurifamiliar entre mitgeres, i on la casa unifamiliar, que n'havia estat l'origen²³ estava enfocada a la producció artesana. Aquest aspecte novedós

²³ Vid. capítol IV.1.1.

i alié a la tradició autòctona ens el confirma el fet que els propis arquitectes de l'època els anomenessin edificis "à la inglesa", la qual cosa deixa prou clar que és una tipologia provinent d'aquell país.

V.1.2.2. Anàlisi dels exteriors: un caràcter més "autocton" i "festiu"

La senzillesa dels exemples que ara ens ocupen fa molt més difícil buscar-hi una adscripció "estilística": Fonthona, en parlar de les primeres cases de l'exemple en general, les situa dins d'un estil "entre funcional i eclèctic", més típic dels mestres d'obres que no pas dels arquitectes ²⁴, que en el nostre cas, s'orienta cap a un cert classicisme, molt matitzat, si menys no, pel que fa al tipus de composició i a alguns dels elements emprats.

Les composicions són rígidament simètriques amb un eix clar que passa pel mig de la porta d'accés. La alçada escassa de les cases Permanyer (cat.420) i Mercader (cat.418) fa impossible una divisió per zones verticals. Amb tot, a les cases Galofré (cats.206, 208, 211)(fig.3), on això fóra possible no hi trobem ni tan sols la típica divisió en pisos a través de cornises, sinó que tots s'interconnecten mitjançant les obertures, i els plafons i trencaaigües que les coronen, creant uns ritmes verticals molt marcats, recolzats per les lisenes dels extrems dels edificis que es fonen amb els sòcols de la planta baixa i el semi-soterrani, i amb les faixes de obertures del segon pis. Aquest verticalisme queda paliat, però, per la presència de franges horitzontals en tota la façana, amb un ampli tractament ornamental.

Les cases Permanyer (cat.420) també presenten una profusa ornamentació que suggereix una divisió de la façana en tres cossos horitzontals, molt ben treballats, mentre que les Mercader (cat.418), amb obertures més distanciades, esdevenen molt sobries i segueixen fidelment l'estil més simple dels mestres d'obres barcelonins.

L'ubicació de les obertures també segueix l'esquema simètric situant-se regularment en eixos verticals a banda i banda de la porta, que presenta el seu propi eix. Cal remarcar, però, que en aquesta tipologia els buits prenen cert predomini, segurament per la profusió dels elements decoratius que els envolten, tot i que la poca volada dels elements sobresortints, manté encara la idea d'edifici-bloc (les tribunes de les cases Galofré (cats.206, 208, 211)(fig.3), de forma trapezoidal, fan encara el paper d'elements adossats al cub de l'edifici).

---

²⁴ Fonthona, F. Del Neoclassicisme a la Restauració (1808-1888) Barcelona: Edicions 62. Història de l'Art Català, vol. IV, 1983, pàg. 170.

L'escassa alçada de les construccions fa totalment lògica l'obertura de finestres en lloc de balcons, sobretot en els edificis Mercader (cat.418) que no tenen semisoterrani i, per tant, no queden realçats. Amb tot, cal destacar l'ús preferent dels arcs de mig punt per a coronar-les, en contrast amb les llindes emprades majoritàriament en la tipologia anterior. Aquest fet el relacionem directament amb la voluntat més decorativa i el caràcter menys tancat d'aquests edificis, car els arcs, en la seva gran varietat no només donen més joc decoratiu, en poder-ne combinar les formes, sinó que també representen una ampliació de la superfície de l'obertura en sentit ascendent, donant més lleugeresa a l'edifici. A més, permeten jugar amb elements com els carcanyols i les dovelles, que enriqueixen el tractament ornamental de les façanes, sobretot si tenim en compte que, en els casos que ens ocupen, ens trobem en un moment en què el tractament ornamental es concentra encara al voltant dels buits. Les portes també escapen a la lògica de les llindes i prenen major entitat, coronades per majestuosos arcs de mig punt, entroncant directament amb la tradició de les grans cases medievals catalanes, tot i que els arcs no siguin adovellats.

L'àrea de golfes i coronament agafa cert protagonisme en algun d'aquests edificis, sobretot en els de poca alçada, car són molt més visibles i adopten més clarament la seva funció de remat. Això ho veiem als edificis Permanyer (cat.420), on els espiralls se situen entre modillons que representen la continuació de les pilastres inferiors i on la barana del terrat és tractada com una tanca de jardí, en ser coronada per gerres de flors, emfatitzant els eixos verticals. A les Galofré (cats.206, 208, 211)(fig.3), les golfes esdevenen un segon pis, i els espiralls es converteixen en finestres enfilades, que es fonen amb els trencaigües dels balcons inferiors, mentre que el coronament no deixa de ser un troç de mur ceg. Per últim, a les Mercader (cat.418), el tractament és tan sobri com la resta de la façana, tot i que els espiralls, circulars, són enmarcats per fons plafons allargats que "decoren" el panys de paret entre els uns i els altres. A sota una fina motllura ressegueix tota la façana, i a sobre un ampli entaulament separa aquesta àrea del senzill àmpit ceg.

Els panys de paret, que veuen disminuïda llur superfície, són completament llisos allà on no participen de la decoració de les obertures (excepció feta de les franges horitzontals de les cases Galofré), només als extrems presenten pilastres i/o lisenes, llises o encarreuades, que s'encarreguen de marcar els límits dels edificis (recordem que són cases entre mitgeres).

Com en la tipologia anterior, la major densitat ornamental es concentra al voltant de les obertures i afecta als elements que les conformen i/o enmarquen: així podríem citar les pilastres, que són presents vora portes i finestres, amb motllures conformant rectangles interiors, o bé encarreuades, o bé amb fust llis, coronades totes, però, amb collarina i "capitell" dòric, molt estilitzat, sense que se n'hagi detectat cap de jònic ni de corinti. Els arcs suportats per aquestes pilastres, tots de mig punt, o bé són llisos (cases Mercader (cat.418)) o bé presenten el mateix tipus de motllures que les pilastres (cases Permanyer (cat.420)), o bé són tractats com garlandes, amb força decoració vegetal (cases Galofré (cats.206, 208, 211)(fig.3)). Les faixes i plafons que enmarquen i coronen les finestres, poden ser enmotllurats o completament llisos: en el primer cas es decoren amb rosetes disposades verticalment, i en el segon s'ornamenten amb decoració vegetal estilitzada. Els trencaaigües, tot i que estiguin situats sobre arcs de mig punt, solen presentar la típica forma arquitravada, decorada amb cresteria.

A la part alta de les cases Permanyer (cat.420), els espiralls presenten gelosies amb formes geomètriques, com també en presenten els ampits del terrat. Les mènsules, només presents en aquesta àrea d'aquests edificis, amb funció de modillons, solen ser llargues i primes, estriades. A la resta de cases aquesta àrea no rep cap tractament especial, només a les cases Mercader (cat.418) hi ha els plafons que hem vist, entre espirall i espirall.

Es prou palés que aquesta tipologia rep un tractament de façanes menys sever que l'anterior. D'una banda no es contemplen els estils del passat, sinó que es recorre a composicions molt més lliures, amb un caràcter més decorativista (excepció feta de les cases Mercader), donant un aire més festiu i lleuger a les façanes, que trenca amb la solemnitat que sembla que vulguin tenir els palaus.

V.1.2.3. Articulació interior/exterior: *un lleu reflex de l'estructura*

Com en la tipologia anterior, hem pogut comprovar la importància que es dona al tractament homogeni de les façanes, per la qual cosa totes les habitacions de la casa tenen una traducció similar a l'exterior. Això ho exemplifiquen molt bé les cases Galofré (cats.206, 208, 211)(fig.3), car llur balcó central de la planta noble, element molt susceptible de rebre una atenció especial, rep el mateix tractament que els laterals i no es correspon a cap saló, ni dormitori principal, sinó a una petita habitació que se situa al final del passadís central. Cal assenyalar, però, que si bé no hi ha una voluntat de mostrar la jerarquia d'espais interns

a través de la façana, el que si que s'aconsegueix és traduir les línies generals de l'estructura interna, mostrant si més no, els eixos principals de la casa. Així, i si seguim amb l'exemple Galofré, els tres buits per pis de la façana es corresponen amb les tres crugies de l'interior: la central amb la del passadís, i les laterals amb les de les habitacions, de manera que no fóra tan difícil saber, des de fora, quantes habitacions té la casa. El que ja no se'ns explica, és la relació jeràrquica que hi ha entre elles.

V.1.3. Cases plurifamiliars

V.1.3.1. amb principal amb accés directe i amb vivendes similars

D'aquesta tipologia hem localitzat catorze exemples²⁵ situats la gran majoria a la part baixa del Passeig de Gràcia i als carrers principals, Gran Via i Rambla Catalunya, més propers a aquesta àrea, considerada com la de més qualitat d'aquesta primera etapa de l'Eixample. Dos exemples més situats, però, a l'extrem més alt del Passeig ens mostren encara una certa indefinició en la qualificació de l'espai²⁶.

Són edificis que consten bàsicament de planta baixa, amb soterrani alguns i dos, majoritàriament tres o fins i tot quatre pisos. Normalment entre mitgeres, alguns tenen un lateral lliure, separat per una estreta franja de terreny de la casa veïna. Als projectes de tots ells hi consta la presència d'un jardí posterior (cap no en té de davanter), però com la consignació d'aquest espai era condició *sine qua non* per a obtenir el corresponent permís d'obres, no creiem que això sigui suficient per provar-ne l'existència, car en molts casos a aquest espai que quedava sense edificar, no s'hi plantava cap jardí, sinó que es deixava com a pati, esperant l'ocasió per a poder-hi edificar, legal o il·legalment²⁷. Així, i tenint en compte que es tracta d'edificis de qualitat, hem considerat la presència real de jardins en aquelles cases que presenten algun mecanisme d'accés des del pis principal, car en totes aquelles que no en presenten cap, o que s'hi hauria d'arribar travessant dependències de servei com ara les cavallerisses, creiem que aquesta àrea sense edificar funcionaria com a auxiliar d'aquest espai. Només en quatre casos (cases Mayol (cat.56), Xiqués de Llopart (cat.126), Baulenas (cat.191), i Vidal y Ribas (cat.198)) hem trobat escales que baixen des del principal fins al suposat jardí, mentre que en vuit edificis hem observat que l'accés a aquesta àrea es fa o bé creuant cotxeres i/o cavallerisses, o bé a través del pas de carruatges

---

²⁵ Les cases Costa, dissenyada per Geroni Granell i Barrera, al 1869 amb núm. d'exp. 2019 bis c (cat.51); i Mayol, de José Casademunt, 1865, exp. núm. 1697 c (cat.56); a la Rambla Catalunya, entre Gran Via i Consell de Cent; les cases Xiqués de Llopart, de José Roca y Bros, 1867, exp. núm. 1823 bis c (cat.126); Serra, de Geroni Granell, 1871, exp. núm. 2306 c (cat.148); i Huelin, de Geroni Granell, 1871, exp. núm. 2294 c (cat.149), les tres a la Gran Via, entre Murstaner i Pau Claris; les cases Vidal, de Josep-Oriol Mestre, 1867, exp. núm. 1524 c (cat.189); Guix, de Geroni Granell i Barrera, 1862, exp. núm. E 13621 (cat.190); Baulenas, de Narciso José Bladó, 1865, exp. núm. 1578 bis c (cat.191); l'anomenat Palau Sanja, de Josep-Oriol Mestre, 1868, exp. núm. 1928 bis c (cat.192); Llopis, de Geroni Granell i Barrera, 1863, exp. núm. 1413 bis c (cat.196); Muriné, de Pablo Martorell, 1869, exp. núm. 3561 (cat.197); i Vidal y Ribas, de Geroni Granell i Barrera, 1863, exp. núm. 1341 c (cat.198); totes a la part baixa del Passeig de Gràcia entre Plaça Catalunya i Consell de Cent; i les cases Juliá y Vilasendra, d'Antonio Serra y Pujals, 1871, exp. núm. 2323 bis c (cat.212), i Garcia Pinillos (projecte definitiu), de Josep-Oriol Mestre, 1870, exp. núm. 1973 c (cat.247); a la part alta del mateix passeig, entre Mallorca i el límit municipal de Barcelona, a l'alçada de Provença.

²⁶ Vegeu A. Garcia Espuche op. cit. pàg. 21 i nota n° 8

²⁷ Vid. capítol III.1.3.2.

que creua la planta baixa de la finca. A la resta de casos no s'hi preveu cap tipus d'accès, per la qual cosa la seva funció com a jardí esdevé força dubtosa i sembla que funcioni com a reserva de terrenys per a futures edificacions. Amb tot, s'ha de puntualitzar que, en cap cas no trobem els "jardins comunitaris" preconitzats pel Pla Cerdà.

Com acabem d'assenyalar, alguns d'aquests edificis, concretament sis, presenten només dues plantes. Cinc d'ells, les cases Vidal (cat.189), Guix (cat.190), Samà (cat.192), Llopis (cat.196), i Vidal y Ribas (cat.198), amb llur presència imponent, han estat sovint considerats com a palaus urbans, en lloc de cases plurifamiliars de lloguer, car en alguns casos ens trobem amb la residència de personatges de la noblesa, com ara el Marquès de Marianao. L'examen detallat de les plantes ens ha mostrat clarament que si bé les plantes baixes i pisos principals d'aquests edificis es dedicaven a la família del propietari, el segon pis era destinat al lloguer, car hi podem trobar vivendes totalment aïllades de la del pis principal, amb els seus accessos totalment separats, i amb el programa habitual d'una vivència de qualitat, per la qual cosa s'ha desestimat també que fossin dedicades als criats de la casa. En el cas concret del "Palau" del Marquès de Marianao, o Casa Samà (cat.192), hi ha una escala amb accés des de la Gran Via, totalment apartat de l'accés principal de l'edifici, situat a la banda del Passeig de Gràcia, que condueix directament al segon pis, on hi ha dues vivendes massa àmplies per correspondre als criats. El fet que només s'edifiqués un pis de lloguer, quan hauria estat més rentable fer-ne dos, respon a una qüestió d'estètica urbana, car com assenyala Alberto del Castillo²⁸ el propi Ajuntament va pressionar per a què al Passeig de Gràcia es construïssin cases de només dos pisos entre jardins, per dotar d'un "caràcter aristocràtic" a aquella via. Això explica que tots els edificis d'aquest grup que anomenarem "amb aspecte de palau" se situïn precisament en l'esmentat carrer.

També cal assenyalar, que només quatre dels catorze casos presenten botigues als baixos, les quals, però no en tots els casos ocupen tota la superfície de la planta baixa, sino que solen ser petites i comparteixen l'espai amb vivendes o dependències de servei.

Per últim, només indicar que sis d'aquests edificis encara es conserven (cases Costa (cat.51), Xiqués de Llopar (cat.126), Serra (cat.148), Vidal (cat.189), Munné (cat.197), i Juliá y Vilasendra (cat.242)) tot i que el seu lamentable estat, amb remunes i remodelacions

²⁸ Del Castillo, A. De la Puerta del Ángel a la Plaza Lesseps. Barcelona: Libreria Dalmeu, 1945, capítol XIII, pàgs. 193-229

força irrespectuoses, els fan difícilment reconeixibles.

V.1.3.1.1. Anàlisi dels interiors: *enfilades i avant-sales com enmascarament de la complexitat d'accessos i distribucions*

Dins d'aquest grup la gran majoria de construccions se situen en parcel·les rectangulars en trams laterals de mansana; només tres se situen en xamfrans abarcant-los completament i, agafant sempre espai corresponent a lateral de mansana: la data tardana d'aquests tres edificis, corresponent als darrers anys del període (entre 1868-71), indica clarament la preferència per les parcel·les rectangulars, molt més adients per a cases entre mitgeres, que no pas els xamfrans que s'adaptaven millor als edificis exents entre jardins. Així, la majoria de construccions aprofiten al màxim les parcel·les (deixant lliure l'espai que marcaven les ordenances) adoptant la forma d'aquestes, aliniades arran de carrer, deixant el "jardí" a la part de darrera, les cases en tram lateral, i en un costat, les situades en xamfrans. Això facilitava la possible edificació futura d'aquests espais, ja sigui darrera, instal·lant-hi coberts, ja sigui al costat dels xamfrans, construint edificis sencers...

L'estructura de les construccions segueix sent simple i cada cop més uniforme, amb normalment tres (a voltes quatre) crugies longitudinals paral·leles, perpendiculars al carrer, amb un gran pati a la crugia central. En els xamfrans calia combinar crugies transversals i longitudinals, perpendiculars als dos carrers, amb una d'ampla en diagonal, paral·lela a la línia de xamfrà; el centre de la mena de triangle que se'n solia esdevenir, es reservava per al pati central. Aquesta complexitat era segurament la responsable que s'evités situar els edificis entre mitgeres en aquestes àrees.

Els accessos horitzontals presenten dues variants: la més habitual, que trobem en els exemples que tenen vivendes a la planta baixa, consisteix en un vestíbul comú, ocupant la crugia central, que mena al pati central de l'edifici; en el tram entre el vestíbul i el pati se situen els accessos a les vivendes de la planta baixa i també s'hi pot situar l'arrencada de les escales principal i de veïns (si és que la primera no es troba al mateix pati, com més endavant veurem).

La segona variant correspon a les cases que presenten o bé petites botigues, o bé dependències de servei, o bé ambdues, a la planta baixa; en elles hi trobem dos vestíbuls separats, un per al pis principal i un altre per als veïns. Normalment el vestíbul principal se situa en una crugia lateral i es converteix en pas de carruatges que creua tot l'edifici, de

forma tangencial al pati central, fins a l'àrea de jardí, comunicant-se amb la zona de cotxeres i cavallerisses; l'altre vestíbul pot ocupar qualsevol àrea. En els edificis del primer cas, també pot haver pas de carruatges i cavallerisses fins al fons de l'edifici, però no és la norma. Els edificis amb aspecte de "palau" adopten, indistintament, les dues solucions.

Pel que fa als accessos verticals s'articulen també segons dues variants principals que, en part, venen mediatitzades pels accessos horitzontals: en els edificis amb accés central és possible, no obligatori, que l'escala principal se situï al pati, seguint el model dels palaus medievals catalans, ja emprat a Barcelona en edificis de primera meitat del segle XIX²⁹, situant l'escala de veïns en una posició central darrera el pati; aquesta solució, que no és la predominant, permetia que les vivendes superiors, i el mateix pis principal disposessin d'una distribució completament simètrica, car la caixa de l'escala se situava just al mig.

L'altre variant, més habitual, i present tan en els edificis amb un vestíbul central com en els que tenen dos de laterals, consistia en fer pujar cada escala per un costat del pati; això tenia diverses conseqüències: en els edificis amb pas de carruatges lateral l'escala principal se situava just abans del pati i la seva posició lateral permetia un accés fàcil des del citat pas, el mateix passava amb l'escala de veïns situada vora l'altre vestíbul. Però en els edificis amb accés central, el fet que les dues escales se situessin a banda i banda del pati, i que arranquessin abans d'arribar a aquest, obligava a fer uns recorreguts inicials una mica complicats fins arribar al lloc on es trobaven les corresponents caixes, la qual cosa restava molta monumentalitat a l'escala principal. També cal assenyalar que aquesta posició dels accessos verticals feia impossible la creació de vivendes simètriques als pisos superiors, car si bé la caixa de l'accés secundari creuava tot l'edifici en alçada, la del principal només arribava al pis del mateix nom i es creava un desequilibri en les plantes (fig.4). Això però no era tan "dramàtic" en els casos situades en xamfrans, on la simetria era, en aquells moments, del tot impensable.

Amb tot, caldria comentar la solució del "Palau" Samà (cat.192)(fig.5), que aconsegueix una entrada molt monumental situant l'escala principal, a la imperial, just al davant del pati, la qual cosa permet intercomunicar ambdós espais que es concebeixen com a una ampliació del pas de carruatges que hi mena. En aquest sentit, cal dir que són

²⁹ Vid. Capítol IV.1.2.

precisament els edificis amb pas de carruatges els que aconseguen una major monumentalitat en llurs accessos, car aquests se solen veure gairebé sempre enriquits per jocs de columnes i/o pilastres. Dels altres són els que tenen l'escala al pati els que aconseguen els efectes més espectaculars³⁰.

D'altres accessos verticals secundaris, com són les escales de servei, en trobem als edificis amb dependències d'aquesta mena a la planta baixa i/o al soterrani, i solen ser molt variats, comunicant sempre les dependències amb un lligam funcional, de la manera més discreta possible.

El sistema de patis i els mecanismes de ventilació tenen certa relació amb els accessos verticals; en els edificis amb l'escala principal al pati central i l'escala de veïns al darrera, ocupant una posició central, la ventilació se sol efectuar a través d'aquest pati i de celoberts situats simètricament al darrera, a la crugia central de l'edifici. En l'altre cas, quan les escales se situen a banda i banda del pati central, els celoberts es disposen de manera bastant irregular a les mitgeres, aprofitant la part superior de la caixa de l'escala principal, que esdevé el primer element a trencar la simetria.

Pel que fa a les vivendes, iniciarem l'anàlisi començant pels pisos principals: l'accés s'hi podia realitzar o bé a través de l'escala principal, que desembocava habitualment en un rebedor, o bé a través de l'escala de servei, si n'hi havia, o de la de veïns, que en complia les funcions, i que desembocava a la part més privada de l'habitatge. La circulació a l'interior podia prendre direccions molt diverses, tot i que la més habitual era la que seguia la direcció longitudinal, completada per diverses penetracions transversals. Com succeeix en els palaus hi solia haver una circulació representativa, a partir del rebedor, comunicant-lo amb els salons i el menjador, i moltes d'altres secundàries, íntimes i de servei, que es verificaven sempre, en el tres casos, a través d'avant-sales i sales de pas, d'enfilades, amb un caràcter més pràctic que monumental, i en poques ocasions a través de passadissos. El mecanisme de circulació més semblant a aquests eren les galeries que en alguns casos circumdaven parcialment o total (en tres casos com a màxim) el pati central.

Pel que fa a les habitacions se seguia el gran programa que ja hem vist en els palaus, tot i que adaptat a l'edifici en concret. Quan a les de caràcter representatiu, bàsicament trobem el gran saló, una o dues sales complementàries, més petites, "sales de confiança" o

---

³⁰ T. Sabater veu en l'alt caràcter escenogràfic dels accessos als edificis de qualitat la influència de C. Daly a través del seu manual, op. cit. Vid. T. Sabater, op. cit. pàg. III-2/3.

de te i el menjador, que estava a mig camí entre la privacitat i la vida pública. Totes aquestes habitacions solien ocupar les parts devantera i posterior de la crugia central, uoïcant-se habitualment els salons principals a la part del davant i les sales més petites i el menjador al darrera.³¹ Totes aquestes estances quedaven comunicades a través d'un eix representatiu format pel rebedor, al centre, i avant-sales que conduïen cap als extrems de la casa. Com que les escales desembocaven sempre a un costat, el rebedor se situava en una crugia lateral de manera que no es podia establir un eix en línia recta car els salons es trobaven a la crugia central. El mal efecte que això podia causar s'intentava dissimular combinant les diferents avant-sales. La solució òptima a aquest problema la trobem a cases com ara la Llopis (cat.196), on una galeria circumvallà completament el pati i des d'ella es pot accedir directament a les avant-sales situades a la crugia central.

En els edificis en xamfrans la creació d'eixos no era tan recixida perquè la presència del pati central triangular provocava girs massa bruscos, i, a més, en tenir tres façanes es creaven uns recorreguts molt llargs i era difícil determinar-ne una jerarquia a l'hora d'establir-hi les estances. La casa Samà (cat.192)(fig.5), però en resulta un exemple de bona solució, car situa l'eix representatiu a l'àrea de tram lateral de mansana, just sobre el pas de carruatges, la qual cosa li permet crear un recorregut totalment recte en quedar en una posició tangencial al pati; aquest recorregut, a més, és senyalitzat amb columnes que repeteixen la forma de les del pati i l'escala.

Les estances utilitàries segueixen un esquema de distribució en molts casos derivat també dels palaus urbans (cases Xiqués de Llopart (cat.56), Serra (cat.148), Vidal (cat.189), Guix (cat.190), Baulenas (cat.191)(fig.6), Samà (cat.192)(fig.5), i Julià y Vilasendra (cat.242)) situant bona part d'aquestes a la planta baixa i/o al soterrani, comunicant-se mitjançant escales interiors de servei, que en el cas de la casa Baulenas (cat.191)(fig.6) "atravessen" les vivendes de l'entresol³². Amb tot, solen ser les cotxeres i les cavallerisses les que, per raons òbvies, se situen als baixos, de manera que gairebé totes les cuines es

³¹ A la casa Mayol el menjador encara ocupa la mateixa posició que als edificis de Ciutat Vella, es a dir, fent de sala de pas, entre el pati central i la part de darrera de la casa. D'altra banda, cal citar la presència de capelles a les cases Serra i Baulenas. Aquestes habitacions que haurien de tenir un caràcter més aviat íntim, se situen però en els corresponents eixos representatius, amb accés des de les avant-sales que donaven pas als salons, per la qual cosa creiem que també s'inclouien en el programa social dels habitants de la casa.

³² T. Sabater també ha constatat la gran freqüència amb què en aquests moments es desenvolupen programes en dos pisos, amb solucions força complicades, vid. op.cit. pàg. III-2.

troben al mateix pis principal, així com les peces de cosir i planxar (de safarejos n'hi ha ben pocs), agrupades sempre el més aprop possible de l'escala de servei i ben lluny de l'àrea representativa. Les cuines solen ubicar-se vora d'aigun celobert, acompanyades pel rebost, i a l'entorn d'elles i en direcció a l'escala de servei s'ubiquen les altres dependències.

Un cas destacat seria el de la casa Juliá y Vilasendra (cat.242) que presenta agrupacions d'estances de servei (cuina, safareig, sales de planxar, de costura, rebost, celler,...) al soterrani, no només per al pis principal, sinó també per a cadascuna de les dues vivendes de la planta baixa, amb escales que comunicaven directament cadascuna de les àrees amb l'habitatge corresponent.

Quan a les instal·lacions de caràcter higiènic, es repeteix el que ja hem definit per a tipologies anteriors, tot i que amb la salvetat que els excusats, en disposar-se de diversos celoberts es poden allunyar de les cuines (tot i que mai es relacionaran amb els dormitoris). Es de destacar un nombre ben elevat de cases amb banyera (cases Xiqués de Llopart (cat.56), Juliá y Vilasendra (cat.242), Costa (cat.51), Baulenas (cat.191)(fig.6), Munné (cat.197), i Vidal (cat.189)) que ocupaven situacions més lliures en no estar dotades ni d'aigua corrent ni de desguàs.

Les habitacions íntimes i de repòs segueixen també la mateixa tònica que en els palaus: ens trobem amb força dormitoris acompanyats de sales auxiliars per a la neteja corporal (tocadors, vestidors, "cuartos") situats en les façanes preferents, ocupant els espais lliures deixats per les habitacions representatives.

Així, cal destacar un important principi de zonificació per crugies, separant sobretot les àrees representativa i utilitària, mentre que l'àrea íntima quedava més repartida entre aquestes; la divisió la marcava l'escala principal que mai no desembocava a la crugia central, sinó en alguna de les laterals a la qual s'hi introduïen els mecanismes de circulació referents a l'eix representatiu: rebedor, avant-sales, sales de pas,... que menaven cap als extrems de la crugia central on es trobaven les habitacions corresponents. L'àrea utilitària quedava relegada a l'altre crugia lateral a la qual hi desembocava normalment l'escala de serveis i/o la de veïns. L'àrea íntima s'ubicava en els espais sobers de la crugia "representativa" i "utilitària", tot i que amb certz preferència per la primera. L'àrea "higiènica" depenent dels celoberts, es disseminava per tota la vivenda.

Pel que fa a les vivendes dels pisos superiors a les de la planta baixa, cal fer algunes consideracions: d'una banda tenim les que se situaven al segon pis d'alguns d'aquells edificis

amb aparença de "palau" (cases Mayol (cat.56), Vidal (cat.189), Guix (cat.190), i Vidal y Ribas (cat.198)) que són exactament iguals, quan a distribució, a les vivendes del principal, amb la diferència que no tenien habitacions de servei a la planta baixa i per tant havien de retallar el programa tan d'habitacions utilitàries com representatives; d'altra banda, també cal considerar les vivendes de les plantes baixes que presenten una distribució i programa molt semblant a les dels segons i tercer pisos, amb la salvetat que el fet d'estar als baixos els fa perdre molt d'espai que es dedica al accessos generals de l'edifici, redundant en una retallada de programa. Així, aquí només comentarem les vivendes dels pisos alts però no hi aprofundirem massa perquè preferim fer-ho més endavant en parlar dels edificis destinats completament a vivendes de lloguer.

L'estructura d'aquests habitatges és allargada amb "devants i darreres", i se'n troben dos per planta, ocupant una crugia lateral i la meitat, aproximadament, de la crugia central. Precisament, el fet que en molts edificis la caixa de l'escala no se situï a la crugia central impedeix que les vivendes siguin completament simètriques, la qual cosa obliga a introduir recorreguts estranys des del rebedor fins a l'eix de comunicació general de la vivenda (cases Xiqués de Llopart (cat.126), Serra (cat.148), i Llopis (cat.196)). Aquest eix, que absorbeix totes les funcions car no hi cap altre sinó alguns "desdoblaments" en punts concrets on la vivenda és més ampla, és sempre longitudinal, comunicant la part de davant amb la del fons. Tot i que els passadissos no siguin encara habituals i que hi trobem diverses sales de pas, en alguns casos el tram principal de l'eix circula per la galeria que envolta el pati central, mentre que en d'altres es prefereix aprofitar la llum d'aquest per a les habitacions i fer circular l'eix vora la mitgera. Cal assenyalar que les penetracions transversals es fan encara a través d'enfilades, preferentment a les façanes devantera i posterior on les vivendes són més amples.

A les cases situades en xamfrans (Samà (cat.192)(fig.5), Munné (cat.197), i Julià y Vilasendra (cat.242)) la distribució és força més complicada, amb diverses penetracions en totes direccions.

El programa d'habitacions és de tipus mig, amb menys estances representatives: hi solem trobar el rebedor, un saló principal i una sala (o sala de confiança); el menjador comença a adoptar una funció ambigua, esdevenint en algunes cases completament íntim

(Huelín (cat. 149)(fig.4) i Costa (cat.51)) car per arribar-hi cal atravessar forçosament la sala de labor; i en d'altres perd la posició privilegiada vora la façana posterior i retorna a rebre llum del pati central (casa Baulenas (cat. 191)).

Les habitacions utilitàries, que també són menys, es redueixen a la cuina, amb rebost i a la sala de labor, que com hem vist esdevé sala de pas; s'agrupen vora un celobert. Les habitacions higièniques, reduïdes a un excusat, també s'hi apleguen.

Els espais íntims també participen d'aquesta reducció: hi ha menys dormitoris complementats amb vestidor i tocador, i s'auxilien només de "cuartos", els quals però, reben llum d'algun celobert; apareixen més sales-alcova, també amb "cuartos" accessoris, que signifiquen un aprofitament més gran de l'espai, amb una ambivalència funcional.

Es tendeix a un repartiment de les zones diferent a la dels pisos principals; aquí com només es disposa d'una crugia i mitja, l'eix de separació de funcions no passa pel centre de la crugia central, sinó que talla transversalment, de manera que per a l'àrea representativa es deixa la banda del davant, per a les àrees utilitàries s'empra la zona central entre els celoberts i pati central, i per a la zona íntima es reseva la part posterior³³. Amb tot, els dormitoris i sales-alcova són presents a les dues bandes, aprofitant els espais de façana que queden lliures. (Cal assenyalar que sovint a les "sales " de les sales-alcova solien rebre's o bé visites molt íntimes, o bé visites menys íntimes quan l'ocupant hi jeia malalt).

Tot i la comparació a la baixa amb les vivendes dels principals no hem d'oblidar que ens trobem davant d'habitatges de força qualitat, amplis, amb llum i ventilació a totes les habitacions, amb grans patis centrals, que acollien famílies benestants, moltes d'elles amb servei domèstic (a la casa Baulenas (cat. 191)(fig.6) hi ha dos dormitoris per als criats).

Aquesta tipologia d'edificis té els seus precedents a la pròpia arquitectura barcelonina de la primera meitat del segle XIX. Així, és la que Cerdà ens refereix quan, parlant de les cases que s'havien construït fins aleshores a Barcelona (no pas les que ell proposa per a l'Eixample), defineix les de *primera classe*³⁴; naturalment hi ha diferències fins a cert punt importants, derivades de la major superfície dels edificis de l'Eixample que permet de situar un pati central més gran, més habitacions representatives i per tant, més complexitat en la distribució. Les variacions més significatives es referixen a la posició del menjador, que en

---

³³ Això que assenyalam és la tendència general, que queda confirmada en els edificis de lloguer. En la tipologia que ens ocupa aquesta divisió és menys rígida quan el menjador encara conserva la seva funció representativa.

³⁴ Vid. capítol IV.3.1.

les cases referides per Cerdà encara es troba vora el pati, i a la manca d'una escala d'accés directe al pis principal. Això no vol dir però, que no hi hagués a Barcelona cap edifici amb escala principal al pati. D'una banda, cal esmentar els models gòtics del carrer Montcada, per exemple, i de l'altra cal recordar l'estudi de Pere Hereu *et alter*³⁵ en què es constata l'existència d'aquesta tipus d'edificis, escalinata inclosa, en la Barcelona Vella.

V.1.3.1.2. Anàlisi dels exteriors: *una major riquesa ornamental. Les primeres tribunes.*

Tres són bàsicament els tipus de façanes que hem detectat en aquesta tipologia: d'una banda, les façanes amb elements típics del palau urbà, que ja hem descrit, amb un interès marcat de jerarquització i amb l'utilització d'elements estilístics; de l'altra, edificis que si bé empraven elements del passat i tendeixen a diferenciar zones, llur característica principal són els balcons seriats, i, per últim, les típiques façanes de cases de lloguer, cobertes de balcons seriats, amb un caràcter força igualitari i molt poc, o gens, estructurades.

Com en casos anteriors es torna a evocar el món clàssic, tot i que amb un marcat accent renaixentista, i, en dos edificis (cases Guix (cat.190) i primer projecte de la Julià y Vilasendra (cat.242)), el món àrab.

Tan en una variant com en l'altra la composició segueix sent marcadament simètrica i regular, només en els edificis en xamfrans es trenca aquesta simetria, a causa de la desigual longitud de les façanes situades en els trams laterals. Amb tot, pel que fa al xamfrà pròpiament dit, que es considera com a façana principal, la simetria és correcta³⁶.

Dins del primer grup que hem establert, és a dir, el dels edificis "amb aspecte de palau" (cases Vidal (cat.189), Guix (cat.190), Samà (cat.192)(fig.5), Llopis (cat.196), i Vidal y Ribas (cat.198)) hi ha una clara estructuració de la façana en zones, tan horitzontals com verticals. D'una banda, hi ha una tendència a distingir la zona de sòcol (que sol abarcar la planta baixa) de la resta, mitjançant el tractament dels panys de paret, amb franges horitzontals o encarreuat més marcat; aquesta tendència, que potser és més marcada en els

³⁵ Vid. capítol IV 1.1.

³⁶ Com en altres aspectes, a la casa Samà s'ha solucionat perfectament aquest problema, donant a cada façana d'una independència respecte de les altres, de manera que cadascuna té el seu propi eix de simetria i les seves pròpies pautes compostives.

edificis del segon grup, es combina amb una separació molt forta dels pisos, dos, a través d'alts sòcols coronats amb motllura, combinats amb els àmpits i baranes de les obertures de cada pis, de manera que la construcció queda dividida en tres nivells verticals, un per cada planta, englobant el darrer l'àrea de golfes que tendeix a unir-se amb la zona del segon pis i a separar-se del coronament a través d'una potent cornisa. El coronament, obligatòriament horitzontal, juntament amb el sòcol de la planta baixa, sempre llis, limiten i enmarquen, per dalt i per baix, la façana.

També és present una estructuració per cossos horitzontals, limitats per eixos verticals d'obertures. El número de cossos també és de tres, però de desigual importància. Així es marquen dues àrees als extrems, normalment més estretes (solen abarcar un únic eix d'obertures) que enmarquen el cos central, més ampli. També són elements dels panys de paret els que contribueixen a marcar aquestes diferències: contrast entre panys llisos al centre i encarreuats als extrems, lisenes enmarcant les àrees laterals, franges horitzontals o encarreuats més marcats, ... així com el tipus i el tractament de les obertures, amb cases on fins i tot, es marca l'eix central d'aquesta àrea mitjançant columnes i/o pilastres que enmarquen les obertures del citat eix (casa Vidal y Ribas (cat.198)).

El tipus d'obertura que predomina són els balcons i balcons-finestra, principalment aliindats, o amb arcs deprimits còncaus, o arcs rebaixats (molt plans els primers i no tan els segons)³⁷, buscant l'efecte de serietat que dona caràcter a aquests edificis. La correlació entre balcons i balcons-finestra està molt pensada en funció de les divisions de la façana, creant uns ritmes, més horitzontals que verticals, combinant les obertures amb el diferent tractament dels panys de paret. S'acompanyen, com en d'altres tipologies de faixes llises, jugant també amb pilastres, la presència o absència de les quals contribueix a enriquir els ja esmentats ritmes d'obertures.

No cal dir, doncs, que són façanes molt ben trabades, que, a pesar de llurs divisions internes, presenten una imatge unitària, molt equilibrada, sense un predomini clar ni dels buits ni dels plens, equilibri que es deu en gran part a les proporcions, ja que són edificis que, en tenir només dues plantes, esdevenen més amples que alts, donant una imatge d'horitzontalitat molt marcada, reforçada per els sòcols que separen els pisos, els aliindaments de les obertures (reforçats per trencaaigües), i les potents cornises que separen l'àrea de les golfes del

---

³⁷ La casa Guix, amb elements neo-àrabs, emprà arcs lobulats.

coronament, també pla.

En els edificis del segon grup (cases Serra (cat. 148), Baulenas (cat. 191) (fig. 6), Munné (cat. 197), i Julià y Vilasendra (cat. 242)) també hi és present una estructuració per zones, tan verticals com horitzontals, potser no tan elaborada, però utilitzant els mateixos mecanismes que en els edificis anteriors. La principal dificultat per aconseguir l'equilibri compositiu rau en el canvi de proporcions: o bé són edificis alts i estrets, o en el cas dels xamfrans esdevenen excessivament amples. Justament és en aquests darrers on s'estableixen més cossos horitzontals, a través de lisenes i diferent tractament del pany de paret, per donar-los verticalitat, però la presència de gran nombre d'obertures seriades, les quals prenen tot el protagonisme de la façana, treu efectivitat als mecanismes citats i per això acostia aquests edificis al tercer grup.

Els tipus d'obertures preferits també són els balcons i els balcons finestra allindats, tot i que no falten les tribunes, tancades i obertes. També es busquen uns ritmes, combinant els diferents tipus de buits, i alhora també s'enmarquen mitjançant faixes i pilastres. El paper, però, de la zona de golfes i del coronament esdevé menys protagonista en quedar engolits pel gran tamany de la façana. Només a la casa Munné (cat. 197) el coronament, que s'apartava dels permessos per les ordenances, pren importància pel seu tractament monumental amb un gran frontó semicircular, decorat amb volutes gegantines, marcant l'eix central, amb cresteria sobre els àmpits laterals.

Un altre exemple digne de menció dins d'aquest grup és la casa Baulenas (cat. 191) (fig. 6), on una sàbia estructuració per zones verticals aconsegueix resoldre els problemes de proporcions creats per l'alçada: la zona de sòcol abarca la planta baixa i l'entresol i es caracteritza per un relleu més alt de les franges horitzontals, així com pel fet que les portes situades als extrems abarquen els dos pisos i estant enmarcades per dos ordres superposats de pilastres, un per cada pis. La zona mitja, que se separa de l'inferior per un alt sòcol i els àmpits dels balcons, abarca el principal i el primer pis, amb panys de paret amb carreus molt poc marcats, balcons molt alts que es connecten en alçada, mitjançant les faixes que els enmarquen, i quatre ordres gegants de pilastres, amb contrapilastres, flanquejant els balcons dels extrems, abarcant els dos pisos. La zona superior la forma el segon pis amb el coronament, pla fent de tancament, separats del primer per una potent cornisa. Els balcons

laterals també s'enmarquen per pilastres.

La composició de les façanes del tercer grup (fig.4) és molt més senzilla³⁸: es forma bàsicament per fileres de balcons allindats, arreglats sobre les obertures de la planta baixa, bàsicament amb arcs rebaixats. No hi ha cap zonificació clara, només motlures, que no arriben a cornises, separant tots els pisos, però sense crear cap agrupació coherent. Només el diferent tipus d'obertura i certa matització en el tractament dels panys de paret fa destacar la planta baixa de les altres. Els buits són enmarcats per faixes i flanquejats per les mènsules que sostenen els balcons superiors. Els elements de repertori historicista no hi són presents.

Els panys de paret presenten franges horitzontals decorades amb cenefes sobre les llindes dels balcons d'alguns pisos principals.

En els edificis que presenten aspecte de palau hi és palès un major protagonisme dels panys de paret, tot i que les obertures, que són el principal focus ornamental, s'enriqueixen més encara. Pel que fa als murs hi trobem els elements típics, d'una banda, amb més relieu i, de l'altra, amb una major presència, sempre al servei de la jerarquització de la façana marcant i distingint les diferents parts de què es compona.

A les obertures hi trobem tot el que havíem referit per a les tipologies anteriors, amb una major complexitat: les faixes esdevenen més enmotlurades, les que hi ha sobre els arcs es decoren amb greques o grutesc; sobre les llindes són freqüents els plafons decorats amb aquest darrer motiu, enmarcats per les mènsules dels balcons superiors que, també decorades, perden la seva funció tectònica i esdevenen plenament decoratives, multiplicant-se per tota la façana. També proliferen amb major quantitat les pilastres i mitges columnes, amb contrapilastres, amb formes força variades, no seguint mai els canons clàssics, amb fusts decorats amb grutesc, motlures, o rosetes, i capitells que s'acosten al corinti o al compost.

Apareixen les tribunes, força ornamentades, com la de la Casa Samà (cat.192)(fig.5), molt lleugera, sobre columnetes de ferro, amb el primer terç del fust decorat amb grutesc, capitell reduït i arcs de mig punt, amb medallons als carcanyols, i gablets amb cresteria, coronant-los. Les de la casa Munné (cat.197), molt més simples, són allindades, decorades amb cresteria.

Aquesta major complexitat també és observable als edificis de la tercera categoria³⁹:

---

³⁸ Aquest tipus de façanes els tractarem amb profunditat quan parlem de les cases plurifamiliars de lloguer.

³⁹ No farem referència explícita als de la segona perquè, en ser un híbrid de la primera i la tercera, participen de les característiques d'ambdues.

les faixes comencen a fondre's amb els sòcols, i són completades, sobre els dintells, per plafons decoratius amb formes geomètriques simples, que arriben, en alguns casos, a crear frisos que recorren tota la façana. Aquests plafons són enmarcats per mènsules, també decorades: aquest element pren ja protagonisme en les façanes, sobretot a les plantes baixes on solen adquirir un gran tamany i enmarquen la porta central de l'edifici, marcant ritmes amb les grans dovelles clau que solen presentar totes les portes i finestres de la planta baixa (encara que tinguin arcs molt rebaixats o siguin allindades). En aquest nivell les franges horitzontals també són més ressaltades, adoptant una forma adovellada a l'entorn de les obertures.

Les dues cases amb aires arabitzants (Guix (cat.190), i Julià y Vilasendra (cat.242), primer projecte) ens mostren tots els elements típics d'aquest repertori: arcs de ferradura, arcs lobulats, alfisos, columnctes, finestres geminades,... combinats, però, amb elements més nostres com són ara les mènsules, cresteria, greques,... amb tot, hi ha una gran diferència entre els dos edificis, car mentre el primer, amb caire palauenc, és molt sobri amb un gran predomini del pany llis de paret, i amb una planta baixa amb obertures d'arc rebaixat i mig punt, digna de la més corrent casa de pisos de lloguer; el segon presenta una acumulació tal d'elements, tan a les obertures com als panys de paret, que arriba un "horror vacui", típic, d'altra banda, dels estils orientals, que amaga la composició i causa un cansament en l'observador.

Recapitulant, podem afirmar que en l'aspecte extern d'aquesta tipologia, detectem influències de diversos signe: d'una banda, cal assenyalar l'impronta local, sobretot en els edificis més senzills, que mostren una continuïtat amb les cases de lloguer dels Mestres d'obres barcelonins; en cases més riques, les fonts són més variades, amb reminiscències clares dels palaus italians renaixentistes, pel que fa a l'organització de les façanes a través d'obertures allindades amb trencaaigües (com veiem a la casa Samà (cat.192)(fig.5)); i pel que fa al tractament diferenciat del parament de la planta baixa, força clar a la casa Serra, per exemple, on això juntament al tractament de les obertures del pisos ens remet al Rundbogenstil, importat a Catalunya per Elies Rogent. Una altra font evident són els propis palaus barrocs barcelonins, la influència dels quals és molt clara a la casa Baulenas (cat.191)(fig.6), inspirada, tan en la divisió per zones, com en l'ús de l'ordre gegant, com

per la situació d'accessos laterals, en el Palau de la Virreina. Finalment també caldria citar els "hotels" francesos (sobretot per llur riquesa ornamental, reflectida en la casa Vidal (cat. 189)) i l'arabisme, molt en boga a Casa Nostra durant la dècada dels setantes.

V.1.3.1.3. Articulació interior/exterior: *el protagonisme del "principal"*

El fet que hi hagi una jerarquització o, si menys no, una major voluntat de estructurar les façanes mostra també un major desig de fer visible l'interior des del carrer. Això és evident sobretot, als pisos principals, que reben un tractament diferent, normalment més ric, que senyalitza la seva major importància. Els mecanismes són diversos: vora les obertures trobem les faixes més amples, sovint enmarcades per d'altres més fines, amb les llindes més decorades; les obertures mateixes són coronades per plafons decoratius enmarcats per mènsules més riques; a voltes, els plafons s'uneixen esdevenint un fris que recorre tot el principal, enmarcat per una fina motllura inferior, combinant diversos tipus de greques... els balcons tenen més volada, o s'uneixen en un únic que recorre tota la façana, o esdevenen tribunes; són flanquejats per una major concentració de columnes i/o pilastres, o bé aquestes són més riques que la resta... és a dir, es crea sempre un contrast, amb la resta de pisos, ja sigui situant-hi elements que no es troben a la resta de la façana, o concentrant-los-hi en major nombre, o dotant-los de major riquesa i/o complexitat, donant a entendre la major riquesa i categoria social de la persona que hi habita: el propietari de l'immoble.

La tendència a marcar els centres de les façanes, també ajuda a mostrar l'interior dels edificis. Amb tot, cal dir que aquest fet sembla que respongui més a preocupacions compositives que són "aprofitades", per la circumstància que les estances representatives de les vivendes també se situen al centre dels frontals; així, darrera del balcó central del pis principal trobem el gran saló, o la sala més important de la vivenda, però mirat des de dins, el balcó central de la façana, no és al centre de la sala, car no acostumen a estar ben centrades, de manera que si en una façana veiem tres balcons units al centre del pis principal, dos poden correspondre al gran saló i un tercer a una sala secundària. Amb tot, la zonificació de la façana sí que es correspon, en línies generals, a la de la vivenda, car les àrees representatives sempre ocupen la part central, més destacada, i les íntimes les laterals, enmarcant les primeres, seguint els esquemes compositius de les façanes.

En els edificis amb una única entrada, aquesta se situa al centre, coincidint amb l'eix central de façana, sempre ressaltat, la qual cosa no presenta cap problema. Però en els

edificis amb dos accessos, o amb pas de carruatges (que, com hem vist se situava sovint a un lateral), la qüestió es complica, car donat que es tracta de façanes completament simètriques, si se situa un element a un costat, cal que es repeteixi de manera exactament igual a l'altre. Així, a la casa Vidal (cat.189), tenim dues portes a la planta baixa, una a cada extrem, molt riques, però amb diferent significació car la de l'esquerra és la porta cotxera que dóna accés al principal, i la de la dreta és la veïns, que no es diferencia gens ni mica de la primera. Pitjor és el cas de la casa Baulenas (cat.193)(fig.6), on hi ha dues portes monumentals, una a cada extrem, flanquejades per dos ordres de pilastres i coronades per garlandes, entre les quals n'hi ha tres allindades, molt més baixes i força senzilles. Doncs bé, la porta monumental de l'esquerra es correspon al pas de carruatges i accés principal, mentre que els veïns (que tot i no ser el propietari tenien una alta categoria social) havien d'entrar per una de les portes petites, car per motius de distribució interior, l'altra accés monumental corresponia a una botiga!!!

Com en d'altres aspectes, a la casa Samà (cat.192)(fig.5) es resolen molt bé totes aquestes qüestions, tractant les tres façanes (és en un xamfrà) de maneres diferents: la de la Gran Via esdevé sobria i senzilla, car en ella s'hi troben els dormitoris, és a dir, l'àrea de repòs, i l'accés a les vivendes de lloguer, amb una petita porta situada a un lateral de la façana; el frontal del xamfrà, el més visible, adquireix un aire més vistós, fins i tot més festiu, sobretot per la gran tribuna, molt airosa, que abarca les tres obertures centrals, corresponents a salons secundaris, menys cerimoniosos que el gran saló principal; a la façana del Passeig de Gràcia, carrer que en aquell moment gaudia del major prestigi de la ciutat, fins i tot per demunt de la Gran Via, que no anava més enllà de la Plaça Universitat, trobem un caràcter molt més seriós i grandiloqüent amb una gran balconada central, amb tres balcons, ornamentada per mitges columnes, sobre l'accés principal a l'edifici, amb un ordre idèntic, compost també per tres obertures, la central, més alta, corresponent al pas de carruatges, i les laterals, més baixes per als vianants. En aquest cas sí que la tota la gran balconada es correspon amb el saló principal de la casa, amb la particularitat que l'obertura central marca la direcció de l'eix representatiu, fent enfilada amb la porta del saló i amb la del gran menjador, situat a l'altre extrem, la qual cosa fa aquest edifici mereixedor del nom de "palau".

V.1.3.3. amb principal sense accés directe i amb vivendes similars

D'aquesta tipologia hem localitzat divuit edificis⁴⁰, dels quals, almenys tres han arribat als nostres dies, amb remunes i molt reformats. Es localitzen al Passeig de Gràcia, entre Diputació i València, a la Gran Via, entre Rambla Catalunya i Lúria, i a la mansana del Passatge Permanyer, a la quai pertanyen nou exemples. Així ens trobem altre cop a la zona de la Dreta de l'Eixample, però ens allunyem una mica de l'àrea de més prestigi que se situava a l'entorn de la part baixa del Passeig de Gràcia, on hem vist que s'acumulaven palaus, cases unifamiliars i pisos principals de gran qualitat. Això i les dates de construcció tardanes, entre 1870 i 1871 (excepte el Passatge Permanyer i tres cases més), ens fa pensar que aquestes cases s'orientaven molt més a produir renda que no pas a dotar d'una vivenda representativa a llurs propietaris, per la qual cosa els promotors van esperar a que es consolidés l'Eixample i només van edificar en les dues vies més importants⁴¹, intentant assegurar, d'alguna manera, el negoci.

Gairebé tots els edificis se situen entre mitgeres, només la casa Martorell (cat.227) presenta una estreta franja de terreny lliure a un costat, i cap d'ells, excepte l'ara citat, presenta cap mecanisme d'entrada al jardí, ni des de la planta baixa, ni des de el principal, de manera que suposem que no en tindrien. En alguns casos, com en la casa Nogués (cat.222), ja apareix ocupat per coberts amb corral i dependències de servei. A la casa Marín (cat.213), el principal té un terrat, que en fa les funcions.

Les alçades varien poc, totes les cases es componen de soterrani, planta baixa realçada, i tres pisos, excepte les cases de la mansana del Passatge Permanyer que no tenen soterrani però tenen quatre pisos d'alçada. A les plantes baixes hi predominen les vivendes, i/o dependències del servei excepció feta, també, de les cases de la mansana del Passatge Permanyer.

---

⁴⁰ Aquests edificis són els següents: a la Gran Via les cases Citó, de Pere Bassagoda, 1871, exp. núm. 2270 bis c (Cat.135), Jaumeandreu, del mateix mestre d'obres, 1870, exp. núm. 2229 c (cat.137); Timoteo Guasch, de Geroni Granell, 1870, exp. núm. E11710 (cat.141); i Guasch y Mascaró, d'Eduard Fonsberé, 1871, exp. núm. 5404 (cat.160). Al Passeig de Gràcia, les cases Marín, de Pablo Martorell, 1866, exp. núm. 1728 bis c (cat.213); Nogués, de José Calzada, 1866, exp. núm. 1757 c (cat.222); Martorell, d'Elies Rogent, 1871, exp. núm. 2257 c (cat.227); i Cuadreny, de Manuel Comas, 1866, exp. núm. E11633 (cat.229). Al carrer Lúria tenim la casa Cruz, de Magin Rius, 1871, exp. núm. 2250 c (cat.322). La resta d'edificis formen part del conjunt del Passatge Permanyer, edificat per la societat "El Enanche y Mejora", i dissenyat per Geroni Granell i Barrera, al 1864, exp. núm. 15. A l'eis plànols es troben, però a l'Institut d'Història de la Ciutat, sota la signatura "Col·lecció Particular gran. fol. V", de la Secció de Gràfics) (cat.420).

⁴¹ Aquesta idea ens la confirma el fet que cap de les cases de la mansana del Passatge Permanyer, ni d'altres situacions similars inclogués vivendes amb pis principal amb accés directe.

V.1.3.3.1. Anàlisi dels interiors: *una distribució més racional.*

Tots els edificis se situen en parcel·les rectangulars, en trams laterals de mansana, només dos, a la mansana del Passatge Permanyer ocupen sengles xamfrans. Això ens segueix mostrant la preferència pel primer tipus d'ubicació dins de la mansana, quan es tracta d'edificis entre mitgeres, car evita els problemes, ja comentats anteriorment, que planteja l'edificació en xamfrans. Només en el cas del Passatge Permanyer, en voler-se edificar tota la mansana, es va optar per edificar als xamfrans en una data tan primerenca.

El sistema de crugies és el mateix que en la tipologia anterior: tres de longitudinals, paral·leles entre si i perpendiculars al carrer. Només en alguns exemples n'hem trobat de transversals, més curtes, paral·leles al carrer. Això, però, no vol dir que es tracti d'edificis més amples que fons, car els dos sistemes s'han utilitzat indistintament en edificis de poca i de gran fondària, sense tenir en compte llur amplada: només hem pogut constatar que el segon sistema està relacionat amb el tipus de pati central, que en aquests casos concrets deixa la forma quadrada i esdevé allargat i estret, convertint-se en un celobert, paral·lel a la línia de façana. A la resta d'edificis trobem el típic pati central, que hem vist fins ara, de forma quadrada, o molt aproximada al quadrat, acompanyat d'alguns celoberts que es distribueixen, però, d'una manera bastant irregular. La resta de la ventilació s'efectua per la façana posterior. Com a excepcions podem citar les cases Cot (cat. 135), Jaumeandreu (cat. 137), T. Guasch (cat. 141), i Martorell (cat. 227), on diversos mecanismes permeten obrir finestres a un, o a dos laterals. Així, a les dues primeres l'edifici adopta forma de "T", de manera que la part posterior és més estreta que la devantera i queden dos frages lliures a banda i banda que connecten amb l'àrea de "jardí". A la tercera, es construeix un cos baix a una crugia lateral de la planta baixa, l'absència del qual als pisos, possibilita la creació d'un celobert allargat que va des de la façana devantera a la posterior. En la quarta, aquesta franja estreta ocupa l'alçada de tota la casa.

Els mecanismes d'accés són molt similars, i molt simples, en totes les cases (fig. 7). Així, trobem un vestibul central, des del qual es pot accedir als habitatges de la planta baixa, que condueix al pati central, darrera del qual hi ha les escales, a la catalana, també en posició central. En alguns casos, se situen davant del pati, i només en un presenta posició lateral. Aquesta centralitat permetrà després, dividir els pisos en dues vivendes simètriques.

Només trobem escales secundàries en aquells edificis en els quals la vivenda principal ocupa, a part del pis del mateix nom, la planta baixa o els soterranis (Nogués (cat.222) i Cuadreny (cat.229), i Martorell (cat.227), respectivament) en el darrer cas, l'escala de servei es veu obligada a creuar la vivenda de la planta baixa.

La manca d'una escalina d'accès directe i la posició central de l'escala ordinària simplifica molt la distribució interna tan dels pisos principals com de la resta d'habitages. Pel que fa als primers cal destacar una racionalitat que no era tan evident en la tipologia anterior: apareixen els passadissos rectes, longitudinals, tangents al pati central, que comuniquen els extrems de la vivenda i que s'uneixen amb un tercer a la part del davant del pati, formant un esquema circulatori en forma de "U", que dona servei a gairebé totes les habitacions de la vivenda. Amb tot, encara trobem les típiques enfilades transversals que uneixen les habitacions del davant i del darrera entre si, i algunes sales de pas interrompent els passadissos. A alguns edificis molt complexos, com la casa Nogués (cat.222)(fig.8), la distribució és encara molt enrebellada, seguint els esquemes palauencs, amb avant-sales, sales de pas i enfilades, sense la presència de passadís.

En la majoria dels casos el programa d'habitacions s'ha reduït respecte als pisos principals de la tipologia anterior, i s'esdevé de tipus mig: les estances representatives es redueixen a quatre, el rebedor, molt reduït, embegut pel passadís, el gran saló, invariablement al centre de la façana del carrer, una sala secundària (de confiança, o de tè) i el menjador, vora la façana posterior, en una posició encara ambigua. Així, podríem dir que "l'eix" representatiu d'aquests principals es redueix al passadís que uneix, ara ja en línia recta, el menjador amb el saló, passant pel rebedor (la sala secundària sol ser un annex o bé del saló, o bé del menjador, accedim-s'hi a través d'una d'aquestes habitacions)⁴². Fins i tot al principal de la Casa Cuadreny (cat.229), que dedica la planta baixa a algunes habitacions representatives, el programa se'n veu reduït. La presència de capelles és gairebé nul·la.

Les habitacions utilitàries també són menys: en algunes vivendes es redueixen només a la cuina, sempre vora un celobert i, en d'altres trobem, com a màxim, una sala de labor i fins i tot de planxar. A les cases Nogués (cat.222)(fig.8) i Martorell (cat.227), el fet que aquest tipus d'estances ocupi la planta baixa i el soterrani, respectivament, en permet

---

⁴² La casa Nogués és l' excepció més interessant, com que aprofita la planta baixa per a situar-hi les dependències de servei, com veurem, dedica el principal a desenvolupar un gran programa: del rebedor es pot passar per un curt pas a una sala, o bé cap a una avant-sala que dona pas, l'una darrera i l'altre a la "sala de música", la "sala amarillo", el gran saló, la "sala de esodo" i la "sala de las cómodas", de la qual, a través d'un "pas" es torna al rebedor.

d'augmentar el programa amb l'inclusió de safarejos, que també trobem a la casa Marín (cat. 213), camuflats dins d'un pavelló neo-àrab al terrat que fa de jardí, per la qual cosa no només té accés des del menjador, sinó també des de la cuina a través d'un estret passadís⁴⁵. De despatsos en trobem a gairebé totes les vivendes, situant-se vora el rebedor per facilitar-ne un accés ràpid sense haver de penetrar en l'habitatge.

Les habitacions higièniques es reduïxen pràcticament a la presència d'excusats, normalment dos per vivenda, vora els celoberts. Només hi ha hany a les cases més complexes.

Pel que fa a les estances íntimes, seguim trobant els dormitoris o sales-alcoba amb espais annexos, tot i que són més petits, o n'hi ha menys. També és de destacar una major presència de "cuartos", segurament dedicats als criats, o com a dormitoris secundaris. Els primers s'ubiquen vora les façanes, a banda i banda de les sales i menjadors que se situaven al centre d'aquestes mentre que als altres els tocaven els laterals, vora les mitgeres, rebent la llum i la ventilació per algun celobert.

Com s'ha pogut comprovar, la diferència bàsica entre aquests "pisos principals" i els que hem vist anteriorment se centra en la simplificació: d'una banda, els mecanismes d'accés i de distribució són més senzills i racionals i, de l'altra, el número d'habitacions, de totes menes, s'ha reduït, la qual cosa ha possibilitat, precisament, la racionalització distributiva. Això també significa un nivell inferior de qualitat, que en aquells moments es media no tan per la "racionalització" de les plantes, que, de fet, és un valor que imposem des de l'òptica del segle XX, sinó pel nombre i la categoria de les estances. Juntament amb això cal assenyalar una menor rigidesa en la zonificació de la vivenda, de manera que l'àrea representativa queda més diluïda, més "barrejada", amb les altres, donat que l'eix representatiu queda reduït a un passadís que comunica els salons del davant amb el menjador al fons, però que també comunica d'altres estances de caràcter íntim o utilitari, que, per motius d'espai, no poden concentrar-se a una única crugia reservant l'altre per a la vida

⁴⁵ A la casa Nogués trobem una gran varietat d'habitacions utilitàries a la planta baixa: al davant hi ha diversos despatsos ("despacho principal", "despacho de los dependientes", "sala de reuniones...") que ens indiquen la presència d'alguna activitat comercial important, segurament ligada al propietari. També hi ha una cotxera (s'hi veu que no hi ha cap al·lertosa), i darrera habitacions ligades amb la vivenda del principal, com el menjador i la cuina, i la sala de plumar, seguides per un gran pati interior, a la zona de jardí envoltat d'altres estances de servei: el rebost, el celler, el safareig, els dipòsits d'aigua, un "cuarto de criados" i fins i tot un galliner i un colomer, tot recorrent, potser, el pati d'una casa pairal.

social. Només en les vivendes que ocupen dos nivells això és possible, com hem vist, per exemple a la casa Nogués (cat.222)(fig.8).

També s'ha de constatar que són precisament aquest tres exemples més complexos, i de més qualitat els més primerencs (si no tenim en compte les cases Permanyer), de manera que això i llur complexitat ens indiquen que segurament foren pensats per a allotjar-hi llurs propietaris, la qual cosa ratifica el que dèiem abans, que la majoria de cases d'aquesta tipologia (és a dir, els edificis construïts cap a 1670-71) es dedicaven al lloguer, per la qual cosa són més senzills, ocupen només una planta, i es construeixen tardanament (si tenim en compte la cronologia d'aquesta etapa) quan l'Exemple començava a consolidar-se. A les cases de la mansana del Passatge Permanyer (cat.470) l'interès lucratiu és prou evident, tot i la data primerenca, en tractar-se d'una veritable promoció immobiliària.

Pel que fa a altres vivendes, tan dels pisos superiors, com de les plantes baixes, les consideracions són gairebé les mateixes que a les de la tipologia anterior, per la qual cosa, i per no caure en la repetició inútil, només en citarem les diferències generals. A nivell de distribució, i tal i com passa amb el pisos principals, la diferència més gran rau en una major racionalitat, sobretot pel que fa als mecanismes de circulació. El fet que les caixes d'escala no ocupin posicions laterals (a part del fet que no hi hagi la caixa de l'escala principal) permet dividir tan els pisos superiors com la planta baixa, en dues vivendes completament simètriques (tot i que no sol ser sempre així), que s'estructuren al llarg d'un passadís recte que n'uneix els dos extrems, i al llarg del qual s'arrangieren les habitacions (no manquen, però, les enfilades transversals, a les àrees més amples de la vivenda).

Les habitacions públiques, i no diem representatives perquè creiem que als nivells socials als que s'adrecen aquestes vivendes la "representativitat" no té tanta importància, desapareixen gairebé del tot: els rebadors es redueixen molt, esdevenint un tram més del passadís, en el millor dels casos aixampliat i separat dels altres, els salons es redueixen a una sala, situada vora la façana del carrer que a moltes de les vivendes de les plantes baixes desapareix, car el vestíbul d'accès a l'edifici n'ocupa l'espai; el menjador se situa generalment al fons, tot i que en alguns casos encara fa de passadís, però creiem que perd el caràcter públic, encara que estigui connectat directament amb el rebador, el despatx, que no és una habitació representativa però sí pública en aquestes vivendes, adreçades segurament a professionals liberals, és present en moltes d'elles.

Les habitacions utilitàries es limiten a la cuina, amb rebost, vora el celobert

corresponent; les sales de labor o de planxar han desaparegut totalment. Quan a dormitoris se'n redueix encara més el nombre, tot i que segueixen tenint habitacions auxiliars (encara que només una): se situen al costat de la sala, a la façana principal i al costat del menjador a la del darrera. A la resta només hi ha petits "cuartos". Els excusats, un per vivenda, se situen indefectiblement vora el mateix celobert que la cuina, però com encara tenen un tamany prou gran, no representen cap molèstia greu.

Com en els pisos principals, la divisió entre àrees públiques i privades esdevé menys clara que en la tipologia anterior. Amb tot, si considerem que el menjador no forma part de la primera categoria, podríem dir que l'àrea pública se situa a la banda del davant, composta pel rebedor, el despatx i la sala, i que la resta de la vivenda té un caràcter més privat. El dormitori o sala-alcova que se sol trobar al costat de la sala podria funcionar de "budoir" i acolliria les visites més íntimes, fent les funcions de sala de confiança.

Pel que fa als precedents, considerem els mateixos que per a la tipologia anterior, tot i que aquí s'han introduït paràmetres més moderns com la racionalització de les plantes, o bé la construcció coordinada de tota una mansana.

V.1.3.3.2. Anàlisi dels exteriors: *els "ritmes decoratius"*

Ens trobem amb les típiques façanes de les cases de lloguer, simètriques, amb balcons seriatos, arrellgerats sobre les obertures de la planta baixa, creant eixos verticals, amb poques o nul·les referències als estils del passat.⁴⁴ La composició es molt senzilla, les façanes solen presentar una única divisió en alçada, diferenciant-se la planta baixa de la resta de l'edifici: la distinció rau en el diferent tractament dels panys de paret, car a la zona baixa presenten franges horitzontals molt marcades, mentre que a la resta o bé hi ha franges amb poc relleu, o bé encarreuat, o bé els panys són llisos. El diferent tipus d'obertures amb portes i finestres a la planta baixa, i balcons i balcons-finestra als pisos, també ajuda a marcar aquesta divisió. A les cases Cuadreny (cat.229), T. Guasch (cat.141) i Permanyer (cat.420) hi ha, a més, diferents tipus de pilastres que separen zones horitzontals, destacant-ne la central. La zona de goifes i el coronament, tot i ser el "tancament" superior de l'edifici, s'integren en la zona

⁴⁴ Només a les cases Cuadreny i Marin hi trobem elements "estilístics". A la primera s'intenta recrear un aire neoromànic a través de les obertures, poc aconegut, i a la segona s'introdueix un pavelló neòclàssic, més convincent, al terrat del principal.

superior.

Les obertures es cobreixen principalment amb arc rebaixat, només en dos casos són allindades, i a la casa Cuadreny (cat.229) presenten arc de mig punt. Les portes, situades sempre al centre, marcant l'eix de simetria, presenten faixes enmotllurades, amb dovella clau; algunes de més elaborades són flanquejades per pilastres, coronades per parells de carteles que suporten el balcó del pis principal, amb decoració vegetal als carcanys. Les finestres són molt més senzilles i només presenten faixes, enmotllurades, en alguns casos. Els balcons i balcons-finestra, sempre van enfaixats amb plafons sobre els arcs i llindes, generalment decorats, i enmarcats per les mènsules o carteles del corresponent balcó superior, amb el qual s'uneixen els citats plafons, sense solució de continuïtat. Aquesta superposició fa innecessària la presència de trencaigües, suplits per la volada dels balcons superiors.

La zona de golfes i coronament reben una gran atenció decorativa, la qual però ja hem vist en tipologies anteriors: espiralls amb gelosies, alternats amb modillons o carteles i plafons, i àmpits calats al coronament.

Els panys de paret presenten les invariables franges horitzontals a la planta baixa, adovellats sobre els arcs, i als pisos poden imitar carreus. Els socols i els frisos de greques completen el panorama.

El tractament decoratiu, tan d'obertures com de panys de paret, no esdevé mai unitari, sinó que hi ha una progressió, que genera un ritme decoratiu en les façanes. Així, la planta baixa, amb la seva diferenciació, reb un nivell alt d'atenció, que és lleument augmentat al pis principal, on trobem el màxim d'elements. A partir d'aquí, això va disminuint, pis per pis, de manera que normalment les obertures del darrer pis només presenten senzilles faixes o motlures. Aquesta progressió negativa pot o bé continuar en les golfes i el coronament (en casos on no reben cap atenció) o bé, com en la majoria dels casos, veure's contrastada per la importància que tenen aquests. Aquesta gradació, no només afecta al tractament ornamental de les façanes, sinó que també s'aplica a les alçades dels pisos i a la volada dels balcons, de manera que el pis principal sempre tindrà major alçada i els seus balcons seran els més amples. Aquest ritme, no només té un valor "social", com veurem després, sinó que també ajuda a trencar la monotonia que presenten les façanes seriades.

Juntament a aquest ritme, els balcons, i sobretot, llur connexió en alçada, donen un caràcter eminentment vertical a les façanes, que no queda contrarrestat de cap manera ni per les franges, ni pel frisos, tot i que l'atemperen. Les façanes esdevenen cada cop més buides

i tot i la volada dels balcons no perden el caràcter pla. Aquest verticalisme, reforçat per les proporcions mateixes de l'edifici, el caràcter pla de les façanes i el fet estigui entre mitgeres fan que es perdi del tot la volumetria de la construcció.

Donat que les obertures acaparen l'atenció de les façanes no és estrany que sigui a l'entorn d'aquestes primeres, tan física com conceptualment, on es concentri el major nombre d'elements. La majoria estan enmarcades per faixes estretes, que ressegueixen perfectament el contorn de l'obertura, limitades per motlures, o que abarquen l'àrea dels carcanyols. Les pilastres que enmarquen algunes portes poden ser o bé encarreuades, o bé amb fust llis amb motlures retallades amb roseta a la línia d'impostes, o bé de fust llis amb collarina delimitant un tram estrat sobre el qual se situa el capitell dòric, integrat en la cornisa. Als balcons també hi veiem pilastres de fust llis, així com haquetons amb capitell vegetal corregut gòtic.

Als carcanyols, quan no són llisos, hi trobem decoració vegetal gòtica, allà on havíem vist haquetons, o si no, decoració floral molt estilitzada. Sobre els carcanyols, els trencaaigües, cas que n'hi hagi, o bé són plans, o bé adopten la forma de frontó triangular.

Les mènsules i carteles són majoritàriament llises si no presenten estries i gotes. Les que hi ha sobre els balcons dels pisos principals solen ser molt llargues i s'integren en els frisos decoratius. Aquests frisos, així com els plafons que acompanyen els espiralls també es decoren amb vegetació gòtica, o amb formes geomètriques.

La majoria de baranes de balcons són de ferro o bé de pedra calada, com en els àmpits dels terrats que presenten formes geomètriques que es complementen amb l'àrea de golfes.

A la casa Marín (cat. 213) trobem un tribuna al balcó central del pis principal, amb columnetes de ferro i tarja semicircular sobre les finestres que aquestes delimiten. A la mateixa casa, al pavelló neutrab del terrat del principal hi veiem obertures amb arcs de ferradura amb alfiz, arquacions cegues i torrellons a les cantonades.

A la casa Quadreny (cat. 229), d'aire neoromànic, cal destacar les finestres geminades de mig punt, sobre columnetes de fust llis i capitell romànic sense historiar, a la planta baixa; i els balcons amb arc de mig punt, enmarcats per faixes amb relleus florals, amb trencaaigües en forma d'arquivolta sobre mènsules geometritzants, imitant les finestres de l'edifici de la Universitat. També tenim arquacions cegues a nivell de les golfes, integrades en les finestres del darrer pis, amb molt poca gràcia.

Els precedents que podríem assenyalar per a aquestes façanes no cal buscar-los gaire lluny, sinó que els podem trobar a la Barcelona vella, en exemples com ara els edificis del carrer Ferran o la Rambla construïts segons l'esquema de façana dissenyat pel mestre d'obres municipal Mas i Vila al 1826⁴⁹. Així, el que acabem de veure ara a l'Eixample representaria un enriquiment d'aquest esquema bàsic, a través d'un major tractament decoratiu que dona més presència a l'edifici. Pensem que són cases de lloguer amb principal, és a dir, d'un alt nivell, situades en carrers importants, que necessiten d'una aparença que tradueixi l'importància de llurs habitants. Per donar-los-hi es recorre principalment al repertori habitual, típic dels Mestres d'obres (faixes amb diversos tractaments decoratius, motlures, cenefes,...) o bé, en d'altres casos, no es dubta en emprar elements dels estils del passat, imitant l'arquitectura pública, paradigma d'arquitectura representativa. És curiós veure com aquest ús diferenciat de les variades possibilitats decoratives va lligat a la qualitat de l'edifici, de manera que aquells edificis en què s'empra més profusament els elements estilístics buscant un efecte concret són normalment de més qualitat, o aspiren a ser-ho, que aquells en què s'utilitza el repertori, menys retòric, dels Mestres d'obres.

V.1.3.3.3. Articulació interior/exterior: *l'estratificació social a les façanes*

En l'anterior apartat, en parlar dels ritmes decoratius de les façanes hem citat el valor social que solien traduir. Amb això volem constatar que la gradació ornamental de les façanes, que ajuda a donar-los llur caràcter vertical, també té com a funció assenyalar la importància i el nivell social de cadascuna de les vivendes que amaga al darrera. En una època de poc tràfic rodat, o si més no, molt menys molest que l'actual, i en què l'ascensor encara no existia a Barcelona (el primer fou presentat a l'Exposició Universal de París de 1867, i no se n'installaren a Barcelona fins la dècada dels vuitantes) els pisos baixos eren més valorats que els alts, car calia un menor esforç per arribar-hi. Així, és fàcil entendre el perquè els habitatges de més valor de la casa ocupaven el primer nivell, (el segon, cas que hi hagués entresol), i perquè les vivendes de les plantes baixes, gairebé sempre realçades pel soterrani, eren més ben considerats que les dels tercers o quarts pisos (cas que no fossin les vivendes de les botigues, poc presents en aquesta tipologia). Així, veiem com hi ha una traducció fidel

---

⁴⁹ Vegeu capítol IV 2.3.

de la realitat social dels diferents habitatges en les façanes⁴⁶. Aquesta traducció es fa molt més palesa en aquests edificis dedicats totalment al lloguer que no pas en els que tenen aspecte de palau urbà, de composició molt més unitària, als quals interessa amagar la realitat plurisocial dels seus habitants, per no treure'ls el caràcter noble que se'ls vol imprimir.

A banda d'això, i sobretot pei que fa al pis principal, la posició sempre central del saló principal, fa que aquest quedi recalcat a les façanes, car en ser estrictament simètriques, la importància dels diferents eixos verticals de finestres es mesura sempre en relació a la proximitat amb l'eix de simetria, sempre ressaltat dels altres, per la qual cosa les habitacions que ocupen aquesta posició s'entenen com les més importants. Així doncs, el saló, sempre al centre, queda marcat a l'exterior, ja sigui perquè se situa sobre la porta principal i el seu balcó es recolza sobre aquesta i els elements que l'acompanyen (pilastres, cartelles...), ja sigui perquè el seu balcó té més volada que els laterals, o perquè sigui corregut unint les dues obertures del saló, o perquè hi hagi una tribuna...

Als altres pisos això no es tan fàcil, car en haver-ne dos, l'eix de simetria és compartit, però la tendència a situar el saló a l'habitació més propera a aquest eix, deixant els laterals per als dormitoris, ens indica l'existència d'aquest interès.

Una excepció important a tot això la constitueixen les cases de la mansana del Passatge Permanyer (cat. 420), on es combina un tractament unitari de les façanes de tota la mansana amb diferents tipologies d'edificis, de manera que, si bé hi ha una simetria i una coherència de tot el conjunt a nivell extern, el que la façana ens pugui indicar no té res a veure amb els interiors, car, per exemple, les pilastres que recorren les façanes creant zones de dos eixos verticals alternades amb zones d'un eix, no ens indiquen pas on comença un edifici i on acaba un altre, sinó que només serveixen per estructurar la llarga façana, amb criteris purament visuals.

⁴⁶ Els entorns, que són l'excepció a la regla, car es tracta d'habitatges de poca qualitat en un pis baix, havien funcionat a la Barcelona intranquils com a vivenda dels brúguers o com a àrea de servei del pis principal, per la qual cosa no gaudien de consideració social, i per tant, en la composició de façanes, que reflecteix aquesta realitat social, sempre se'ls associa a la zona de nívol